

Martius, Aprilis, Maius, sunt tempora ueris.

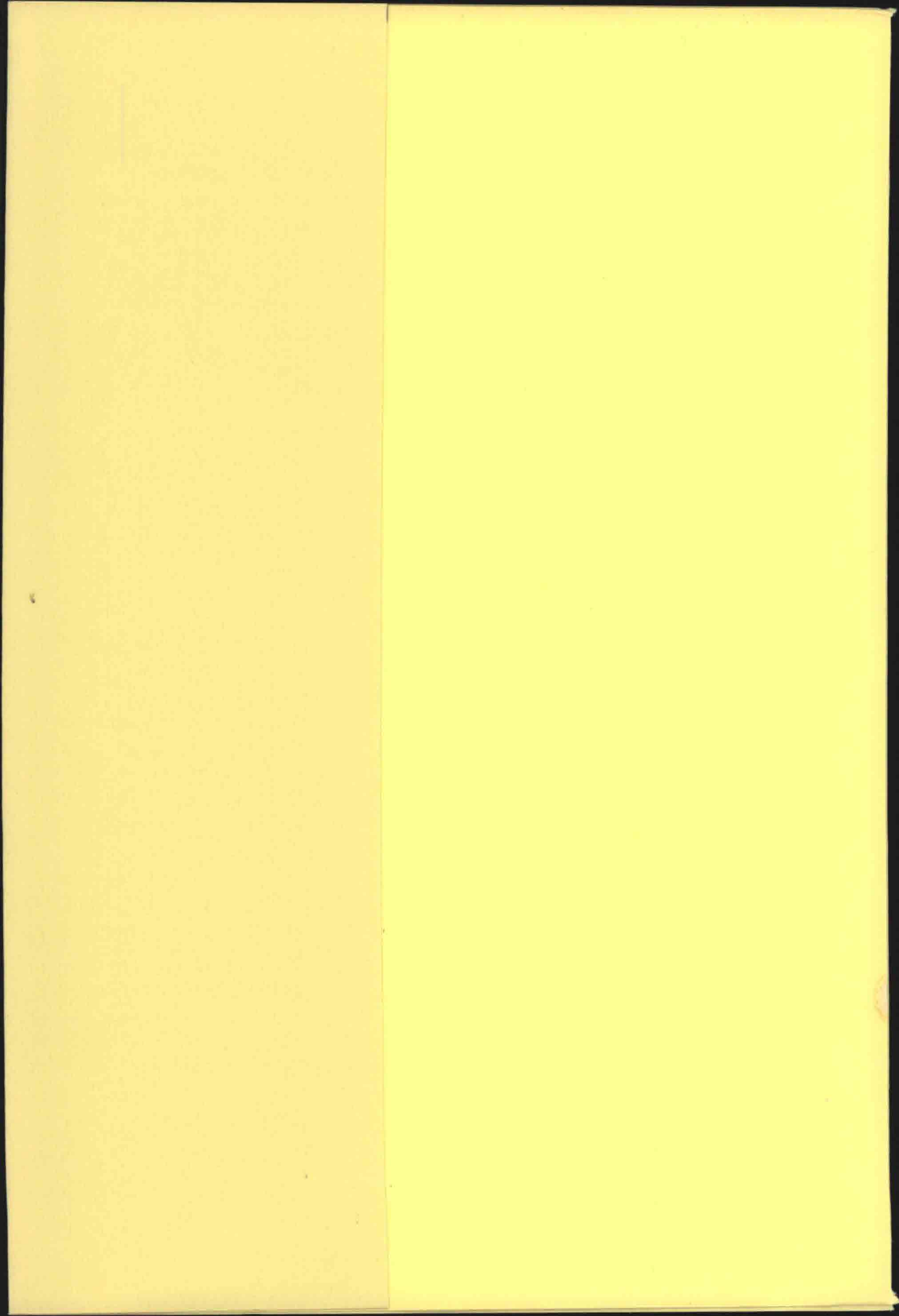
VER
Patrius compar

Vere Venus gaudet florentibus aurea fertis.

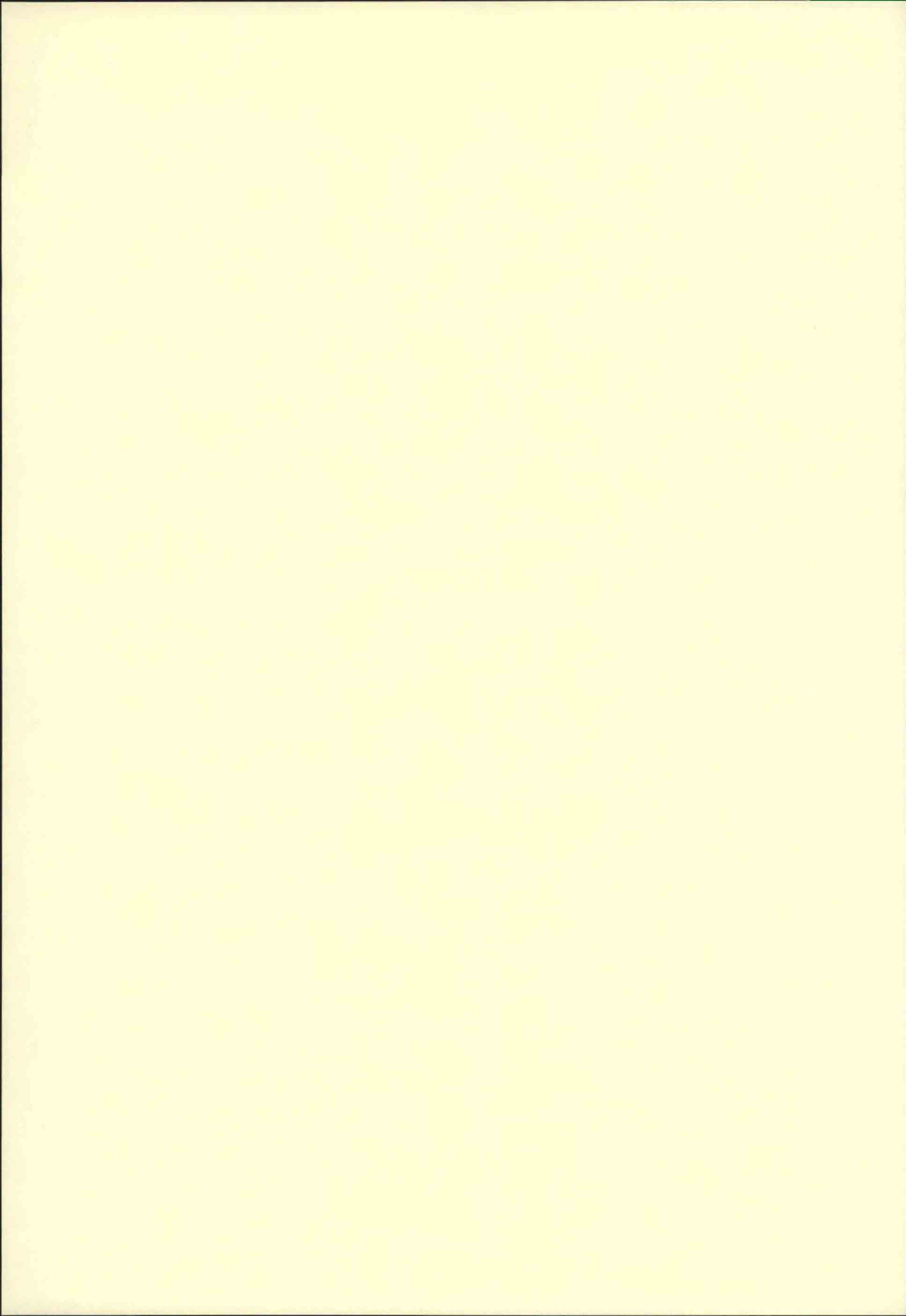
FRA KVANGÅRD TIL HUMLEKULE

MEDDELELSER FRA HAVEBRUGSHISTORISK SELSKAB

NR. 17 1987

FRA
KVANGÅRD
TIL
HUMLEKULE

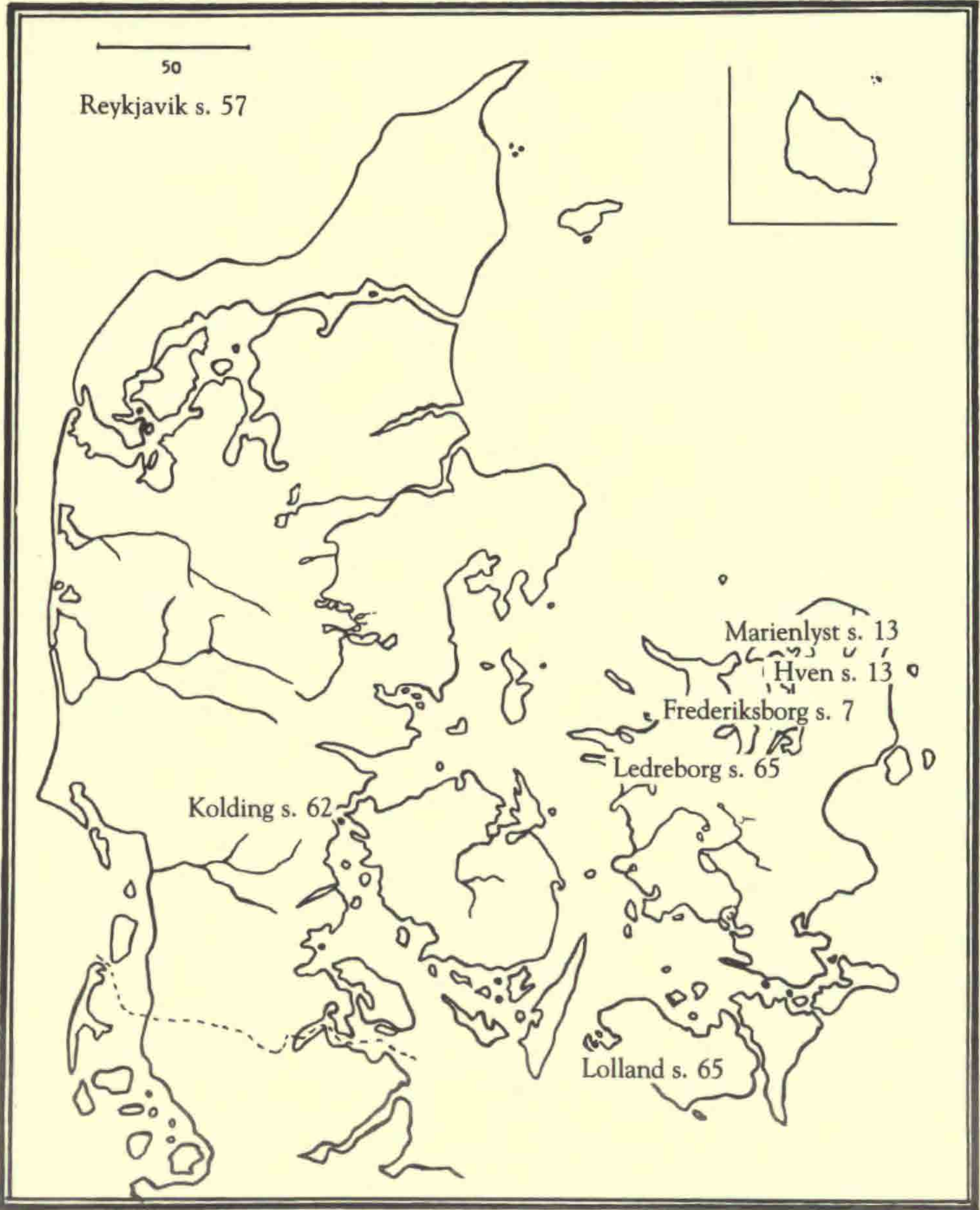

Marchus, Aprilis, Maius, sunt tempora utris · **VER** *Pueris tempus* *Vere Venus gaudet florentibus aurea fertis ·*

FRA KVANGÅRD TIL HUMLEKULE

MEDDELELSER FRA HAVEBRUGSHISTORISK SELSKAB NR. 17 1987

INDHOLDSFORTEGNELSE

Wisti Raae: Frederiksborg Slotshave medio september 1987	7
Asger Ørum-Larsen: To berømte danske renæssancehaver	13
Søren Cock-Clausen: Fra haveklokker til solfangere .	21
Johan Lange: »Løgn og latin« i danske plantenavne .	33
Små meddelelser	57
George Schierbeck	
Boganmeldelser	59
V. J. Brøndegård: Hvorfor hedder den det? Mindeskrift for Aksel Olsen Gartner Tidendes jubilæumsnummer 25. juni 1987	
Ekskursionsberetninger	65
Ledreborg den 23. maj 1987 Lolland den 22. august 1987	

Dette hefte er trykt med økonomisk støtte fra Planstyrelsen, Augustinus Fonden og (ligesom flere af de tidligere årgange) fra Undervisningsministeriet samt De danske Haveselskaber og Havebrugets Forskningsfond. Til tidligere årgange er ydet økonomisk bistand af Alix Seidenfadens Fond, Dronning Margrethes Fond og anonyme privatpersoner.

Frederiksborg Slotshave medio september 1987

The Park of Frederiksborg Castle in september 1987

Af Wisti Raae¹

Keywords: Parks, Buxux, Tilia, Hedges, Basin, Canal, History, Johan Cornelius Krieger, Johan Ludwig Mansa

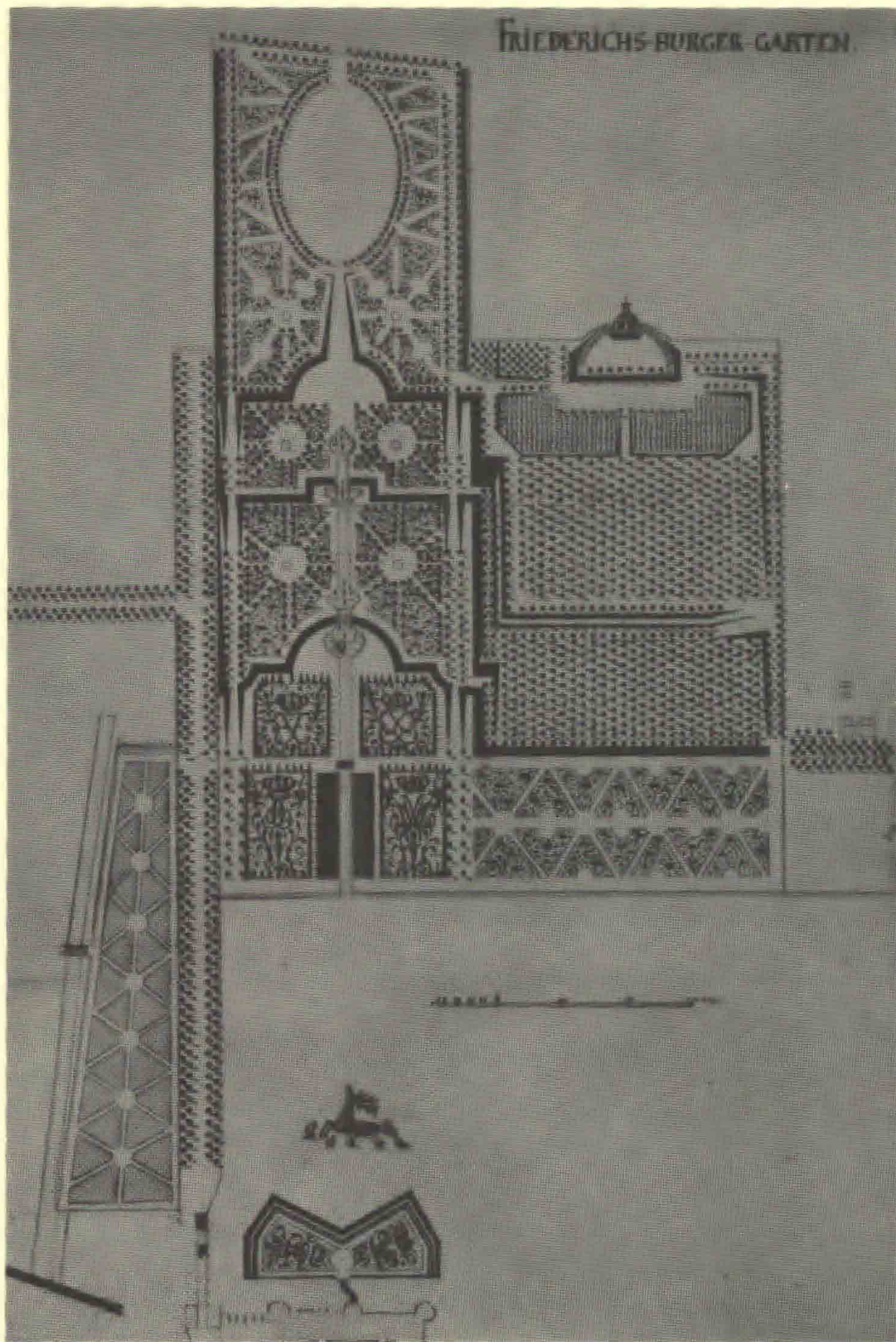
Frederiksborg slotshaves arkitektoniske afsnit, Kriegerhaven, blev til under Frederik IV og skabtes af den unge, dygtige Johan Cornelius Krieger, som forud efter ordre af sin konge havde gennemført en studierejse ned gennem Europa for at studere moderne havekunst. Et af hans mesterværker herefter og måske det eleganteste blev denne have.

Han legede med terrænet og havde store visioner m.h.t. havens vande, som især Frederik IV var meget interesseret i. Det ved vi fra dagbøgerne fra hans egne to rejser, en som kronprins og den sidste som monark, som han foretog helt ned til renæssance- og barokhavernes vugge, egnen omkring Rom.

I en have hører træer til og buske. Lindene står her næsten alle endnu, ranke, klippede, i stramme rækker og fine, strenge klippelinier, alle med samme højde, ca. 14 m, men på forskellige plateauer, så de virker med det nuværende udseende, set fra slottets vinduer, som Krieger sandsynligvis havde tænkt sig dem.

Men disse store træer, plantet i 1720-21, er ikke blevet gode naboer til buske og andre vækster, selvom de er blevet holdt nede ved gentagne klipninger i begyndelsen og tilbagehugninger senere, hvilket de gamle stammer bærer vidnesbyrd om. De skyggede busketterne og hækkene under sig vinde og skæve. Idag ser vi det især ved buksbomhækkene langs ramperne mellem terrasserne. Hos nogle af dem ses planterækken tydeligt. Herfra smyger »stammerne« sig hen langs jorden, og først lidt fremme kommer den første, lodrette klippeflade, som egentlig skulle have markeret sig inden planterækken, og endelig, 1½ m længere ovre stiger den anden klippeflade op. Fuldkommen skørt, men skabt p.g.a. manglen på lys, fordi de nedenfor stående linde i den terrassedelte have gennem de mange år har

1. Hortonom 1948, havearkitektkursus på Charlottenborg, havebrugskonsulent i V-Sønderjylland 1949-54, afdelingsgartner under stadsgartneren i Ålborg. Fra 1959 slotsgartner ved Frederiksborg slotshave.

Frederiksborg Slotshave, plan ca. 1:3000, af J. C. Krieger
(Det kgl. Bibliotek, kort- og billedafdelingen Fr. V'S atl., T. XXXVII, 14).

presset buksbommen ud mod sollyset, og gartnerne gennem lige så mange år har formklippet hækken uden at være tilstrækkelig opmærksom på resultatet: at hele den tilsigtede snydeperspektivlinie er kommet til at virke helt forstyrrende skæv. Et fænomen der aldrig kommer til at virke så grelt i en landskabelig have som i en symmetrisk-arkitektonisk og strengt formgiven som denne (se ill.).

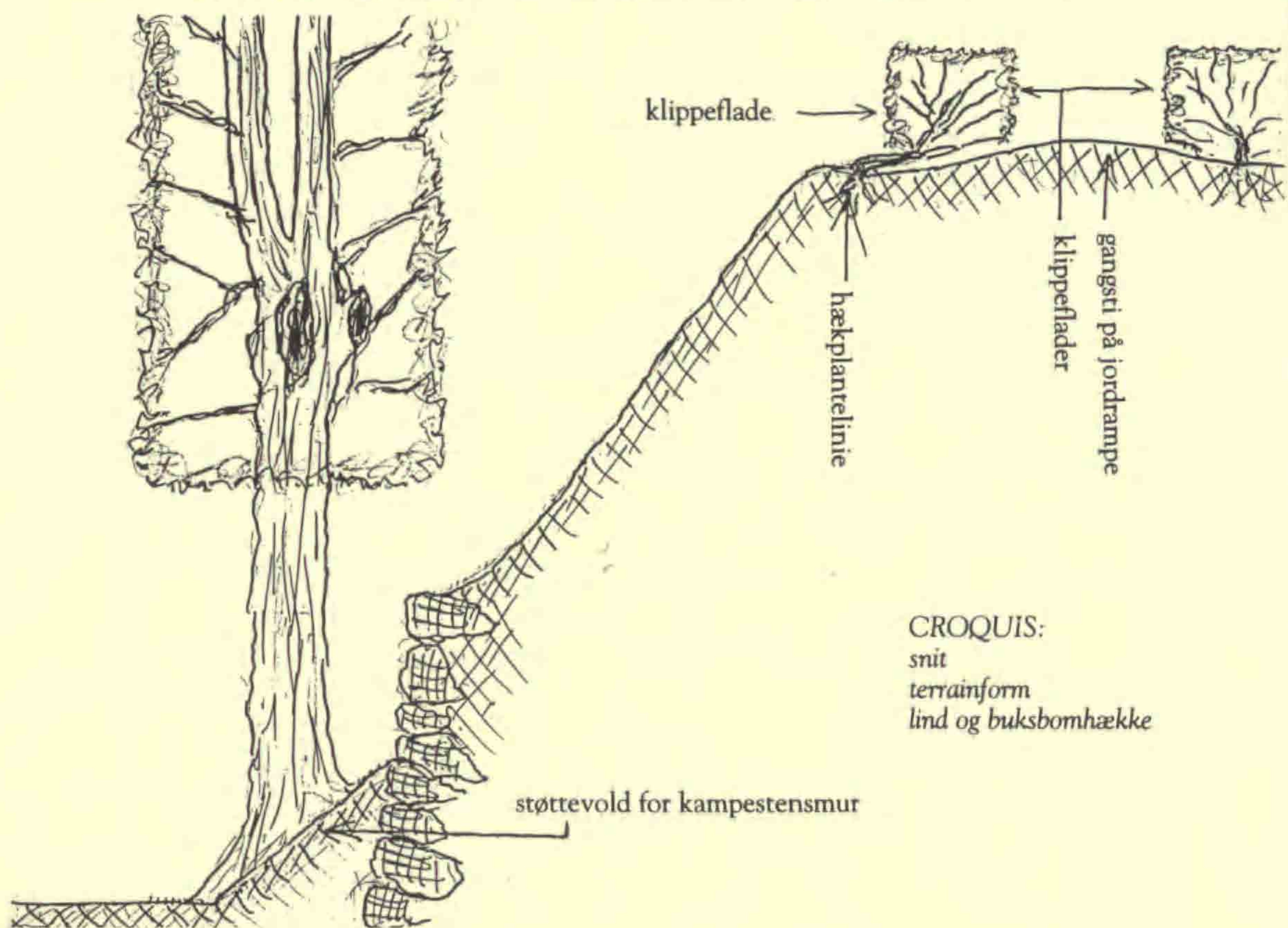
Hvor grusgange grænser op til de skarpe knæk i terrasser og ramper, markeredes de altid af klippede buksbomkanter, hvis idealmål sikkert nok har ligget på omkring 20-30 cm i højden og knap så stor i bredden.

Efter de første 10-15 års begejstring for haven efter dens udformning dalede interessen. Det ses af regnskaberne, at der gradvist blev skåret i bevillingerne, så der dårligt var til den mest nødtørftige vedligeholdelse. Kanal-kaskadeanlægget forfaldt, lindealleerne groede i vejret, de små buksbomhække voksede vildt. – Dog, både linde og buksbom levede fortsat, omend uden opdragelse. Så var det, Johan Ludwig Mansa i sommeren 1794 ansattes ved haven for at omlægge den til en helt anden funktion end den oprindelige. Kaskader og kanaler og bassiner tildækkedes og Mansa drev planteskole, frugtavl og dyrkning af pyntegrønt på arealerne mellem lindene. Efter kongeligt bud bevaredes både de og de fleste buksbomhække, ligesom der ikke rørtes ved de bestående skrån timer og terrasser. Selve damkvarteret, øverst i haven med den ovale dam, ændredes ikke. Så idag ligger haven – takket være den dygtige Mansa – med terræn, linde og buksbom, som i sin begyndelse – omend der er gået ca. 267 år og buske og træer bærer umiskendeligt præg af det. Lindenes mægtighed fornemmes i de gamle, knudrede stammer, som stadig hvert år holdes fri for skud i 4-5 m's højde og med firkantet klippede kroner i yderligere ca. 10 m's højde. De klippes hvert tredje år, i det sidste af disse tre er kronerne af sig selv blevet cylindriske, men virker stadig som en palisadehæk, skåret tilbage som de er fra 27-28 m's højde i 1960'erne. Dengang var de kun holdt klippede, dvs. beskårne med sabler fra lavetstige i små 20 m's højde. Øverste del af kronerne fik så lov at vokse frit. Et meget charmerende syn. Mærkeligt nok virker træerne ikke, som om de er skåret ned til under halvdelen af deres oprindelige højde. De føles bare som »ærværdige«, når man går mellem de gamle stammer. Højden tænker man slet ikke på.

Buksbomhækkene er groet næsten udover alle bredder, men er dog klippede. Det bliver de hvert andet år og man søger stadig at holde de firkantede former så skarpe som muligt. Men det kniber stærkt, for der er en stor tyngde i de efterhånden meget lange grene, som kommer fra den enlige buksbom, som oprindeligt blev plantet. Det tydeligste billede får man heraf, hvis man stikker hovedet ind i hækken, øjner planterækken og følger de lange grene ud til den tætte, bladbærende del af hækken, som jo er det eneste, der ses ude fra haven, hvor man færdes. Til denne bladvæg,

som det nærmest er, for der findes ikke et grønt blad fra roden og helt herud, er et stræk på ofte 2-3 m. Det bevirker at hækkens øverste kanter tit bliver for tunge og tynges bort fra de tilstræbte, lodrette klippelinier. Særlig slemt er det, hvor hækkene nærmest vælter sig ned ad skråningerne, fordi de bliver for brede. Her virker det sådan, at de stramme, vandrette linier, som terrasserne spiller op til, udviskes. Sådan er alderdommens forfald! Men set med gartnerøjne har det jo sin charme.

Vi gik og gættede på, at disse hække, som idag er helt ude af proportioner (de kan nok måle 180 cm i højden og nogle steder 3-5 m i bredden) i tidens løb dog er blevet skiftet ud flere gange, som det bruges i velholdte renæssancehaver i de sydlige lande. Men det lader ikke til at være tilfældet her, idet en »stamme« fra en beskadiget hæk (stormfaldet -67) er blevet årringsbestemt (af Søren Selch Laursen, Hillerød) tilbage til 1776. Efter dette punkt er der stadig en del årringe, som ikke lader sig nøjagtigt tælle, ind til centrum. Dertil kommer at skiven fra buksbomstammen er skåret i en afstand af ca. 25 cm fra rodhalsen, hvilket giver endnu et ubestemt antal årringe, så jeg vil gætte på, der må regnes med adskilligt flere år. Måske vi

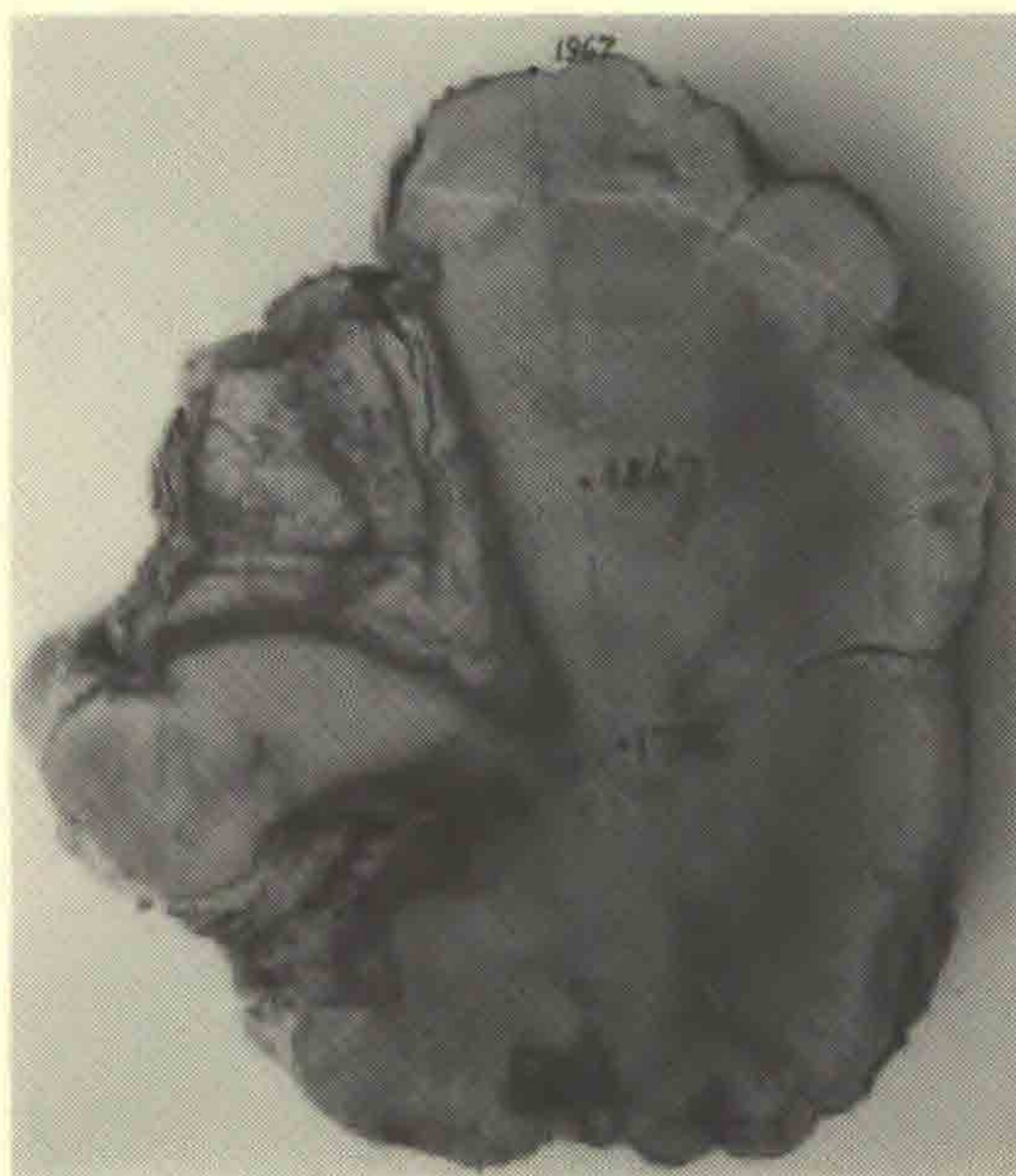

CROQUIS:
 snit
 terrainform
 lind og buksbomhække

med logisk tænkning kan få – om ikke et fuldgyldigt bevis – så et stærkt sandsynlighedsbevis på at visse – størsteparten, altså de langsgående – af hækkene aldrig har været plantet om. Efter samtaler med gamle kirkegårds-gartnere fremgår, at almindelige buksbomhække (*B. sempervirens*) om grave, med rimelig god jordbonitet og godt lys, ligesom hækkene i slotshaven må have haft i den første tid, *kan* fremstå som pæne hække med skarpe, udfyldte former af en højde på omkring ½ m, når de når 35-40-års alderen. Tages dette i betragtning, må hækkene, hvis de ønskes større, også kunne blive det, når de står frit. Gennem disse overvejelser når vi frem til, at det meget nemt skaber en stor sandsynlighed for, at velplejede hække i slotshaven kan have eksisteret fra 1720 op til omkring 1755-1760, altså netop i det tidsinterval, hvor havens pleje var stærkt dalende.

Fra selvsyn ved vi, at en buksbomhæk uden regelmæssige klipninger meget hurtigt, indenfor en 5-6 år, fra en sådan størrelse skyder kraftige grene ud, velegnet til guirlander o.l., hvilket netop er, hvad københavnerhoffet havde brug for dengang midt i 1700-tallet. Jeg har nævnt før, at en skive, hvorpå årringene er talt, er skåret af i ca. 25 cm afstand fra rodhalsen. Årsagen er den, at der netop i rodhalsen var store, condempnede partier og/eller masrede partier, som gjorde det umuligt at få en brugbar årringstælling. Condempneringen p.g.a. råd. Det masrede p.g.a. den måde buksbomhække nu engang behandles på: mindst en årlig klipning af de ris, man stikker i jorden for at danne en hæklignende plantning. 1) Dette bevirker en såre umulig datering af de allerførste årringe. 2) Den første brugbare »stamme« ligner på sit nederste stykke nærmest et pindsvin, hvor pindene er de døde rester af riset, som stiklingerne bestod af. Det giver det masrede og nedbrudte væv, som ikke rummer dateringsmulige årringe. – Så lang en snak om så få centimeters historie. Med en mere grundig undersøgelse af et bredere udsnit af buksbomstammer, afsløres måske et mere nøjagtigt årstal lig med højere alder? Det må lige nævnes, at i den almindelige pleje af buksbomhække i de såkaldte franske broderier, regner man med jævnlige omplantninger af de små hække med maximum 10-15 år imellem, hvis de skal virke rigtigt. Det formodes at være sket også i Kriegerhavens første periode, måske tiere, idet enkelte tegninger viser forskellige buksbommonogrammer med forskellige monarkers og dronningers navne. Hverken navnetræk eller broderier findes mere. Kun markeringshækkene. Om lindene ved vi, at de i 99% af tilfældene er plantede i 1720-21, hvortil må lægges 4-6 år i hvilke de blev skolede. Den nuværende vurdering af dem rimer ganske godt med den, vi kom til i 1960'erne, da allésystemet sidst blev skåret ned. Da enedes man om rimeligheden i, at de allerede dengang ret svage allérækker ville kunne holde – som en helhed – i ca. 40 år. Idag påregner vi at skulle rydde alleerne omkring år 2000. Måske kan haven da genopstå som en fugl Fønix til den tid med et funktionsdyg-

tigt kanal-kaskadesystem, med allerede i 1720 tænkte, sprudlende vandspring. Med nye, kegleformede lindetræer, klippede taksfigurer og buksbomhække som franske broderier og majestætsmonogrammer, suppleret med de dejligste farver i blomster – hvad man måske nok ønskede, men ikke formåede i 1700-tallet; med busketter og lysende grusgange. Der er kun 12 år til. Bliver det?

Buksbom. Udsnit af stamme med ca. 200 klare årringe plus et antal uklare, måske 20; da snittet er lagt ca. 25 cm over rodhalsen, skal yderligere tillægges et uvist antal år. Den yderste årring er dannet i 1967. Stammens diameter 8 cm.

Selve kanal-kaskadeanlægget blev næppe den helt store, forventede succes og holdt sikkert op med at fungere en kortere årrække efter fuldførelsen, sådan at solens glitren i de livligt bevægede vande i kaskaderne og vandspringene sandsynligvis afløstes af de brede (6 m), lange kanalers og de store bassiners rolige, spejlende vandflader. Litteraturen fra havens første årrække melder ikke om strålende fester, hvori de levende, glitrende vande indgik i forbindelsen med det gamle slot. Og det skulle dog være mærkeligt, om ikke der var gået gny af det i officielle eller private skrivelser fra den tid. Men der kendes p.t. ingen af slagsen. Noget helt andet er, at der idag er muligheder for at genskabe den stort tænkte vandakse og få den til at fungere, så haven igen kan komme til at fremstå som den integrerede del af det smukke 1600-tals bygningsværk. Elegant klaret, godt 100 år efter, af en af vort lands dygtigste gartnerlandskabsarkitekter, Johan Cornelius Krieger.

To berømte danske renæssancehaver

Two famous renaissance gardens

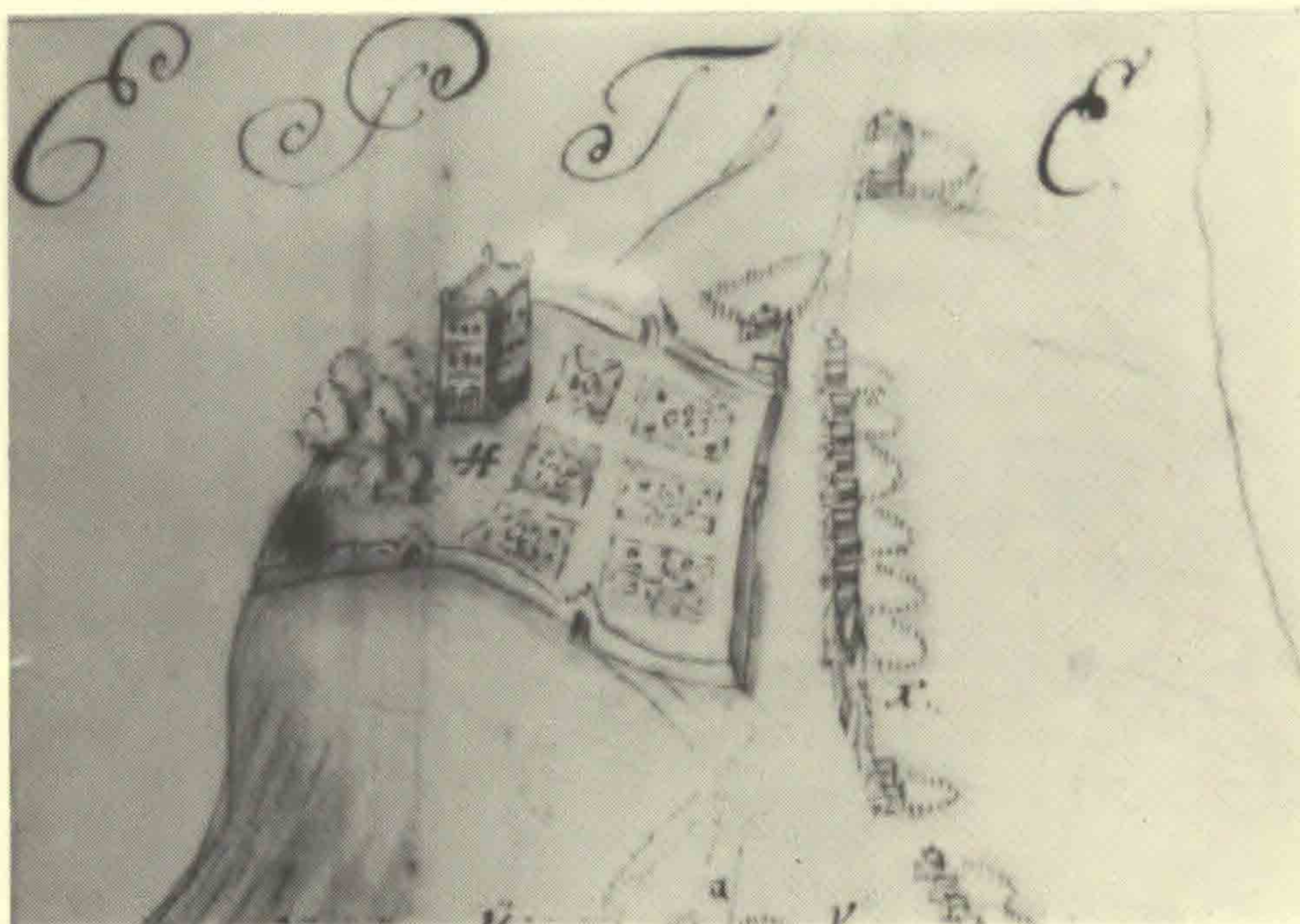
Af Asger Ørum-Larsen

Keywords: Park near Kronborg Castle, Marienlyst Garden, Uraniborg, Elsinore, Hven (Ven), Tycho Brahe, King Frederic II, King James I

Kronborg Have

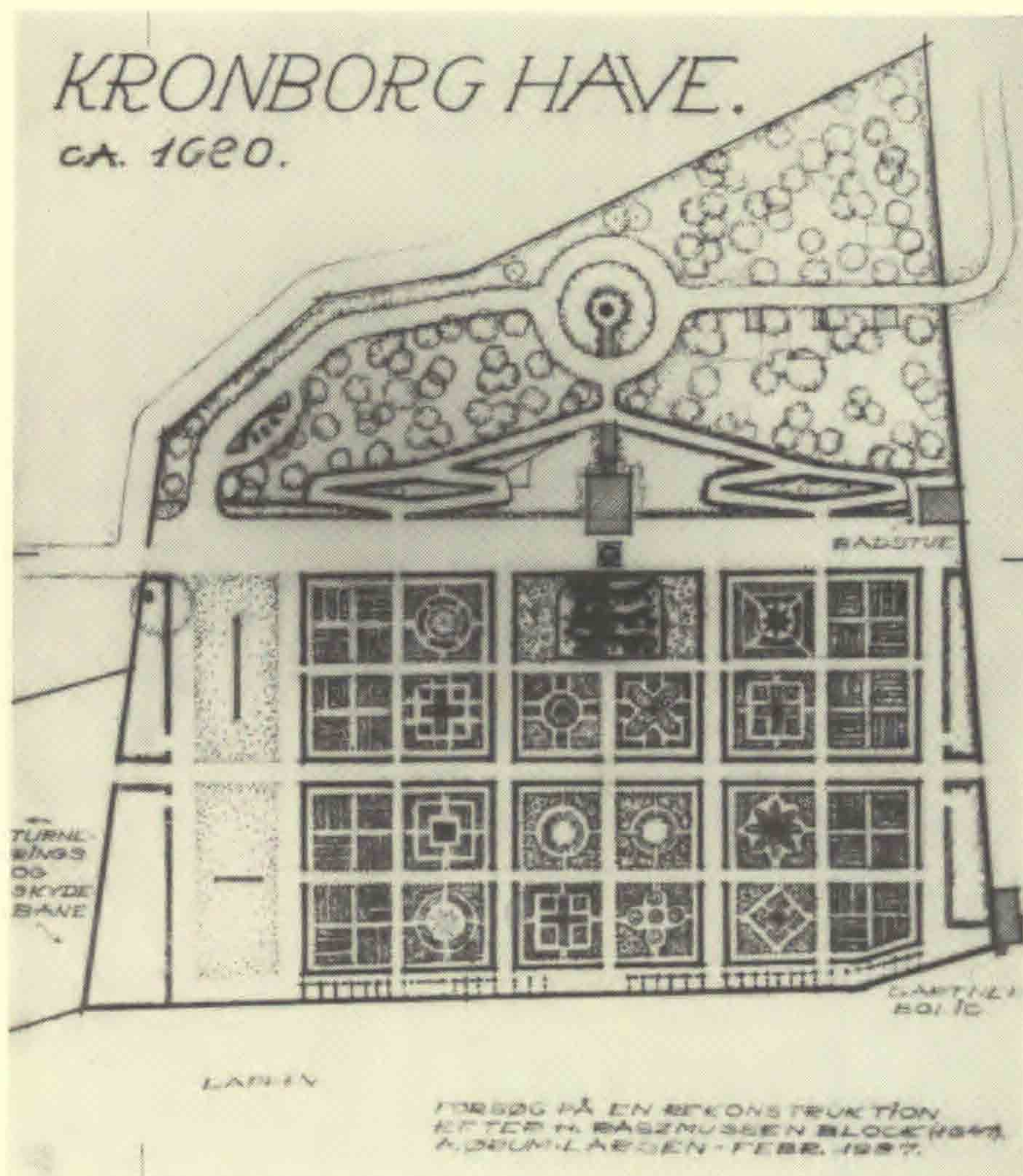
I 1587, for 400 år siden, lod Kong Frederik II sin lensmand på Kronborg, Gert Rantzau, bygge det lille italiensk-prægede lysthus i den gamle klosterhave ved Lundegård (nu Marienlyst Have) i udkanten af Helsingør.

Dermed blev klosteranlægget ophøjet til kongelig lysthave, den senere så berømte Lundehave, ca. 30 år før Kongens Have i København. Også et lille badstuehus blev bygget samtidig.

Kronborg Have omkring 1590. Fra P. Resens Atlas Danicus, 1670

Omkring 1550 var Danmark en europæisk stormagt. Til gengæld for at den danske flåde rensede Østersøen og Øresund for sørøvere, fik kongen ret til at opkræve den såkaldte øresundstold af alle handelsskibe, som passerede Helsingør. Dette gav rige indtægter til kongens kasse (og til Helsingør) og gjorde det muligt at erstatte den gamle umoderne kystborg Krogen med det nye pragtfulde renæssanceslot og fæstningsanlæg, som efter nederlandsk forbillede fik navnet Kronborg. Det nye slot blev indviet med pomp og pragt i 1576. Af dets rige udsmykning skal her kun nævnes det pragtfulde og kunstfærdige Neptun-springvand i slotsgården (af Georg Labenwolf fra Nürnberg).

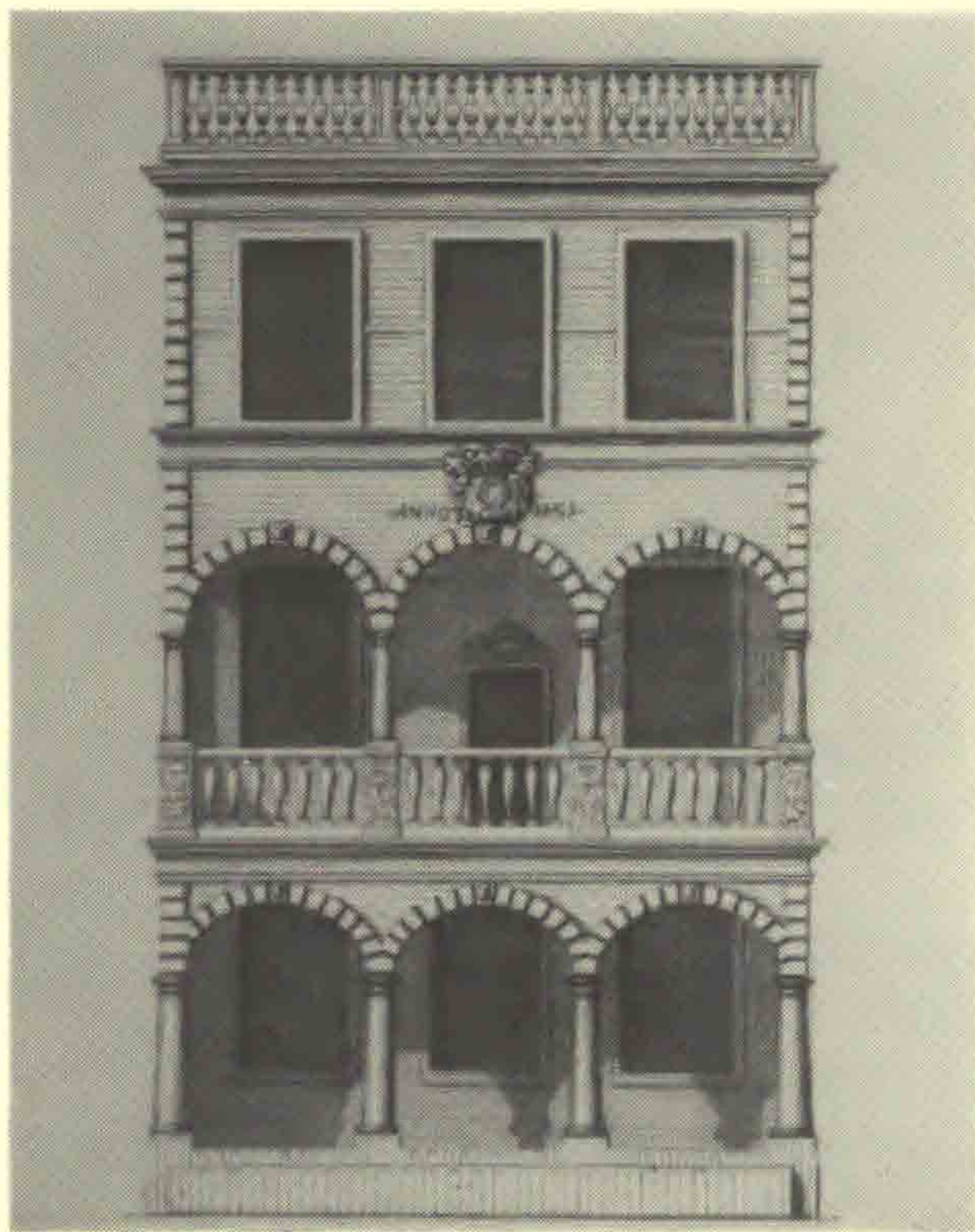

Kronborg Have med Christian IV's danske rigsvåben i buksbom, ca. 1620

Kronborg Slots fjerne forbillede var de franske renæssance-slottet i Loire-dalen, men også i mindre grad nogle nordtyske slotte.

Kronborg Have er siden kendt under navnet Marienlyst Slot. Haven har efter 1600-tallet gennemløbet en række stil-forandringer, ialt 5. Det nuværende smukke anlæg blev anlagt i 1920, og er tegnet af vor store danske havekunstner G. N. Brandt. Det ejes i dag af Helsingør Kommune, og palæet benyttes som museum.

Kronborg Have havde alt det som hørte til et kongeligt lystanlæg, og det dannede derfor også ramme om mange officielle festligheder i de kommende år. I det hele taget var Kronborg Have i 1600-tallet det berømteste kongelige lystanlæg i Skandinavien. Da den unge Christian IV blev konge i 1596, blev anlægget i begyndelsen af 1600-tallet delvis omlagt efter franske og engelske forbilleder (f.eks. Gaillon, Fontainebleau og Henry VIII's haver i England), så det symboliserede den suveræne kongemagt. Christian IV havde i 1606 besøgt England, d.v.s. Kong James I og hans dronning Anne, som var Christian IV's søster. Sammen besøgte de forskel-

Det italienske lysthus i Kronborg Have (bygget 1587) efter istandsættelsen 1680-81 og nu forsynet med Chr. V's våben og årstallet 1681. Efter Den danske Vitruvius

lige engelske haver, bl.a. Theobalds i Herefordshire og Hampton Court. Dronning Anne var hjemmefra meget haveinteresseret, og hun var fortrolig med Kronborg Have og Uraniborg-anlægget, som hun og Kong James besøgte i 1590.

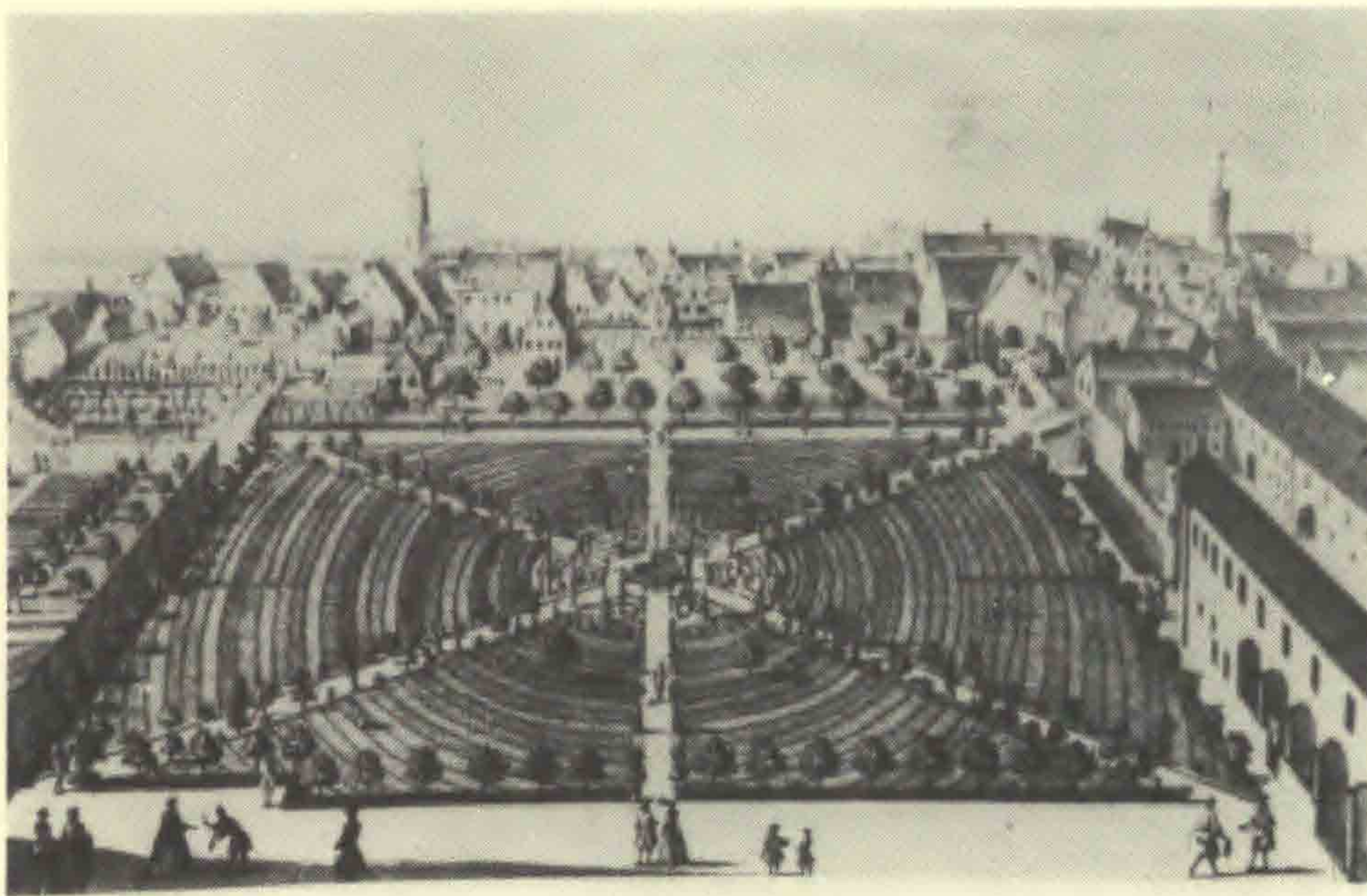
Under Dronning Elisabeth I i England, som døde i 1603, havde engelsk havekunst stagneret, men Dronning Anne og Kong James I bragte en ny udvikling i Englands havevæsen. Hun indkaldte den franske havekunstner, hugenotten Salomon de Caus til England, hvor han i en årrække skabte storslåede haver, ofte med pragtfulde grotter og fontæner.

Christian IV så også i England den heraldiske udsmykning, som på den tid var speciel for engelsk havekunst.

Hjemme igen lod han efter engelsk mønster i det nærmeste kvarter ved lysthuset i Kronborg Have plante det danske rigsvåben (de tre springende løver) i buksbom. Det ser også ud til, at han havde en eller flere engelske gartnere med hjem for at udføre bl.a. dette arbejde.

Uraniborg

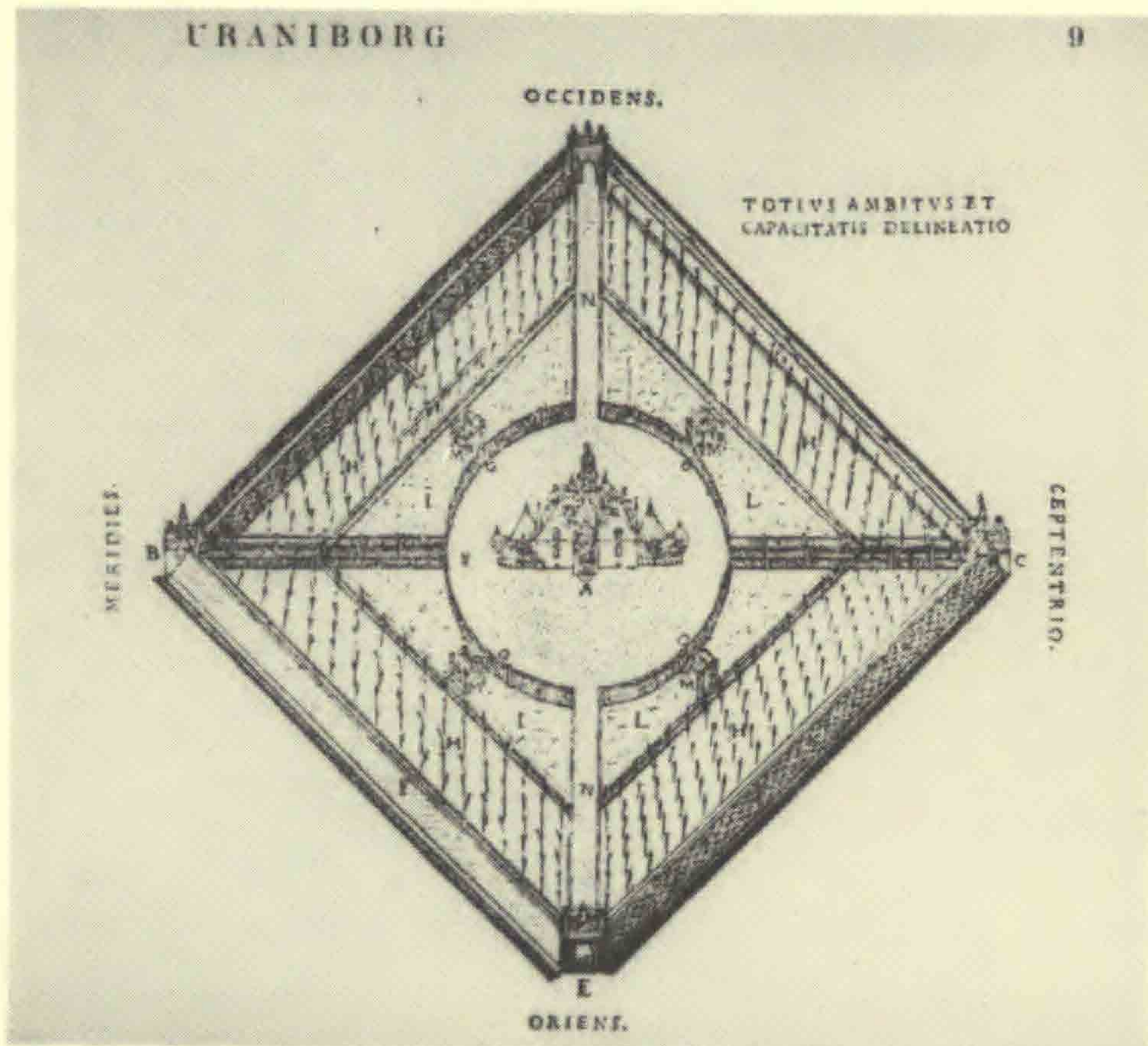
I 1576 havde Frederik II samtidig forlenet den lille ø Hven i Øresund nær Helsingør til den danske adelsmand og astronom *Tycho Brahe*. En større sum penge fra øresundstoldens kasse gjorde det muligt for ham at bygge et lille slot til bolig, astronomisk observatorium og ny-platonisk akademi.

En af haverne i Augsburg som har inspireret Tycho Brahe til Uraniborg. Stik fra 1590

Alle disse 3 renæssance-anlæg, Kronborg Slot, haven og Uraniborg var intimt knyttet sammen, fordi den samme personkreds stod bag dem alle, d.v.s. Kong Frederik II og hans nære venner Henrik Rantzau, statsholderen i Holsten, dennes søn Gert, lensmand på Kronborg, og videnskabsmanden Tycho Brahe. Bygningsarbejdet blev ledet og udført af bygmestre og håndværkere fra Antwerpen og Nordtyskland (bl.a. bygmestrene Stenwinkel sen. og jun.). Også kunstnerne, der udsmykkede de tre anlæg, var de samme og kom hovedsagelig fra omtalte egne.

Tycho Brahe havde i sine unge dage studeret ved nordtyske universiteter og opholdt sig et årstid i den smukke tyske patricierby Augsburg, som havde smukke renæssance-palæer, pladser og haveanlæg. Også i Basel havde han oplevet fine haveanlæg og lært Erasmus af Rotterdam's ideer om havekultur at kende. Yderligere havde Tycho Brahe i Norditalien studeret den nye høj-renæssance-arkitektur og besøgt de berømte ny-platoniske akademier og nogle af de smukke haver, hvori deres sammenkomster blev holdt.

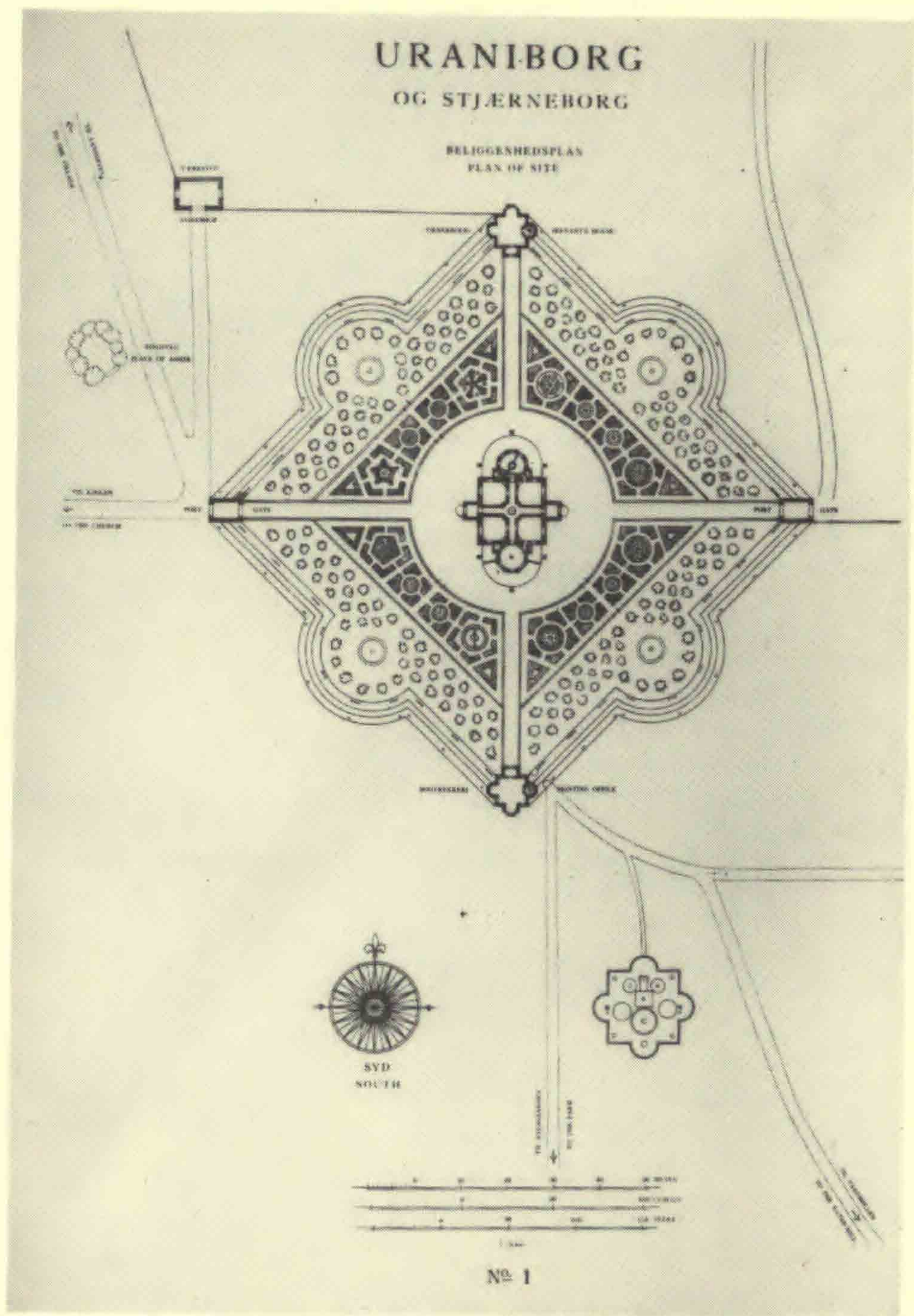

Uraniborg med haven ca. 1582 inden omlægningen

Det var indtryk herfra, som Tycho Brahe senere realiserede, da han byggede sit berømte Uraniborg på Hven i årene 1576-82. Huset blev opkaldt efter Urania, astronomiens muse. Det kvadratiske og firedelte anlæg med den ejendommelige slotsbygning i midten var noget enestående i arkitektur-historien ikke alene i Nordens, men også i det øvrige Europa's. Også som byherre var Tycho Brahe genial. Slottet, det »filosofiske hus«, som han kaldte det, var præget af venetianske forbilleder, men havde også træk fra Palladio's villabyggeri og fra nederlandsk og nordisk byggeskik. Det blev bolig for Tycho Brahe, hans familie, tjenerskab og rummede det astronomiske observatorium med hans talrige selvkonstruerede instrumenter. Desuden boede hans medarbejdere her, d.v.s. ca. 6-7 akademielever. I haveanlægget, der var indrammet af stejle jordvolde, blev først yderst plantet 5 rækker frugttræer. Inderst ved den runde grusede slotsplads (rotonda'en) lå et smalt græsparterre, smykket med 4 lysthuse. I 1591 blev dette parterre omlagt til en blomster- og urtehave, og de 4 omtalte lysthuse blev derefter flyttet ud i 4 nye halvcirkelformede udbygninger på voldene. I bedene dyrkedes datidens lægeurter, som blev brugt til droger i slottets apotek. Omkring Uraniborg findes endnu få reliktpanter, som kan stamme fra disse urter. Tycho Brahe var også læge (mediciner), og mange syge mennesker konsulterede ham på Hven. Som læge har Tycho Brahe sikkert fulgt Paracelsus' ideer, og plante-midlerne blev benyttet efter den såkaldte signaturlære (Signatura Rerum).

Slottet Uraniborg med haven fra 1591. Akvarel af arkitekt Charles Christensen til bogen *Uraniborg og Stjerneborg*, 1921

Uraniborg og Stjerneborg. Rekonstruktionsplan af arkitekt Charles Christensen i bogen af samme navn, 1921

Slottet blev som tidligere nævnt bygget og udsmykket af de samme kunstnere, der arbejdede ved Kronborg og haven. I slottets centrum var en fontæne, også her af Labenwolf. Det var sikkert også havefolk fra Helsingør, der anlagde haven, måske under vejledning af Tycho Brahe's havekyndige søster Sophia fra Eriksholm i Skåne, hvor hun havde en berømt have.

Det er sandsynligt, at Uraniborgs 4-delte og kvadratiske anlæg har haft en esoterisk eller symbolsk betydning. Tycho Brahe var endnu til dels tilhænger af Aristoteles' verdensbillede og praktiserede astrologi!

I 1597 faldt Tycho Brahe som bekendt i unåde hos Christian IV og måtte forlade landet i hast, da det blev ham forbudt at fortsætte sin astronomiske virksomhed!

Han tog til Prag med hele sin familie, stab, instrumenter og bøger. Her døde Tycho Brahe pludselig i 1602, kun 52 år gammel.

Ret hurtigt forsvandt Uraniborg på Hven, fordi det var uanvendeligt som almindelig bolig for en ny lensmand. Kun svage spor minder om den tid, da slottet var et videnskabeligt centrum i Europa.

Flere gange har der været tale om at foretage en hel eller delvis rekonstruktion af det enestående anlæg, en ønskelig, men meget vanskelig opgave.

I 1658 mistede Danmark Skåne under en krig, og dermed også øen Hven med sine gamle danske sagn-minder og resterne af det stolte Uraniborg-anlæg, som siden har været under svensk administration.

Det berømte Uraniborg-anlæg med haven er aldrig blevet beskrevet, undersøgt og vurderet af havekyndige kunsthistorikere, med det resultat, at det ikke indtager en plads i dansk eller europæisk havekunst-historie.

Anvendt litteratur:

- Laurits Pedersen: Kronborg Have – Hamlets Have – Marienlyst. – Kbhvn. 1920
Hans Rasmussen Block: Horticultura Danica. 1647. – Optrykt af Wormianum – Århus 1984.
J. L. E. Dreyer: Tycho Brahe. A picture of scientific life and work in the sixteenth century. – Dover Publications, Inc., New York 1936.
Francis Beckett: Uraniborg og Stjerneborg.
Aage Marcus – Oxford University Press – London 1936.
Carl Henrik Jern: Uraniborg – Herresäte och Himlaborg. – Lund 1976.
Arvid Nilsson: Ven – vegetation och flora. Malmø 1963.
Lesley Gordon: Green magic. Webb & Bower. London 1972.
To upublicerede afhandlinger af A. Ørum-Larsen.

Fra haveklokker til solfangere

From garden bell glasses to solar collectors

Af Søren Cock-Clausen

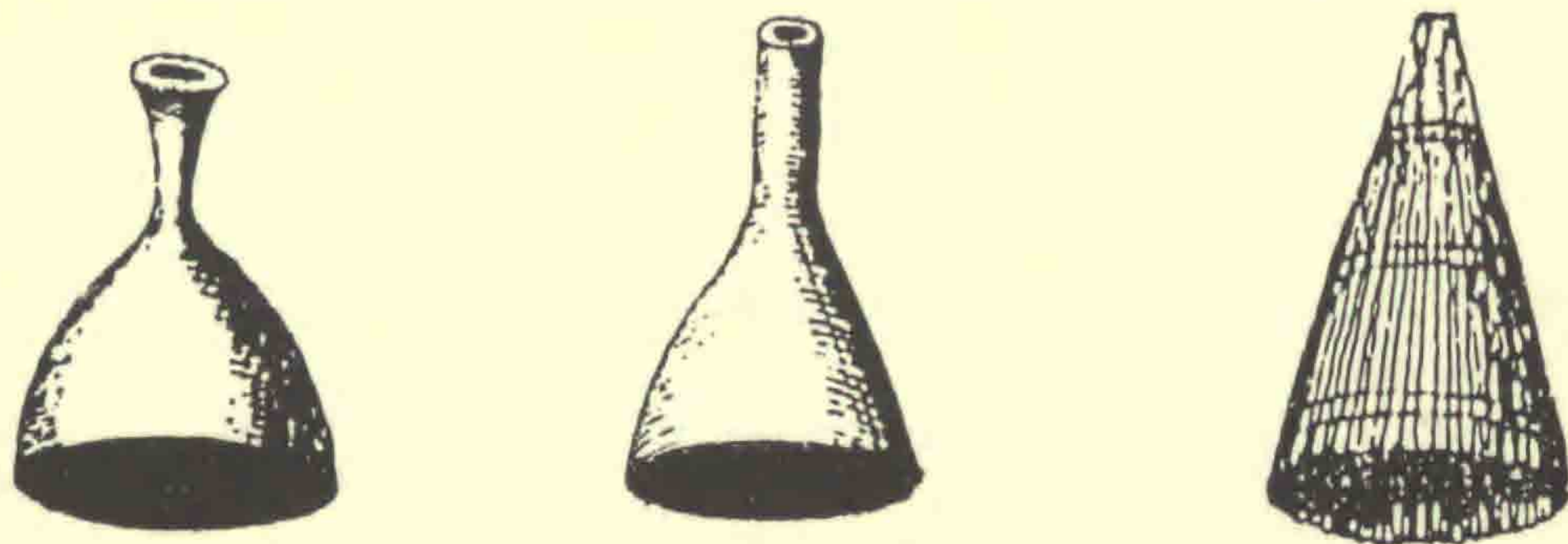
Keywords: Cloches, handglasses, bellglasses, receivers, history, France, England, Denmark

Haveklokker

Interessen for nyttehaver har i de seneste år været stærkt stigende. Der er kommet mange nye typer haveredskaber på markedet og små drivhuse ses i flere og flere parcelhushaver og kolonihaver. Har man ikke et rigtigt drivhus, har man måske nogle »minidrivhuse« eller »solfangere« – som de kaldes – af plexiglas eller af rigtigt glas, til at sætte over planter for at fremme disses vækst. En solfanger lader solens stråler passere, så jorden opvarmes. Samtidig skærmer den planten mod blæst og bevirker, at luftfugtigheden omkring planten forøges, alt afhængig af hvor lukket den er, og hvor tæt den slutter til jordoverfladen. Der skabes altså under solfangeren et mikroklima, som fremmer væksten af den overdækkede plante.

Glasklokker gennem fire hundrede år

Solfangeren er imidlertid ikke en ny opfindelse, princippet har været kendt og anvendt allerede fra 1600-tallets begyndelse, eller måske endda tidligere. I ældre engelsk, tysk og fransk havebrugslitteratur er solfangere hist og

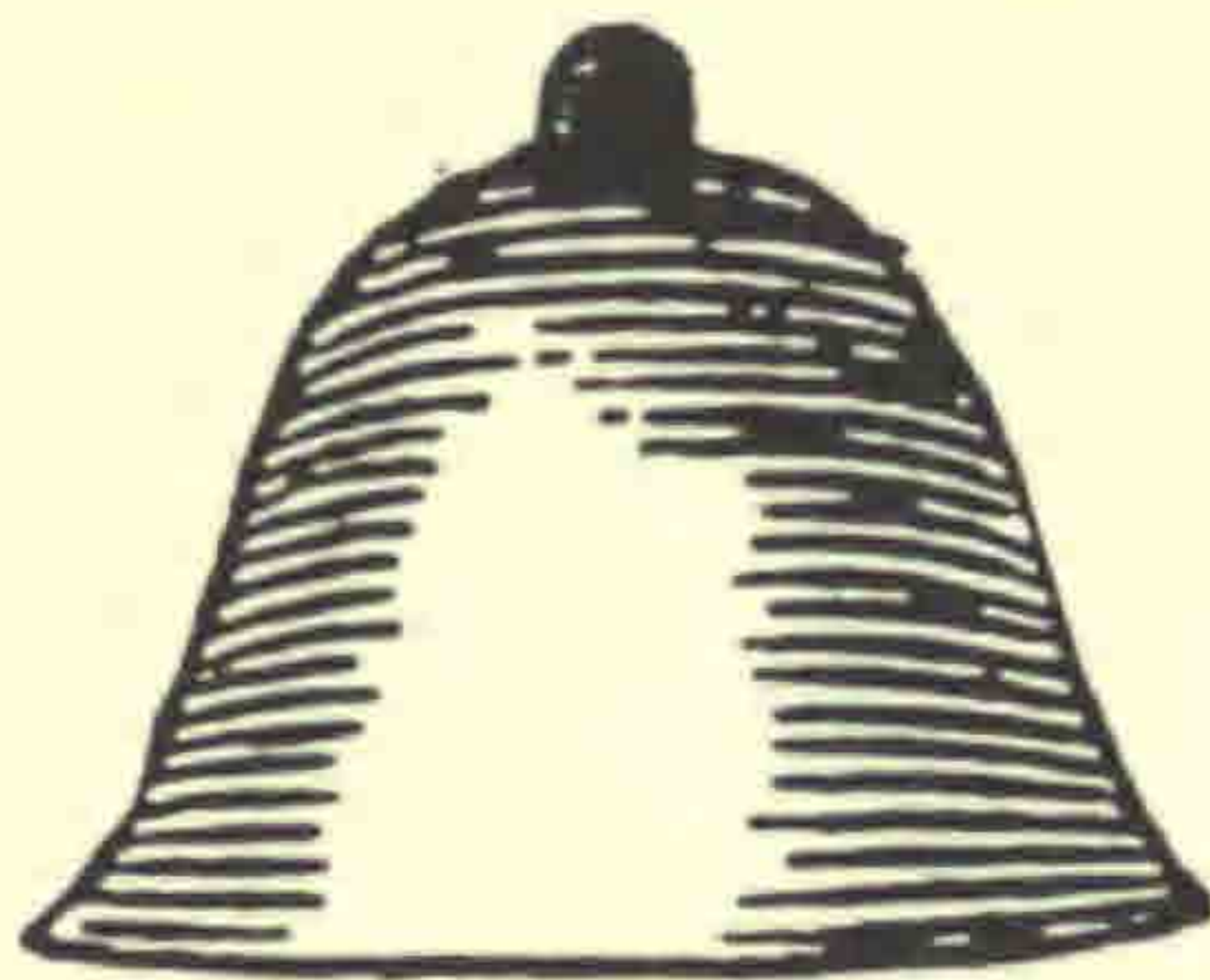
To glasklokker og en hætte lavet af strå (van der Groen, 1669)

her omtalt eller afbildet. Olliver de Serres nævner således, at man brugte at sætte glas over melonplanter i haven ved Heidelberg slot¹⁾. Glassene var formet som hatte eller klokker, skriver de Serres – tolv tommer høje.

På et træsnit fra 1632 har vi en tidlig afbildning af sådanne glashatte eller glasklokker²⁾. Her ligner de nærmest store omvendte tragte med en lang tud. Man kan forestille sig, at tuden var velegnet som håndtag, når man satte tragten med den vide åbning nedad over en plante. Igennem tuden fik planten i øvrigt det nødvendige luftskifte.

På Laurembergs træsnit ses desuden en »tragt« lavet af strå, også anvendt til at sætte over planter – ikke for at give planten varme, men for at skygge, eller for at beskytte mod blæst og kulde.

Hollænderen Jan van der Groen viser på et stik fra 1670 to andre typer solfangere³⁾. Den ene ligner en lanterne, den anden et hustag med afvalmede gavle. Medens Laurembergs »tragte« var i ét stykke glas, er van der Groens solfangere lavet af mange små plane stykker glas sammenføjet med smalle sprosser.

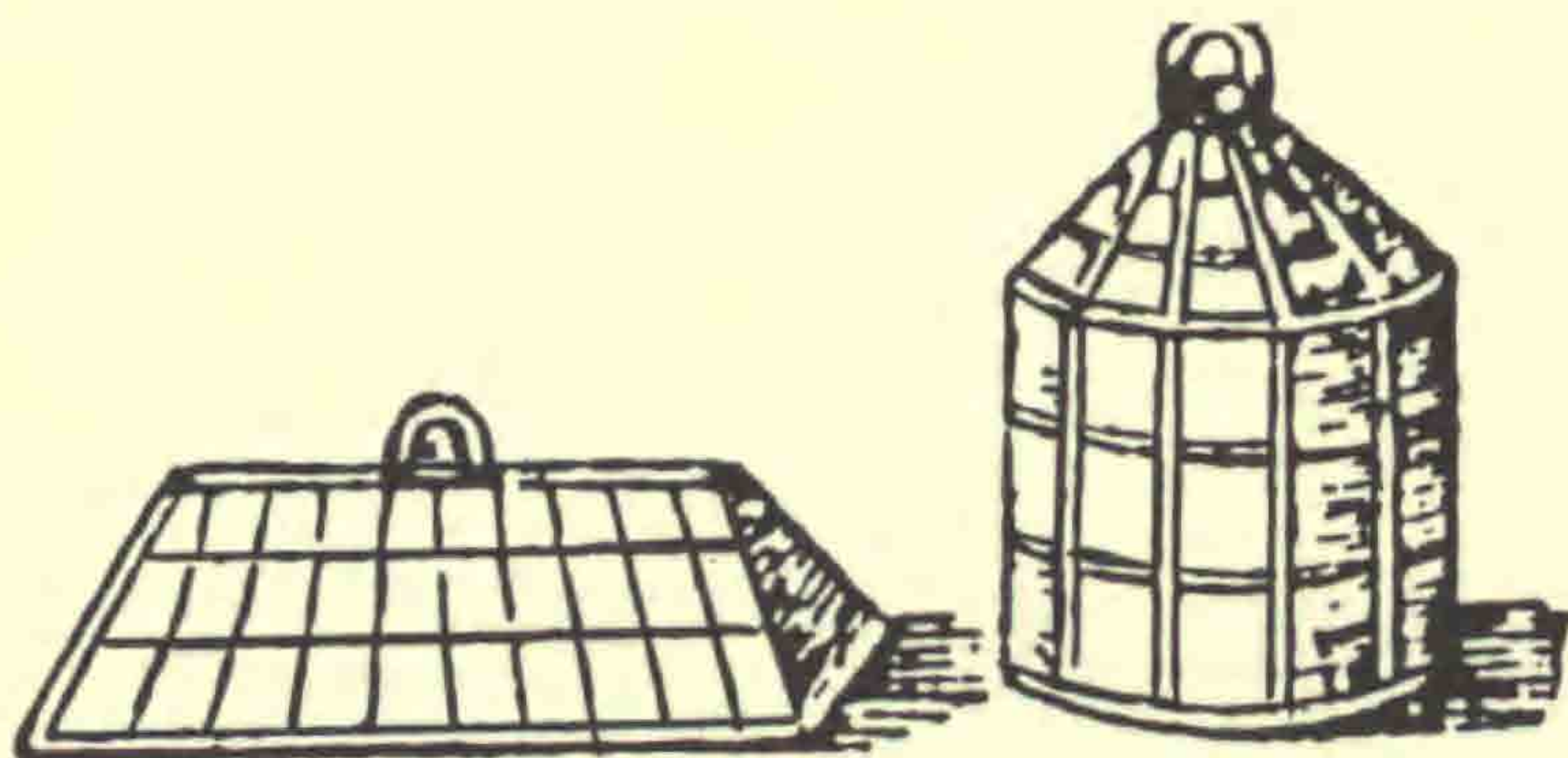

»Cloche« (Le Sieur liger d'Auxerre, 1787)

Man kunne i 1600-tallet kun fremstille plant glas i begrænset størrelse, og man måtte derfor sammensætte mange mindre stykker til en større rude. Til sammenføjning af stykkerne brugte man blysprosser af nogenlunde samme slags, som anvendes af vore dages glarmestre, når de skal lave blyindfattede ruder.

Van der Groens solfangere har sikkert været lavet efter samme princip med blysprosser, måske afstivet med en jernramme forned. Foruden at man kunne lave solfangere i større formater, gav konstruktionsmåden også mulighed for at fremstille kantede eller rektangulære solfangere, som ses på stikket. Hvor store de har været, ved vi ikke, men går vi ud fra, at man har brugt rudestykker af nogenlunde samme størrelse (4-6"), som brugtes til at lave vinduer af, kan man regne ud, at »lanternen« har været godt en halv meter høj, medens »hustaget« har været omkring en meter langt og en halv meter bredt. Man lægger endvidere mærke til, at både »lanternen« og »hustaget« er forsynet med bøjlegreb foroven til at tage fat i, når man skulle

flytte dem. Godt hundrede år senere, i 1767, kommer franskmanden Diderot med sin store encyclopedia, hvori han blandt mange andre haveindretninger viser en indhegnet urtehave med fire smukt anlagte mistbænke eller rettere sagt møgbede, hvilket jo er det rette ord⁵⁾. På møgbedet står »cloche de verre« – glasklokker i snorlige rækker, 8-9 stk. i hver, to af bedene er bygget op, så de hælder ca. 30° mod syd, således at solens stråler rammer mere vinkelret ind mod klokkernes oversider, som her er plane og ikke hvælvede. På detailtegningen viser Diderot også en enkelt klokke, hvor man tydeligt ser klokkens form med den helt plane overside med en knop til at gribe om, når man skulle sætte den over en plante. Ved siden af viser han en klokke i samme størrelse og form som glasklokken, men lavet af halmløb.

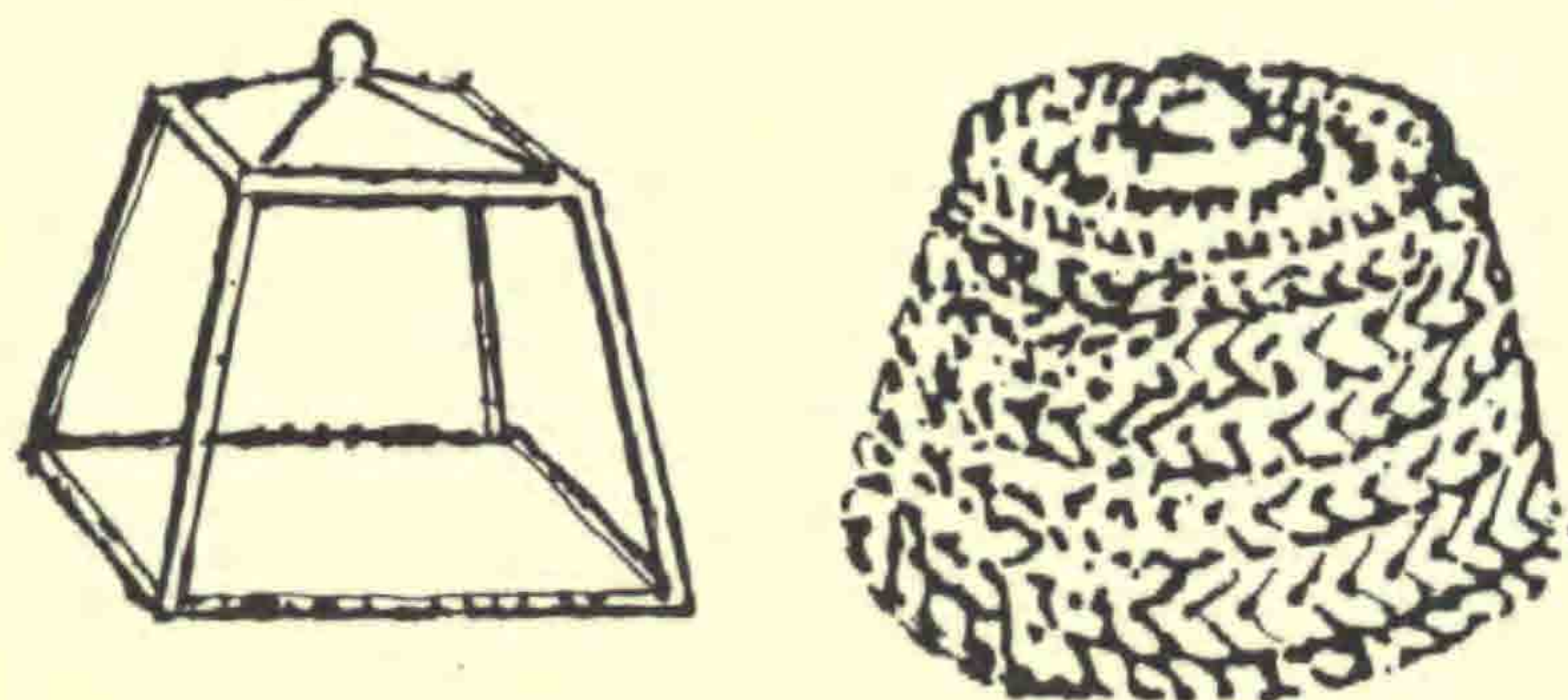
Håndglas (van der Groen, 1669)

Man kan tænke sig, at denne enten har været benyttet til at sætte over en glasklokke for at skygge planten, eller at den separat har været anvendt til at give en plante skygge. Halmklokken kunne dog også tænkes at have været anvendt som en polstring mellem et par glasklokker sat oven på hinanden, i perioder, hvor de ikke var i brug over planterne. Ved sammenligning med størrelsen af de på stikket viste personer, ser klokkerne ud til at være ca. 12-14" såvel i højde som i diameter.

Diderot viser i 1767 en prismeformet solfanger af glas samlet med sprosser; den afsluttes foroven med et fladt pyramideformet glastag med en kugleformet knop til at løfte i.

Fra samme tid har vi en oplysning om, at der i gartneriet ved Holkholm Castle i Norfolk fandtes 21 »hand glasses« og 9 »bellglasses«⁶⁾. Hvordan de har set ud, vides ikke, men fra 1787 stammer d'Auxerres afbildning af forskellige haveredskaber, og deriblandt ses to hatte eller klokkeformede genstande⁷⁾. Den ene ser ud til at være lavet i fletværk, medens den anden ligner en glasklokke.

Nogle tiår senere har vi en afbildning fra en tysk havebog⁸⁾. En »Eckige Glas-Glocke« som svarer lidt til de engelske handglasses og tyske »tragbare Glaskästen« som i princippet ligner Diderots prismeformede solfanger, men den er betydelig højere, og siderne er lodrette. Som Diderots afsluttes denne »Glaskästen« med et pyramideformet »tag« med en knop. I den ene side er en låge, som kan åbnes, og i taget en ventilationsluger. Glaskästen står på fire lave ben og er vist anbragt oven på en plantekasse med en potteplante. Det kan se ud, som om den er lavet af vinkeljernsprofiler ligesom vore dages fiskeakvarium.

Håndglas og klokke af halmløb (Diderot, 1762-77)

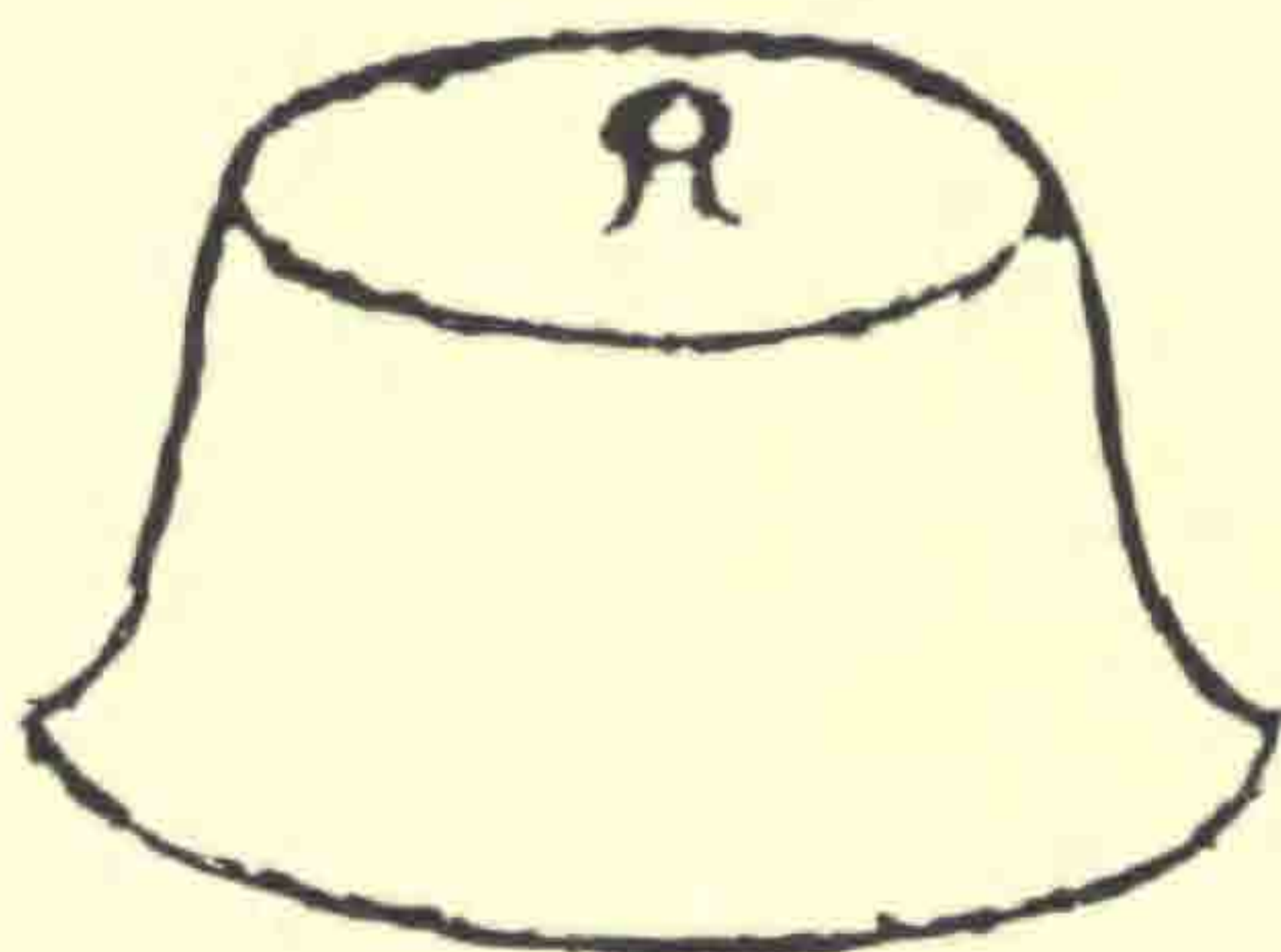
Den engelske gartner Loudon bruger i sin bog fra 1860⁹⁾ betegnelsen handglasses om solfangere lavet af mange små stykker glas af samme type som van der Groens fra 1670. De er også som Groens forsynet med et bøjlegreb foroven.

Nogle osteklokkelignende genstande a la Diderots i forskellige størrelser kalder Loudon for »crystalbell« og »receiver«. Ordet »receiver« skyldes naturligvis, at den modtager solens stråler og varme. Crystalglass var den almindeligt anvendte engelske betegnelse for klart hvidt glas i modsætning til »bottleglass«, på dansk flaskeglas, der som regel var grønligt eller brunligt. »Crystalbell« må derfor antages at være en klokkeformet solfanger af klart hvidt glas.

I følge Loudon kan crystalbells og receivers være fra 3-8 tommer i diameter og 4-12 tommer høje. Om størrelsen på handglasses fortæller han intet, men antager vi, at de glasstykker, som de var sammensat af, var 15 til 20 cm i tværmål, kan de mindste handglasses måske have været 50-60 cm i højde og bredde, medens de største kan have været op til halvanden meter. Det begynder at ligne et lille drivhus. Der skulle nok to mand til at flytte et sådant drivhus.

I den engelske »The Beeton Book of Garden Management« fra 1890¹⁰⁾ er en omtale af »cloche« eller »bell glasses«.

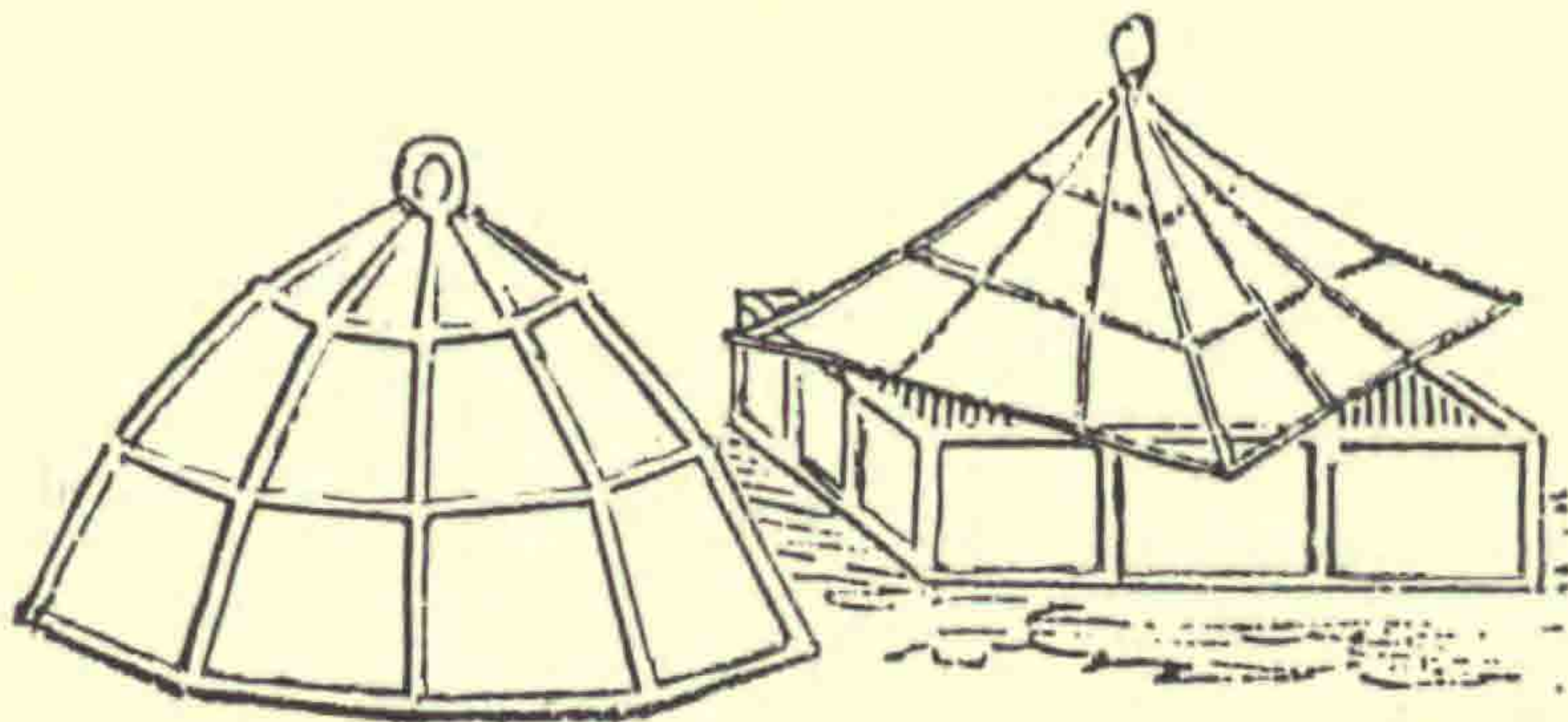
Forfatteren til ovennævnte bog beskriver en række typer og nævner fabrikanter og forhandlere af klokkerne og giver endog nærmere anvisning på disses anvendelse.

»Cloche« (Diderot, 1762-77)

Om handglasses, som Beeton også benævner »hand lights«, oplyses det, at de findes i flere former, kvadratiske, sekskantede og ottekantede. Nogle er forsynet med aftagelig top, medens andre er lavet i ét stykke. Ens for dem alle er pyramideformen, og de fleste af dem afsluttes foroven med en ring eller en knop til at tage i, når de skal flyttes.

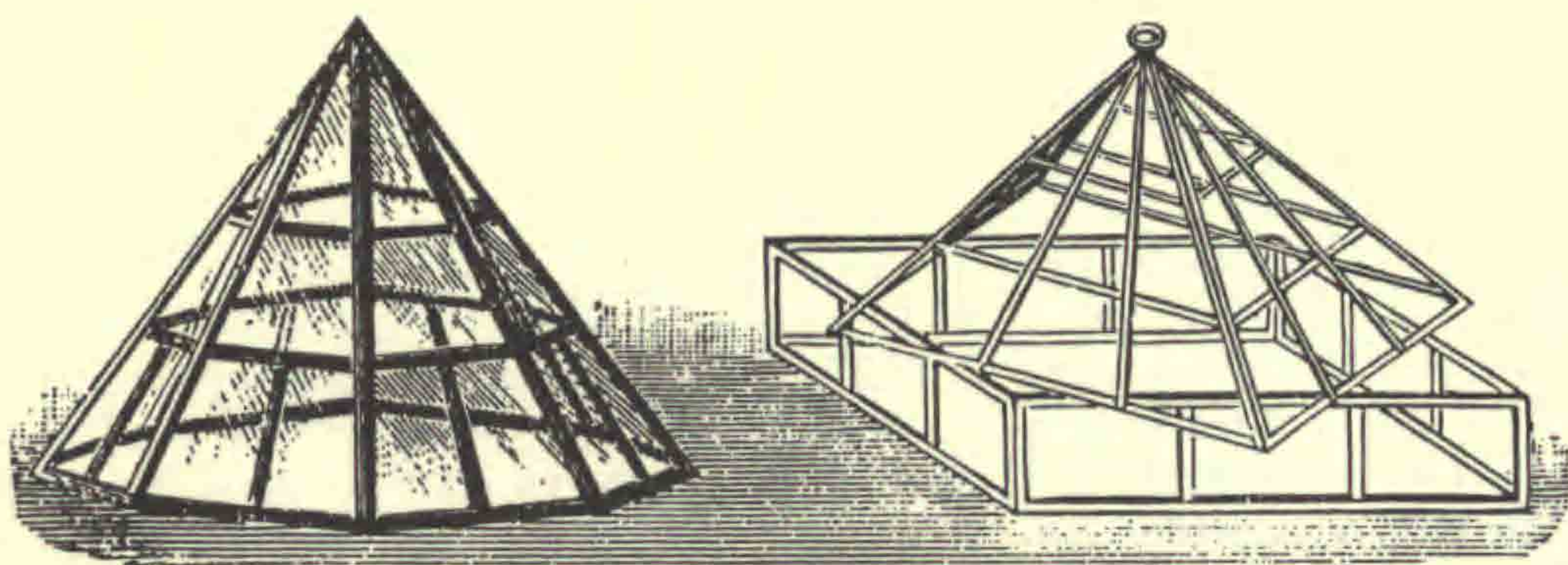
En anden type er todelt, bestående af en kvadratisk ramme med glassider sammenholdt med bolte i de fire hjørner. Herover er placeret et firesidet pyramideformet topstykke. Sprosserne opgives at være af støbejern. Topdelen kan placeres mere eller mindre drejet i forhold til bundrammen, hvorved ventilationsåbninger kan opnås i den ønskede størrelse. Denne type angives at være stærk og holdbar, men på grund af materialet, som den er lavet af, er den også tung og klodset. Det siges dog, at det er en fordel, at den er let at adskille og stille af vejen.

»Handglasses« (Loudon, 1825)

I en nyere engelsk bog fra 1972 af L. N. Flawn »Gardening under Glass« er vist en gammel afbildning af en glasklokke¹¹⁾. Den kaldes her for »French Cloche«. Klokken er i den ene side klodset op med, hvad Loudon kalder en »Cloche-peg« – for at give ventilation. Loudon og Beeton omtaler og afbilder også en anden slags haveklokker. De kaldes shades og anvendes til partiel eller hel beskyttelse af sarte planter.

Klokkeformede pletter af brændt ler med perforering bruges også som »shades«, såvel som almindelige urtepotter, hvor et stykke af den ene side er fjernet. Pottens åbne side anbringes i læsiden eller modsat solsiden.

»Handglasses« eller »Hand Lights« (The Beeton Book, 1890)

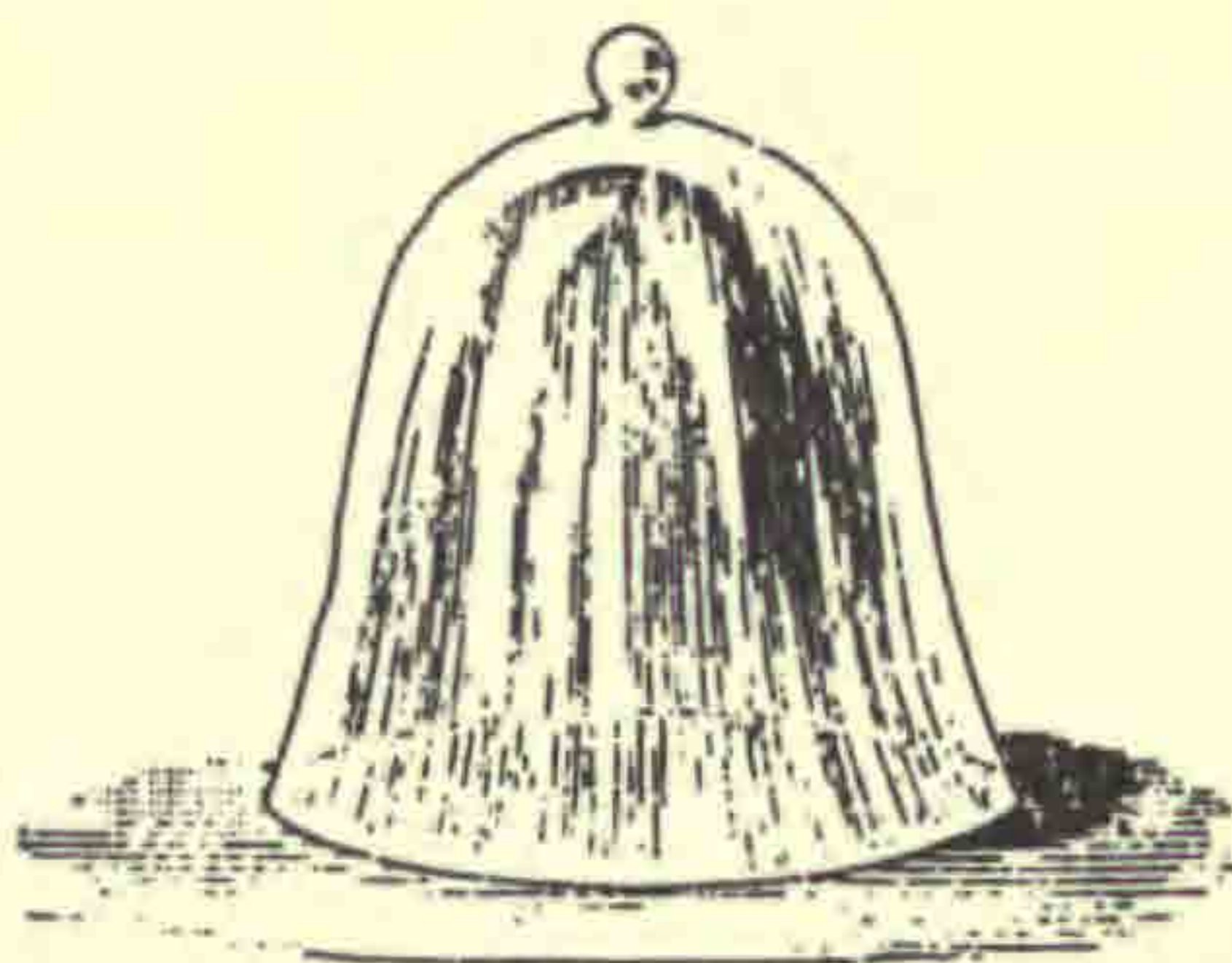
Solfangere i Danmark

Hollænderen van den Muijzenberg¹²⁾ giver udtryk for den opfattelse, at de første solfangere blev lavet i Venedig, hvor glaskunsten allerede i 1500-tallet var højt udviklet. Han mener, at de senere fremstilledes i bøhmiske glasværker, og at man derfra lærte kunsten i Frankrig og England.

I ældre dansk havelitteratur finder vi kun lidt om emnet. Chr. Gartner taler i sin bog fra 1694 om at sætte glas over planterne, men det fremgår ikke, om han mener glasklokker eller andre former for glasoverdækning¹³⁾. Drivning i glasoverdækkede drivbænke eller i drivhuse var på det tidspunkt kendt, så måske er det det, han har ment. På den anden side må man nok erkende, at hvis der havde været tale om bænke eller egentlige drivhuse, ville Chr. Gartner formentlig have skrevet det, netop fordi bænke og drivhuse dengang var noget ganske særligt og nyt i Danmark. Man kan vel derfor med rimelighed antage, at forfatteren i sin omtale mener solfangere.

I »Den rette Havedyrkning« fra 1775 af Lundberg er på et træsnit med forskellige haveredskaber blandt andet vist to sekskantede solfangere-lavet af plane glasstykker samlet med sprosser¹⁴⁾. De er af samme type som van der Groens fra 1670. Den ene er med fladt »tag«, den anden har »tag« som

en sekssidet pyramide. De er begge forsynet med en bøjle i toppen, som vi kender både fra van der Groen og fra Loudons »handglasses«. På samme stik er endvidere afbildet to genstande af form som sukkertoppe. Det ene af dem har antydning af et fletmønster påtegnet og er antagelig en »shade« flettet af strå. Den anden »sukkertop« er afbildet perspektivisk på skrå, så man tydeligt ser, at den er åben i bunden. Det kan være en shade af brændt ler, svarende til Loudons beskrivelse af shades til at blege selleriplanter. Men det kan måske også være en solfanger af glas.

»Bell Glass« eller »Cloche« (The Beeton Book, 1890)

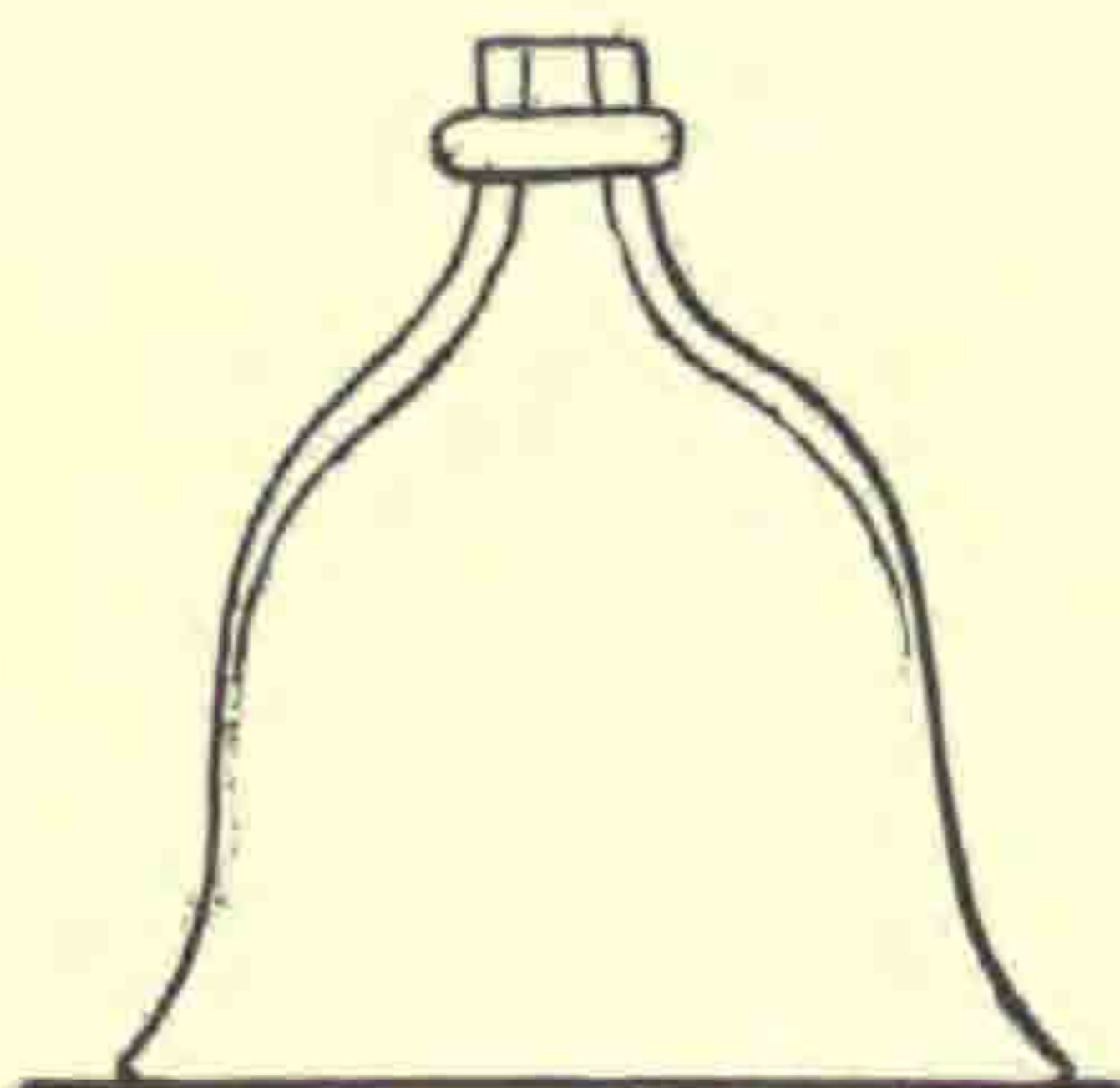
Fra nyere tid får vi gennem bevarede kataloger fra både danske og norske glasværker oplysninger om både form, størrelser, farver og priser på »haveklokker« eller »haugelokker«, som de benævnes i katalogerne. I Holmegaards katalog fra 1853¹⁵⁾ er således opført to typer haveklokker. Den ene type er lavet af grønt glas eller bouteilleglas, og den anden type er af hvidt glas. Begge typer førtes i flere størrelse fra 3-6 tommer i diameter og højde. Prisen på klokkerne af hvidt glas er ca. fire gange prisen på klokkerne af bouteilleglas.

Mange af katalogets glasvarer er gengivet i en samling håndtegninger, som er bevaret i glasværkets arkiv. Interessant er tegningen af en haveklokke af grønt bouteilleglas. Den har form nærmest som en omvendt tragt ligesom Laurembergs klokker fra 1632. Stilken på Holmegaards er kortere, men til gengæld pålagt en udvendig rigle – formentlig for at man kunne få et bedre greb om stilken, når man skulle løfte klokken.

I prislisten 1859 fra Mylenberg Glasværker ved Ålborg¹⁶⁾ er der også haveklokker, både af grønt bouteilleglas 3-5" og af hvidt (klart) og farvet glas 3-8". De hvide klokker er ligesom hos Holmegaard tre til fire gange så dyre som de grønne. Desværre er prislisten ikke illustreret, så vi ved ikke, hvordan de har set ud.

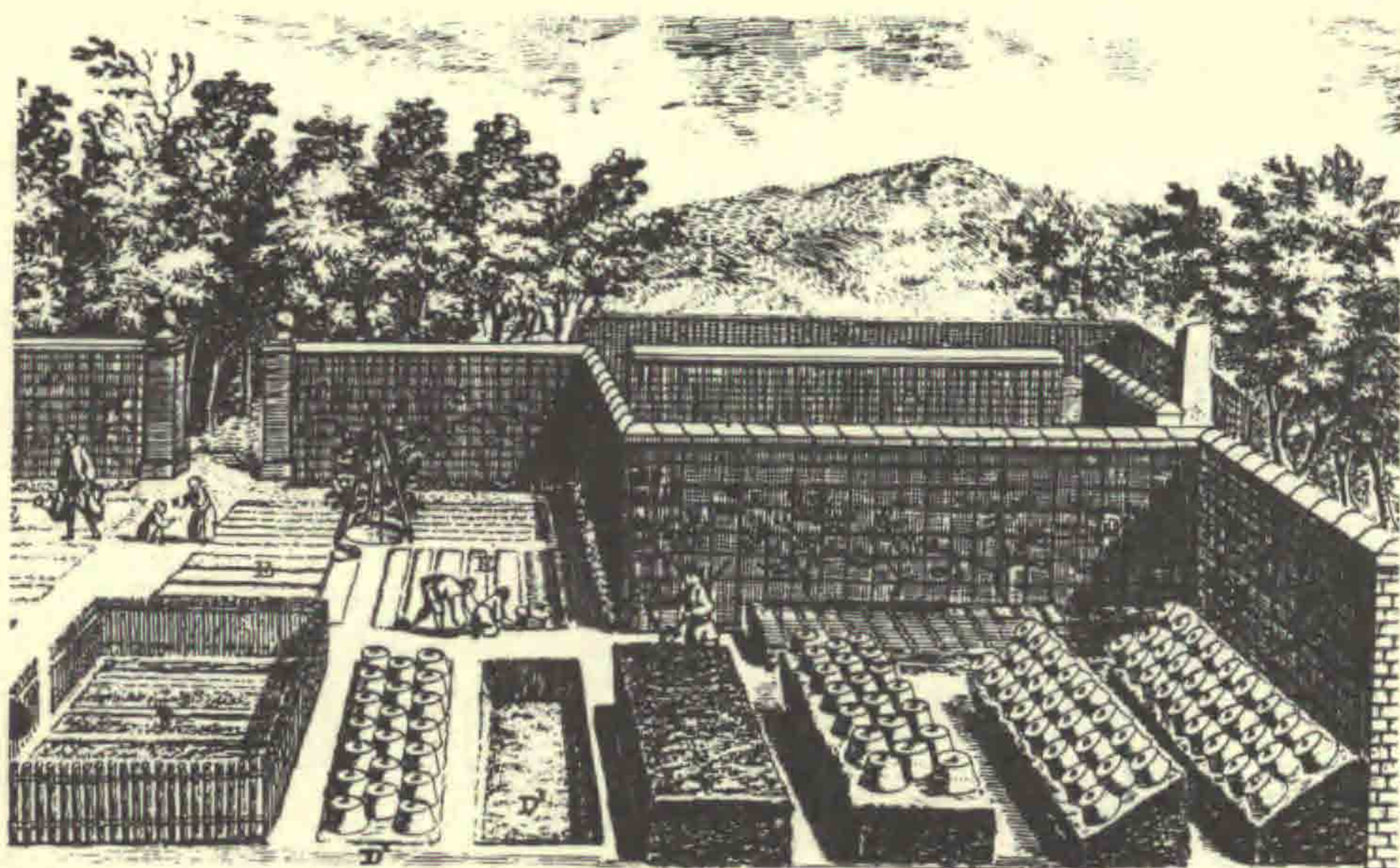
Fra Conradsminde Glasværk findes en udateret prisliste, som antages at være fra omkring 1845¹⁷⁾, hvor vi igen finder haveklokker fremstillet af

såvel grønt glas som af hvidt, klart og farvet glas. Grønt-glas-klokkerne er fra 3 til 5 tommer, hvorimod klokkerne af hvidt og farvet glas er fra 6 til 9 tommer. I prislisten er en grov skitse af haveklokkerne – formen minder om en bikube. Om de har hul igennem toppen som Holmegaards, kan man ikke se.

Grøn haveklokke af bouteilleglas (Holmegaard Glasværk, 1853)

Kataloger fra norske glasværker fortæller os også noget om klokker. Allerede i 1758 nævnes »haugelokker« fra det norske Fossum Verk i Modum¹⁸⁾, men man ved ikke, hvordan klokkerne så ud, eller hvorledes de blev anvendt. I Nøstetangen Glasværks kataloger fra 1763 og 1774¹⁹⁾ er opført »Hauge-Klokke«, som kostede 5 skilling. Den har form som en blødt afrundet keglestub, foroven forsynet med en hank, som minder om hanken

»Jardin de potage« (Diderot, 1762-77)

på en kirkeklokke. I kataloget vises også en anden model under betegnelsen »Melonklokke«. Den er af grønt glas i fire forskellige størrelser. Melonklokker skal have været i brug ved et gartneri i Trondheim så sent som i 1940'erne for at beskytte orkideplanter.

Klokkerne er vist næsten cylindriske og højden omkring halvanden gang den største diameter. Foroven afsluttedes de med en studs med en omlagt rigle. Prisen for melonklokker er fra 32 til 40 skilling, altså langt dyrere end Hauge-Klokkerne. I 1783 giver et katalog fra Hurdals Glasværk²⁰⁾ oplysning om »Hauge-Klokker« fra 2-8 tommer i diameter og »Drivklokker« fra 12-15 tommer – en ganske anseelig størrelse.

Helt op i dette århundrede kan man finde en haveklokke i et fabrikskatalog. Katalogbladet fra 1910 fra Fyens Glasværk²¹⁾ viser en klokkeformet genstand under betegnelsen »spireklokke«. Formen minder om Holmegaards grønne haveklokke fra 1853. Der savnes oplysninger om størrelsen, men sammenlignet med de andre afbildede glasvarer på samme katalogblad ser den ud til at være højst 10 cm. Se Lundbergs stik fra 1775. På herregården Fuglsang på Lolland findes omkring tredive glasklokker af brunligt flaskeglas. Efter formen at dømme kunne de være fra Holmegaards eller fra Conradsmindes Glasværk.

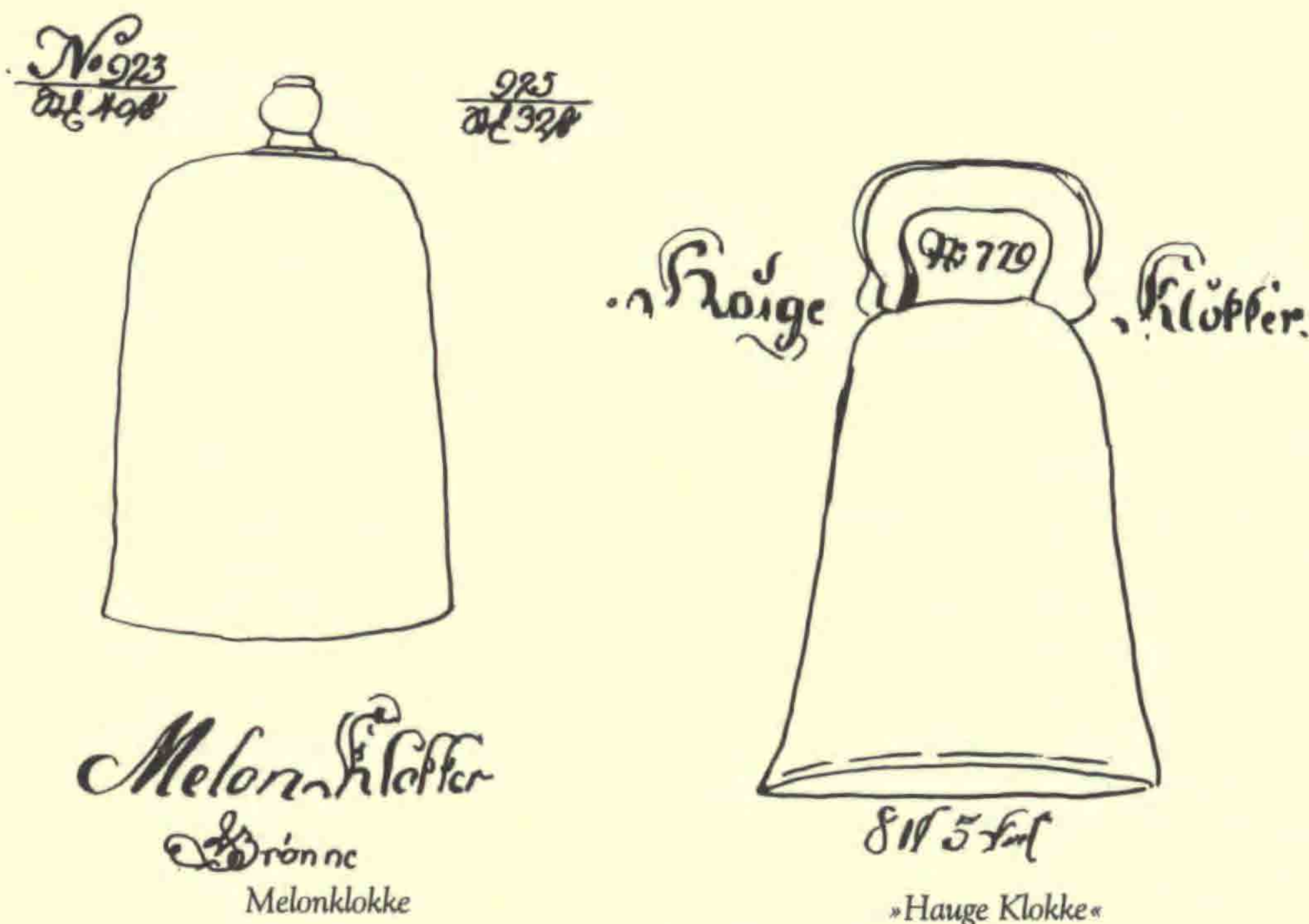
I Danmark er fremstillingen og brugen af de gamle glasklokker formentlig ophørt for mange år siden, men i England og i Frankrig har de været i brug helt op til vore dage. I den botaniske have i Paris var så sent som i 1986 to klokker af samme type, som en af dem vi kender fra afbildning i Danske Herregårdshaver, i brug inde i havens store væksthuse, og udendørs anvendtes en snes kubiske minidrivhuse, ca. 60 cm på hver led. Disse små drivhuse var lavet af vinkeljernsprofiler med glasruder. Oversiden var aftagelig og skrånede som et halvtag.

Lidt om klokkernes brug

Ser vi nærmere på de haveklokker, som vi ved er fremstillet til at sætte over planter, ser det ud til, at de næsten alle er forsynet med en form for knop eller bøjle i toppen til at tage fat i, når de skulle løftes. Også alle handglasses er forsynet med en eller anden type håndtag til at løfte i.

I The British Horticultural Societys Garden Dictionary fra 1772 siges det²²⁾, at det er bedst at fjerne knopperne på de franske cloches, for så er det nemmere at stable dem, når de skal opmagasineres, når de ikke er i brug. Ved at lægge en træklods imellem kunne man stable dem oven på hinanden uden fare for, at de skulle gå i stykker. Dette forhold forklarer måske, hvorfor der i dag er bevaret klokker uden knop, men med tydeligt spor efter en afsprængning i toppen. I det samme haveleksikon siges det også, at klokkerne under brug skal klodses op i den ene side (med en cloche-peg) for at give ventilation.

Den samme oplysning får vi fra Beetons store havebog, hvor det nævnes, at franske klokker ikke har ventilationshul, hvorfor opklodsning er nødvendig. I Horticultural Societys Dictionary gives en oplysning om, at de engelske bell-glasses er mindre end de franske cloches, og at de er forsynet med hul foroven, som giver den nødvendige ventilation, så kondensdannelse på klockens inderside undgås.

(Nøstetangen Glasværk, 1774)

Ved gennemgang af de foran omtalte klokker kan vi konstatere, at omkring halvdelen af dem er forsynet med ventilationshul, og at der altså i tidens løb har været anvendt såvel tætte klokker som klokker med hul.

Det kan fastslås, at drivklokker lavet af ét stykke glas har været anvendt allerede i 1632, hvorfra vi har afbildninger hos Lauremberg og helt op til 1986, hvor de stadig var i anvendelse i den botaniske have i Paris. Altså i en periode på 350 år. I Danmark har de været anvendt i hvert fald fra 1775 og muligvis allerede fra 1694. Hvornår brugen ophørte her til lands, vides ikke.

Drivklokker sammensat af flere stykker glas har været anvendt fra 1670 – fra hvilket årstal van der Groens tegninger stammer – indtil i dag, hvor de endnu anvendes i Paris. Altså i 316 år.

Nutidens solfangere består af plane glasstykker, som sammenholdes med fjedrende ståltrådklemmer. Flawn viser i sin bog »Gardening with Cloches«²³⁾ en lang række forskellige modeller heraf og giver anvisning på, hvorledes de kan opstilles flere i forlængelse af hinanden over en række urter. Han viser også eksempler på solfangere lavet af tyndt selv bærende plast stabiliseret ved deres form og profilering, eventuelt forstærket med buer af ståltråd.

Fra at været et kostbart og sjældent haveredskab er solfangere blevet et almindeligt anvendt og ganske billigt redskab, som enhver haveejer kan anvende med godt resultat.

I slutningen af 1970-erne dukker der en helt ny form for solfanger frem i England, »treeshelter« kaldes den, på dansk: vækstrør. Et gennemskinneligt plastrør, omkring ti centimeter i diameter og en halv til en hel meter langt. Det bruges til at fremme væksten af unge træplanter. Røret sættes ned over det lille træ og fastholdes i opret stilling ved fastbinding til en nedrammet pæl ved siden af røret. Væksthastigheden kan herved for nogle træarters vedkommende fordobles. I 1985 skal i England være anvendt 1,5 million vækstrør i skove og i grønne anlæg²⁴⁾.

Efterskrift

I dag ser man ofte et gammelt marmeladeglas med bunden opad anvendt som en solfanger i vindueskarmen over den første spæde forårsspire. Har den første haveklokke mon været en kasseret lampekuppel stillet på hovedet over en køkkenurt, og har det første handglass været en håndlygte uden bund?

Noter

- 1) Efter van den Muijzenberg, 1980.
- 2) Efter Lauremberg, Peter: Horticultura. 1631-32 iflg. van den Muijzenberg, 1980.
- 3) van der Groen, Jan: Den Nederlandsen Hovenier. 1669, iflg. van den Muijzenberg, 1980.
- 5) Diderot: Encyclopedie. 1762-77.
- 6) Inventory of 1761 Holkholm Hall in Norfolk, England.
- 7) Fra d'Auxerre, le Sieur liger: Le Jardinier Fleuriste. 1787, iflg. van den Muijzenberg, 1980.
- 8) Taf. 41 og 42 fra A. T. Gart. Mag., 1809.
- 9) Loudon, J. C., 1825, 1860
- 10) The Beeton Book of Garden Management. 1890.
- 11) Flawn, Louis N. & Victor L. 1972
- 12) van den Muijzenberg, 1980
- 13) Gartner, Chr.: Horticultura. 1694, iflg. Bruun og Lange, 1920.
- 14) Lundberg, J. 1775
- 15) Holmegaard Glasværker. Katalog 1853, iflg. Buchwald, Gunnar og Mogens Schlüter, 1975.
- 16) Mylenberg og Aalborg Glasværker. Katalog 1859.
- 17) Conradsminde Glasværk. Katalog 1845.
- 18) Modum Glasværk. iflg. Ringve Museum, Norge.
- 19) Nøstetangen Glasværk. Katalog 1763 og 1774, iflg. Ringve Museum, Norge.
- 20) Hurdals Glasværk. Katalog 1783, iflg. Ringve Museum Norge.
- 21) Fyens Glasværk. Katalog 1910.
- 22) The British Horticultural Society: The Garden Dictionary. 1972.
- 23) Flawn, 1967.
- 24) Pape, John og Rolev, Anne-Marie: Vækstrør. Grønt Miljø nr. 3, 1987.

Anvendt litteratur og kataloger fra glasværker

- Andersen, Ellen: En jysk herregård. Kbh. 1983.
d'Auxerre, le Sieur liger: Le Jardinier Fleuriste. 1787.
Beeton: The Beeton Book of Garden Management. 1890. Facsimile edition by Omega Books Ltd., 1985.
Berntsen, Arnstein: En Samling Norsk Glass. Bredo H. Berntsens samlervirksomhed. Oslo 1962.
The British Horticultural Society: The Garden Dictionary. 1972.
Bruun, Svend og Axel Lange: Danmarks Havebrug og Gartneri. 1920.
Buchwald, Gunnar og Mogens Schlüter (red.): Kastrup og Holmegaards Glasværker 1825-1975. Kbh. 1975.
Jubilæumsskrift, heri: Holmegaard Glasværker. Katalog 1853.
Det Kongelige Danske Haveselskab: Danske Herregaardshaver. 1939.
Diderot: Encyclopedie. 1762-77.
Flawn, Louis N.: Gardening with Cloches. 1967.
Flawn, Louis N. & Victor L.: Gardening under Glass. 1972.
Gartner, Chr.: Horticultura. 1694.
van der Groen, Jan: Den Nederlandsen Hovenier. 1669.
Jan Kock: Klokkeren i hverdagstøjet. Arv og eje, 1983-84, Dansk kulturhistorisk Museumsforening.
Larsen, Alfred, Peter Riismøller og Mogens Schlüter: Dansk Glas 1825-1925. Kbh. (1963), 1974.
Lauremberg, Peter: Horticultura. 1631-32.
Loudon, J. C.: An Encyclopædia of Gardening. London, 1825, 1860.
Lundberg, J.: Den rette Havedyrkning. 1775.
van den Muijzenberg, E.W.B.: A History of Greenhouses. 1980.
Pape, John og Rolev, Anne-Marie: Vækstrør. Grønt miljø - nr. 3, 1987.
de la Quintinyes, Jean: Le Parfait Jardinier. 1695.
- Ringve Museum: Klemte og Klang. Norge. Udstillingskatalog 1977.
Conradsminde Glasværk. Katalog 1845.
Fyens Glasværk. Katalog 1910.
Holmegaard Glasværker. Katalog 1853.
Hurdals Glasværk. Katalog 1783.
Mylenberg og Aalborg Glasværker. Katalog 1859.
Nøstetangen Glasværk. Katalog 1763, 1774.

En tak skal rettes til Alvhild Gulbrandsen, Lillesand By- og Sjøfartsmuseum, Lillesand, Norge, konservator Peter Andreas Kjeldsberg, Ringve Museum, Trondheim, Norge, museumsinspektør Jan Kock, Aalborg Historiske Museum, Aalborg, Lektor Yves Delange ved Muséum National d'Histoire Naturelle, Paris, Frankrig, for modtagne oplysninger om emnet, og en særlig tak til direktør Mogens Schlüter, Holmegaards Glasværker, Fensmark, for råd og venlig gennemlæsning af manuskriptet. Lektor Kirsten Lundsten ved Den Kongelige Veterinær- og Landbohøjskole, Frederiksberg, British Councils Bibliotek, København, samt Lyngby-Tårnbæk kommunes afdelingsbibliotek i Sorgenfri for udlån og for fremskaffelse af litteratur fra andre biblioteker.

»Løgn og latin« i danske plantenavne

Bygger vor botaniske navnepraksis delvis på vilkårligheder og misforståelser?

Are our botanical registered vernacular names partly based on arbitrariness and misunderstanding?

Af Johan Lange

Keywords: danish plantnames, vernacular names, nomenclature, artificial plantnames

Under de skolemedicinske lærdes sikkert velmenende arbejde med plantedrogerne og deres nomenklatur, og senere da 17-1800-tallets botanikere med deres betydelig bedre forudsætninger »normaliserede« vore danske plantenavne og etablerede en klar ortografisk og indholdsmæssig forskel på *galdebær* og *galnebær*, på *snerre* og *snerle* osv., foretoges der visse fra botanisk synspunkt tilgivelige, ja nødvendige overgreb på vort fra fædrene nedarvede navneværk. Om lidt af dette forløb og den spænding og de problemer, det indebærer, handler det følgende.

Så godt som alle virkelig gamle plantenavne, fx til træer og kornsorter, indogermanske som *røn*, *birk*, *fyr* og *rug*, fællesgermanske som *bøg*, *elm*, *asp*, *ask* og *hvede* er, hvad tilhørighed angår, fuldstændig sikre overalt, hvor de og deres tilsvarende former træffes rundt omkring i den germansk-nordiske del af Europa. Når danskerne taler om *birk*, svenskerne om *björk*, nordmænd om *bjerk*, englændere om *birch*, tyskere om *birke* osv, er der ingen tvivl om, hvad der menes, nemlig en eller anden art til slægten **Betula**, hvoraf de fleste har en karakteristisk hvid bark på stammen, idet ordet i alle sine former må gå tilbage til en indogermansk stamme med betydningen *skinne*, *stråle*, jf ældredansk *bjært*, 'blank', 'skinnende' og græsk *phorkós*, 'hvid'. Tilsvarende er dansk *hvede*, svensk *vete*, norsk *hvete* og *kveite*, engelsk *wheat*, tysk *weizen*, gotisk *hwaiteis* helt klart en bestemt plante til slægten **Triticum**. Ordet menes at være beslægtet med farvebetegnelsen hvid med henblik på det hvide mel og brød.

Når det drejer sig om andre planter, af hvis eksistens man i sin tid ikke var helt så afhængig som af de livsvigtige træsorter og kornarter, er mange gamle og nogle yngre navne ikke altid bundet så klart og skarpt afgrænset til én botanisk planteslægt eller art. Man har fra den ældste tid og til vore

dage benyttet sig af mere løse betegnelser, fællesnavne der sigter til en egenskab, der er fælles for et par eller en kortere eller længere række af planter:

Mange vidt forskellige vedplanter med torne hedder *torn* eller *tjørn*. Bestemmende forled er så senere tilføjet, således i *hvidtorn* (ell. *-tjørn*), *vrietorn*, *bukketorn*, *havtorn*, *kristtorn*, mens urteagtige planter med tornede blade ofte hedder *tidsel*: *strandtidsel* (*Eryngium*, mandstro), *svinetidsel* og *skørtidsel* (*Sonchus*, svinemælk), *kardetidsel* (*Dipsacus*, kardebolle).

Bakketidsel (*Carlina*), *marietidsel* (*Silybum*) og *bladhovedtidsel* (*Cirsium*), der alle ligesom *Carduus* hører til én bestemt kurvblomst-gruppe sammen med artiskok m.fl., er af botanikerne blevet accepteret som *tidsel*-slægter og kaldes derfor i floraerne allesammen *tidsel* med de forskellige artsnavne foran: *kruset tidsel*, *horsetidsel*, *agertidsel* osv. Efter ældre botanikeres mening var det uheldigt, at flere for dem klart forskellige planteslægter havde samme slægtsnavn, derfor prøvede man en overgang (forgæves) at indføre slægtsnavnet *bladhoved* om *Cirsium*.

Dette er altsammen velkendt og ganske banalt. Nok så interessant er den navneforbistring eller –manipulation, der er sket for længe siden, nemlig dels i vore gamle skolemedicinske lægebøger, dels i den gryende fagbotaniks dage, men især i noget senere botanikeres æra.

For at tage det sidste først kan nævnes fællesnavnet *galbær* eller *gallebær* eller *galenbær* (*galnebær*) for en lang række giftige eller i det mindste uspiselige bær. Det var vistnok en udbredt idé, at man blev gal (galen) dvs. afsindig, i hvert fald for en periode, af at spise dem, en forestilling der svarer til den jævne mediterrane befolknings tanker om giftige bær, som fx alrune-bær. »If you eat them, you will be foolish«, siger drenge i Israel til turisten.

Kongelig botaniker Peder Kylling anfører i 1688 i sin *Viridarium Danicum* dels *hundebær* og *valsk roe* dels *gallebær* om (enbo) galdebær (*Bryonia alba*); og i 1648 anføres det sidste i formen *galbær* om *Atropa belladonna* af topografen og bogudgiveren Jens Lauritzsøn Wolff i hans *Diarium*. Netop disse to plantearter er af senere botanikere blevet udnævnt til mere officielt at skulle hedde henholdsvis *galdebær* og *galnebær*, det første sandsynligvis med delvis sigte på de galdegrønne, til sidst dog snarere sorte frugter (bær) hos den enbo art. I 18-1900-tallet er *gal(le)bær* og *galnebær* blevet noteret af og til som navn til natskyggearter, druemunke, dunet gedeblad, bukketorn, hæg, tørst, vrietorn, ja også til så uskyldige bærsorter som almindelig røn og fruebær. Men *galbær* som et primært kun nedsættende navn til giftige bær er ikke meget kendt mere. Det har især botanikere sørget for; og indrømmes må det, at det har skabt tiltrængt klarhed – midt i vilkårligheden.

Et ejendommeligt navn er *mandstro* med sideformen *mandshjælp*; det tyske ophavsnavn lyder *männertreu*, *mannstreu*. I Danmark er navnet mest knyttet til den eneste nu her i landet vildtvoksende art strand-mandstro, strandtidsel; men de dyrkede *Eryngium*-arter har naturligvis også fået heftet navnet på sig med foranstillede artsnavne. Vi har som antydning navnet fra Tyskland, hvor der er en rig tradition om plantens (rodens) anvendelse som potens-befordrende middel, hvilket navnet sigter til; og det gælder vistnok ganske særlig den dernede ret almindelige *Eryngium campestre*, bjerg-mandstro, som i perioder har optrådt vildtvoksende i Danmark.

Om bjerg-mandstro bruger Simon Paulli foruden de ovenfor nævnte betegnelser *mandstro* og *mandshjælp* også navnene *standhart*, *stathart* og *stendel*, der er blevet brugt først og fremmest om *Orchis*-arter. Det er alle tre endnu stærkere seksuelt-orienterede navne, der hentyder til udtrækkets virkning på penis' evne til at »stå hårdt«.

Gennemgår man nu det nordiske og mellem- til vesteuropæiske navneværk, er det forbløffende, så stor en rolle det må have spillet at kunne ty til et eller andet (fiktivt) middel, når det kneb med potensen. Bedst kendt i så henseende er brugen af en række *Orchis*- og andre orkide-arter i Norden, hos hvilke de testikellignende rodknolde og den ranke røde blomsterstand har befordret troen på knoldenes eller rettere den unge, lyse knolds fysiologiske virkning. Det viser traditioner knyttet til navnene *giljeurt* (af *gilje*, 'bejle'), norsk *hugvendel* ('middel til at vende den tilbedtes hu'), no. *elskugras*, jf. også det førinnæiske *satyrium*, efter satyr, betegnelsen på en seksuelt stemt skovdæmon.

Tyreurt, bedre kendt som månerude, er blevet brugt til tyre for at gøre dem mere aktive. *Hjortespring*, *hjortebrunst* og *løbekugler* er navne til svampen *Elaphomyces*, der har været tillagt afrodisiakiske kræfter, også over for mennesker; navnenes betydning er helt klar.

Når man samtidig betænker, hvor meget visse mænd i mere eller mindre primitive folkeslag sætter og har sat ind på at skaffe sig (eller deres kunder) potens-øgende medicin, fx fra næsehorns horn, så meget at næsehornet i perioder har været truet med udryddelse på grund af (nu ulovlig) jagt på dyret, så kan det ikke undre at et tilsvarende behov har været levende herhjemme, i hvert fald tidligere i visse kredse.

Vor hjemlige mandstro-art synes ikke at have været betragtet for potens-fremmende. Men det nævnte meget talende navn *mandstro*, det helt tilsvarende tyske *männertreu*, *mannstreu* og et lignende norsk navn, nemlig *mennskjærleik* har alle været brugt om en hel anden plante, nemlig *Veronica chamaedrys*, tveskægget ærenpris, der tilhører en slægt med flere medicin-ydende arter, *Veronica officinalis*, *V. beccabunga* o.fl. Den både i Tyskland, Sverige og Danmark udbredte forklaring, der går ud på at

ærenpris-navnet *mandstro* må skyldes den hurtigt affaldende blå krone hos ærenpris, »fordi også mandens troskab er flygtig«, skal naturligvis ikke tages for andet end en vits, uacceptabel som seriøs tydning, alene af den grund at den jo ikke kan bruges i forbindelse med *Eryngium*, der ikke har affaldende kroner.

Traditionen om tveskægget ærenpris' mulige kønsdriftfremmende virkning synes at være gået tabt; men vi har flere særdeles gode belæg på navnet *mandstro*'s tilknytning til denne lille beskedne plante. Og så kan man endda befrygte at det fra Tyskland her i landet vidt udbredte *Eryngium*-navn har bevirket at meddelelser om et enslydende *Veronica*-navn er blevet afvist som værende en misforståelse. Vi må være glade for de ret få sikre belæg vi har, nemlig dels fra Midtjylland, dels fra Fyn (Langesø), dels fra Møn. Navnet er altså flere gange hentet mere eller mindre direkte fra folkesproget, mens det samme navn, når det er knyttet til *Eryngium maritimum*, kun kendes fra bøger (der ofte skriver af efter hinanden).

Knyttet til *Eryngium campestre* er der derimod intet at indvende mod navnet og den dermed samhørende tradition; den er alt for godt bevidnet til at kunne drages i tvivl. Men artsparret *Veronica chamaedrys* – *Eryngium (maritimum)* er et andet eksempel på vilkårligheden i vor navnepraksis.

Snerre er nu klart knyttet til slægten *Galium*, mens det afledte ord *snerle* (←*snerrel*) er *Convolvulus* og *Calystegia* (samt sekundært *Ipomoea*, *tragt-snerle* m. fl.) De mere eller mindre dialektale former *snerrel*, *snelle*, *snæle(r)* er blevet brugt lige hyppigt om *Galium aparine* og *Convolvulus* – *Calystegia*. Ordene er beslægtet med *snare* og sigter til at en af *Galium*-arterne, nemlig *burresnerre* og de slyngende stængler hos *snerlerne* danner snarer, dvs. let hænger fast i mark- og haveredskaber og hilder sig omkring benene, når man bevæger sig igennem en bevoksning. Særlig slem er *burresnerre*, takket være dens små hagekrummede børster næsten overalt, ligesom frugterne løsrives og hager sig fast i alt. Det er rimeligt at antage at de nævnte planter er blevet sammenlignet med snarer; men det må pointeres at *snare* og nærstående ord kan have betegnet enhver filtrende genstand (bevoksning, organ) der ikke behøver at have slynge- eller snareform: Norsk og svensk *snår* betyder således 'tæt krat'. Ordgruppen har altså oprindeligt haft en almen og vid betydning, derefter har det betegnet en række plantearter med hildende stængler. Men med botanikernes virke er der så senere skelnet skarpt mellem på den ene side en bestemt *snerre*-art (senere dem alle, skønt de ikke havde (har) hildende stængler) og på den anden side en lille række *snerle*-arter og -slægter. En kun ubetydeligt afvigende sideform (en l-udvidelse) har hjulpet botanikerne til navnemæssigt at opretholde skellet mellem to planteslægter, og valget er truffet helt vilkårligt.

Mælde (melde, mjel(d)) er nu begrænset til botanisk at omfatte arter af slægten **Atriplex**, men oprindeligt er navnet blevet brugt som fællesbetegnelse for en lille række meledede urter, således den nævnte **Atriplex**, den sjældne **Blitum**, jordbærmelde eller jordbærspinat, og især slægten **Chenopodium**, gåsefod, først og fremmest den yderst almindelige *C. album*, hvidmelet gåsefod. Endelig er det også blevet knyttet til et par rakletræer,

Blitum foliosum (*B. virgatum*), Jordbærspinat, Petrine M. Lange 1901

hos hvilke noget andet, nemlig det melagtige pollen har været noget særlig påfaldende ved planterne, nemlig hassel og bøg, (hos denne sidste måske særlig de affaldende hanblomsterstande, der kan ligge i et tykt lag under de nyudsprungne træer). Hos de to »primære« mælde-slægter **Atriplex** og **Chenopodium** forårsages den meledede karakter af de såkaldte blærehår, der er korte leddede papillignende hår, hvis led let falder fra hinanden. Hårene er ejendommelige ved at optræde som vandreservoir for planten, idet leddene om natten og i fugtige perioder fyldes med vand og bliver kuglerunde, hvorefter dette vand i de tørre timer eller perioder trækkes ind i plantens bladvæv. Når man gnider let på bladene, særlig de yngste, hvor de skøre hår endnu er i behold, vil de mange mikroskopiske kuglerunde led føles og ses som et tyndt melet lag på bladet og mellem fingerspidserne. *Meld(e)* (*Mæld(e)*) er en d-udvidelse af mel. Af de mange enårige, som ukrudt ofte optrædende **Atriplex**- og **Chenopodium**-arter er hvidmelet gåsefod den almindeligste og som navnet antyder tydeligt melet. Men tilfældigvis er det **Atriplex**-arterne der er blevet bæret med det ganske godt beskrivende navn, skønt de på strandbredder, ofte i tangdynger voksende A-arter, strandmælde og spydbladet mælde samt haveukrudtet svinemælde ikke er påfaldende meledede; dette gælder også haveplanten havemælde, der ofte dyrkes i en rødbladet form, nærmest som prydblade, mens den grønne hovedform er en gammel »spinat«-plante. Også botanikernes spinater **Spinacia** og **Tetragonia**, nyzeelandsk spinat er godt forsynet med blærehår og virker derfor (på hver sin måde) meledede. Men det er sent indførte planter; spinat kom først i 1500-tallet til Danmark, og nyzeelandsk spinat kort før 1800. På det tidspunkt havde botanikerne vilkårligt placeret *mælde* på **Atriplex**-arterne.

Benved er et problemløst navn, for så vidt navnets betydning 'plante med (næsten) behårdt ved' er ligetil. Det er som så mange andre navne oprindeligt et fællesnavn her for en række nordiske vedplanter med hårdt ved, bl.a. liguster, som ganske vist er en (ret sent) indført plante, videre vor benved, **Euonymus (europæus)**, kristtorn, **Ilex aquifolium**, rød kornel, **Cornus sanguinea**, et par gedeblad-arter, **Lonicera periclymenum** og især **xylosteum** samt kvalkved, **Viburnum opulus**. Næsten alle er almindelige, i det mindste i Ø-Jylland og på øerne, dog er kristtorn oprindeligt ikke vildt forekommende på øerne ÷ Æbelø. Det hårde ved har fundet særlig anvendelse i lange tider fx til spindler og tandhjul bl.a. i ure. På tysk hedder vor benved af den grund *spindelbaum* (og herfra har vi fået *spindelbom* (1598 Bartschær) og *spindeltræ*), mens dunet gedeblad hedder *beinholz* ganske ligesom **Ligustrum vulgare**. *Benved*-betegnelserne synes at kunne følges længst tilbage i tiden, når de er knyttet til netop de tre sidstnævnte buskarter. Lægebogsforfatteren Chr. Pedersen skriver i 1534 om »Benwede træ«; og det må være træ fra én af de tre, snarest **Euonymus** og/eller **dunet**

gedeblad, hvorimod vi ikke med sikkerhed ved om liguster var her i landet på den tid, skønt det er sandsynligt. Arts-epitetet til dunet gedeblad nemlig *xylosteum* er efter alt at dømme et konstrueret navn, en lærd oversættelse af det folkelige *benved*; det kan ikke findes, selv i meget store græske leksika, og det findes ikke hos botanikkens patres i 1500-tallet. Det ældste foreløbigt fundne belæg er svenskeren Franckenius, der i sin *Speculum Botanicum* 1638 nævner *Xylosteum* som navn til dunet gedeblad; på svensk hedder den nu try. Linné optog, vel med Franckenius som kilde, det græske, konstruerede ord som artsnavn til dunet gedeblad, mens han i sin *Skånska Resa* og senere bruger *benved* om **Euonymus** og *hårdved* om **L. xylosteum**. Men hos Franckenius var »benved« åbenbart (først og fremmest) dunet gedeblad.

Den første sikre danske kilde til *benved* brugt om **Euonymus** er Peder Kylling (1688), og med ham og Linné som forbilleder har vi her i Danmark noget vilkårligt fæstet dette navn på **Euonymus**.

Hønsetarm er et gennem floraerne almindeligt udbredt navn, der her i landet næppe er helt folkeligt, i hvert fald hvad sidsteledet angår, men synes påvirket af ty. *hühnerdarm*; så er *hønsegræs* bedre hjemlet som ægte navn. Derfor kan *hønsetarm* være interessant nok og tilmed let at tolke, idet navnet skyldes den klart erkendelige, ret seje centralcylinder i de lovlig spinkle stængler hos en række **Cerastium**-(hønsetarm-) arter, samt især **Stellaria media**, almindeligvis kaldt *fuglegræs*, sjældnere *fuglegræsfladstjerne*.

Ligheden med en voksen hønes tarm er måske ikke just påfaldende, og førsteledet har nok også snarere nedsættende betydning. Det oprindelige navn *hønsegræs* har nok nærmest betydet: 'for højere husdyr dårligt græs'.

Hønsetarm er altså et ret gammelt fællesnavn; men slægtskabet mellem de forskellige arter, der går under det navn, er meget nært, modsat forholdet hos de fleste foran nævnte planter (÷ **Atriplex** – **Chenopodium**).

Skræppe er ikke noget nemt tolkeligt navn; vi kender det helt fra Harpestrengs dage, idet han og en række andre middelalderlige lægebogsforfattere nævner det, ligesom det er udbredt i dele af Sverige i formerne *skröp*, *skräppa* og *skråp*, men er sjældnere i Norge. Den svenske form *skråp* og de danske dialektale navne *skruppenælde* og *skræppenælde* om kardebolle kan formodentlig bidrage til en acceptabel tydning, der går ud på at der i navnene antydes en vis foragt for de grove storbladede urter, det drejer sig om: 1) burre i bladstadiet, 2) hestehov, incl. følfod og 3) vor skræppe, nemlig de storbladede **Rumex**-arter, hvoraf flere vokser på affaldspladser. Andre grove urter er jævnlige blevet kaldt *skruburter* eller bare *skrub* med tydeligt foragtelig undertone. De svenske ord *skröp* (med langt ä) og *skravel* betyder 'affald' og kan formodentlig sættes i slægtskabsforhold til de nævnte plantenavne.

Da hestehov er en i middelalderen efter Harpestrengs tid indført lægeplante, er det næppe den plante der først har fået navnet; meget snarere er det burre, til hvilken der er knyttet den gamle folketro at bladene, ophængt på huset kunne (kan) afværge lynnedslag. *Tordenskræppe*, som nu er gledet over på hestehov, antyder denne gamle folkelige forestilling. Gennem to af H. C. Andersens eventyr, *Den grimme ælling* og *Den lykkelige familie* er *skræppe*-navnet blevet almindeligt kendt i forbindelse med rød hestehov (også kaldt pestilensurt). Til gengæld forstår lægebogsforfatterne og både ældre tiders og moderne botanikere ved »skrepp« **Rumex**-arter (÷ syre og rødknæ).

Men folkesprogets *skræppe* er som anført burre (**Arctium**), når den træffes i førsteårsstadiet, altså (kun) med store blade, sjældnere også med blomster eller frugter (burrer).

Blåmunke er som folkeligt navn til vildtvoksende planter spredt forekommende i størstedelen af Danmark, men det kendes også brugt om enkelte tidligt indførte haveplanter, således stormhat (**Aconitum napellus**, venusvogn), som også er blevet kaldt *blå munkehætte*. Og i denne form er navnet

Euonymus latifolius, Bredbladet Benved, EllenReimann 1892

meget ligetil, idet det store hvælvede øvre blosterblad ligner en munkekutte og er blå; ved afsnupning er det blevet til *blåmunke* og er altså et helt andet navn end navnet til dem, vi skal beskæftige os med i det følgende.

En anden haveplante, nemlig perlehyacint, **Muscari**, især **M. botryoides** benævnes også undertiden *blåmunke*, ligesom en lille række ganske almindelige danske planter med en (blå) tæt, rundagtig til affladet blomsterstand, især kornblomst, **Centaurea cyanus**, blåhat, **Knautia arvensis**, djævelsbid, **Succisa pratensis** og ganske særlig floraernes blåmunke, Ja-

Lilium tigrinum, Tigerlilje, Ingrid Lange 1894

sione montana. Perlehyacint har også en meget tæt (blå) blomsterstand, nærmest kegleformet til cylindrisk, men ligesom de andre med et slankt, bladløst (til bladfattigt) blomsterskaft. Dette sidste i forbindelse med det tætte hoved i spidsen gør at børn fristes til at lege med de afplukkede blomster, fx den leg der hedder »slå kæmper«. Hertil er også tit brugt engelskræs, *Armeria maritima*, der iøvrigt også er blevet kaldt både *blåmunke* og *munke* og *fåreleger* samt *kæmper*, *krigskar* og *huggeleger*. De sidste navne viser meget tydeligt at de afplukkede blomster er brugt som små slagkøller i den samme leg, hvori det gælder om at slå modpartens små slagkøller i stykker uden at ens egne mister alle hovederne.

En *munk* er en nu meget sjælden betegnelse for en halvsvær hammer, klaphammer eller en lille forhammer. Det er åbenbart dette udtryk *munk*, der går igen i plantenavnene *munke*, *blåmunke*, *strandmunke*, *bakkemunke* o.fl., idet flertalsformen af redskabsbetegnelsen *munk* er blevet opfattet som et plantenavn i ental; *munk* er et gammelt arveord, der også kan betegne en klippe- (ler-)formation og har intet med låneordet *munk(ebroder)* at gøre. Der kan ikke være tvivl om at *blåmunke* oprindeligt er et fællesnavn for de små blåblomstrede urter med et hovede på et mere eller mindre bladløst skaft, som man legede med; og af disse er vilkårligt netop **Jasione** valgt til at være den der i floraerne nu kaldes *blåmunke*.

Bonderose er et ret almindeligt udbredt navn, bedst kendt i forbindelse med *Paeonia officinalis*. Denne gammelkendte staude har optrådt i danske haver siden middelalderen, i hvert fald fra 1400-tallet, vist altid i fyldt form; også idag ser man kun blomster med stærkt overtallige kronblade; hos sorten 'Anemoniflora' dog med kun 8-10-12 store kronblade og talrige kortere, dannet af støvdragere, ligesom de hos andre *bonderose*-sorter oftest særdeles talrige store kronblade er omdannede støvdragere. Planten har været kaldt *pæon*, *peon*, *pion*, *pian*, *piån*, *peone* osv fra den blev indført til idag, selvom nogle af navneformerne er uddøde. Vi ved med sikkerhed, at den først fra 1835 også er blevet kaldt *bonderose*; det har fundet vej til fag- og anden litteratur og er dermed blevet kendt over hele landet i dette århundrede.

Men en helt anden plante, nemlig stokrosen, *Althaea* (nu *Alcea*) *rosea*, som først er kommet til landet efter middelalderens afslutning, har heddet *bonderose* før pæonen blev bæret med dette navn, nemlig (kort) før 1645, da navnet nævnes i vor første apotekertakst. Det synes også at have fået en vis udbredelse i tale- og litteratursproget; i hvert fald nævnes det i Mads Hansens *Marken er mejet*, hvor der står: Vi har georginer og *bonderoser* nok. Det kan kun være stokrose der menes med *bonderose*, for pæon er forlængst afblomstret, når kornet høstes. Hvorfor navnet er gledet fra stokrose over på pæon, er det næppe muligt at sige med sikkerhed, muligvis fortrængt af det karakteristiske stokrose; men fortrængningen er sket uden nogen form for logik.

Pil har lige siden Harpestrengs dage og muligvis endnu længere tilbage i tiden i det meste af Skandinavien været brugt om de **Salix**-arter der giver lange, kraftige årsskud, og det gælder alle dem der bliver til (store og små) træer, også nogle af dem som botanikerne vil kalde vier og vidiepile. De har i stor udstrækning været brugt til gærdsel. Skuddene blev skåret i 2.-3. år, især fra en stub eller stynet træ og blev brugt til gærder, idet de flettedes mellem lodrette ret spinkle hegnspæle, så der dannedes et tæt (lavt) hegn. Det kan man se afbildet på kalkmalerier. Men de ranke, rette skud kunne allerede som enårige bruges til fremstilling af buepile efter at være forsynet med en pilespids. Plantenavnet *pil* er altså dannet af den indlånte betegnelse på våbnet *pil* (af lat. *pilum*).

Hvidpilen var sikkert blandt de omkring år 1600 indførte pile-arter, der blev brugt til (drenges?) pilefremstilling. Omtrent samtidig eller snarere et halvt hundrede år før kom sortpoppel til landet (Herlufsholm?) og noget senere nogle af de nu almindelige poppel-arter, gråpoppel og især kanadisk poppel (bedre landevejspoppel), som plantedes i stor stil langs markskel og landeveje, hvor nogen af dem står endnu, stadig i stynet tilstand med det karakteristiske udseende. Hvidpil og kanadisk poppel udgjorde hovedbestanden af vore på Fyn, Sydsjælland og sydhavsøerne landskabsprægende stynede »pile«.

For det var dette sidste slægtsnavn, der blev den gældende betegnelse for gærdselsstævnedede træer i landskabet, og efterhånden også for de ubeskårne træer.

Herlufsholms berømte ca. 300 år gamle sortpoppel, der faldt i 1954, kaldtes som bekendt Storepil. *Poppel* er jo et betydeligt senere indlånt ord (< lat. *populus*) og nåede aldrig rigtig ud i befolkningen. Formodentlig af den grund blev det det ældre og bedre indarbejdede navn *pil* der brugtes som fællesbetegnelse. Botanikernes valg skyldes i dette tilfælde altså ikke (udelukkende) vilkårlighed.

Kabbeleje hedder på jysk *kabbeleg(e)*; det har i sin tid været fællesnavn for *Caltha* og *Trollius*, engblomme; den sidste betegnedes ofte *lukket kabbeleje*, *luk-* eller *lut-kaveleger*, *kabbelukt* olgn. Ved denne hentydning til engblommens hvælvede og »sammenlukkede« blosterblade kunne man holde den adskilt fra den »åbne« kabbeleje. Dette navns sidste led har i mange sammensatte navne blot betydningen 'blomst', men oprindeligt har det betydet 'kæmper', blomst hvormed man »slår kæmper«, jf *fåreleger* om *Armeria*, som også hedder *krigskar* og *huggeleger*, se ovenfor under *Blåmunke*.

Kabbe- hentyder til den tætte samling af småfrugter, der så længe de endnu er grønne og friske er ret tunge og på enden af et passende langt skaft godt kan tænkes brugt til legen »slå kæmper«, ligesom i udpræget grad samlingen af yngeløg hos visse **Allium**-arter (løg) har været brugt til at lege med. Engblomme har den rankeste blomsterstilk med få og små blade,

og er nok den bedst egnede af de to gule ranunculaceer. Men det er blevet **Caltha** der af botanikere har fået tillagt navnet *kabbeleje* i vore floraer.

Kongelig botaniker Peder Kylling har dette navn om begge arter (under **Caltha** i formen *kabeleg*), ligesom navnet *engblomme* hos Kylling er anført under dem begge. Det er ligeledes meget svært at afgøre, hvorvidt ældre forfatteres *kabbeleje* er den ene eller anden eller dem begge. I Ordbog over Danmarks Plantenavne er det blevet henført til **Caltha**, uden at der af disse gamle kilders tekst egentlig kan sluttes noget helt sikkert om artstilhørigheden, se fx Henrik Smids Urtegaard 1546, genoptryk fra 1599 s. 25^v.

Narcissus pseudonarcissus v. *bicolor*, Påskelilje, Ingrid Lange 1893

Syrén er ofte tidligere blevet skrevet *syrene* og endnu tidligere *syringe*. Både navn og plante eller snarere begge planter, for det drejer sig både om *Syringa vulgaris*, almindelig syrén og om pibeved eller uægte jasmin, *Philadelphus coronarius*, er formodentlig kommet til Danmark fra Tyskland først i 1600-tallet. Vor ældste kilde Simon Paulli afbilder og skriver 1648 om to forskellige syringer; *hvid syringe* er tydeligvis **Philadelphus**, og *blå syringe* er vor syrén. Det latinske *syringa* stammer som så mange andre plantenavne fra græsk, idet græsk *sýringx* betyder et '(tyndt) rør', en 'pibe',

Iris germanica 'Atroviolacea', Haveiris, Ludévíca Paulsen 1892

evt en hyrde- eller panfløjte (med flere parallelt stillede rør i aftagende længde). Veddet er hos de to pågældende planter, der har leveret råmateriale til piberne, meget fast og hårdt, marven ret vid og let at fjerne, evt sammen med noget af det indre ved, så røret får en passende vidde.

Navnet *pibeved* til **Philadelphus** angiver klart den brug, man har gjort af grenene. Det er hverken folkeligt eller gammelt (1808 Hornemann, der har det fra tyskeren Schrank 1789 »Pfeifenstrauch«), men en fri oversættelse af *syringa*, ligesom *rørtræ* (1769 von Aphelen VII 595); sidst anførte værk er en oversættelse fra fransk, i hvilket sprog der netop til **Philadelphus** findes en række af *syringa* opståede navne, *serynga*, *seringa*, *siringa*, *seringat*, *seringat odorant* osv. Til gengæld er tilsvarende navneformer til **Syringa vulgaris** på tysk endnu talrigere: *sirene*, *syrene*, *syrenie*, *syringe*, *syringbaum*, *syringstrauch* osv, ligesom vi på dansk ikke er i tvivl om at alle former af *syren*-navnet (*syringe*, *syryn*, *syrén*, *sirene*, *seringtræ*, *sarin*, *severin* osv) bruges om **Syringa**-slægten. Plinius den Ældre, der omkom under Vesuvus udbrud i år 79, omtaler i sit store naturhistoriske værk (16, 36, 66) en plante der kan bruges til fremstilling af rørpiber, men det er tvivlsomt, hvilken plante; og om *syren* og/ell *pibeved* overhovedet fandtes i Italien på Plinius' tid vides ikke. Mulighederne står fifty/fifty.

Af de to syringer fik **Philadelphus** tildelt dette nykonstruerede græske slægtsnavn i 1737 af Carl von Linné, mens **Syringa**, som var blevet almindelig i haver og hegn, af samme botaniker fik knæsat dette gammelkendte navn. Det fik afgørende betydning for det danske navnevalg.

Bortset fra *pil*, *syren* og sidsteleddet i *bonderose* er de ovenfor behandlede plantenavne alle meget gamle arveord eller højst hentet fra et naboland (som *mandstro* nok er). På de nærmest følgende sider skal nogle af vore ret talrige fra tysk og især græsk og latin indlånte plantenavne, som er blevet almeneje, omtales. De fleste er blevet så grundigt indarbejdet i dansk og de øvrige nordiske sprog, at man knap mere skænker det en tanke at fx *lilje*, *nellike*, *rose*, *viol* og mange andre er fremmedord; så fornemmer man snarere den fremmede oprindelse i navne som *ambra*, *cypres*, *salvie*, *portulak*, *selleri*, *anis*, *matrem*, *skabiose*, *solsikke* osv.

Lad os se på nogle af dem. Grundbetydningen i *lilje* (af lat. *lilium*, dette af gr. *leírion*) er dunkel, muligvis ligger der et ord med betydningen hvid til grund, evt med henblik på blomsterfarven hos fx madonnalilje (= hvid lilje); usikkert. I dansk dialekt er ordet, muligvis under indflydelse fra et andet plantenavn, nemlig *nellike*, undertiden blevet ændret til *nilje*. Også i denne form kan *lilje* bruges i betydningen 'blomst' (af ikke nærmere angivet art). *Blålilje* kan således være akeleje, vel den almindelige blåblomstrede; *sønderjysk lilje* kan være **Cosmos bipinnatus** (stolt kavalier) osv. Men ellers har ordet foruden til alle **Lilium**-arter været knyttet til en lang række planteslægter (-arter) til tretalsplanterne (= de enkimbladede), når de

ellers har smukke, iøjnefaldende blomster. Der kan nævnes påske- og pinselilje (*Narcissus*-arter), dorthealilje (*Leucojum vernum*, sjældent *Galanthus nivalis*), mexikansk lilje og belladonnalilje (begge *Amaryllis belladonna*, daglilje (*Hemerocallis*-arter), sværdlilje (*Iris pseudacorus*), Nilens lilje (stuekalla), liljekonval og mange andre.

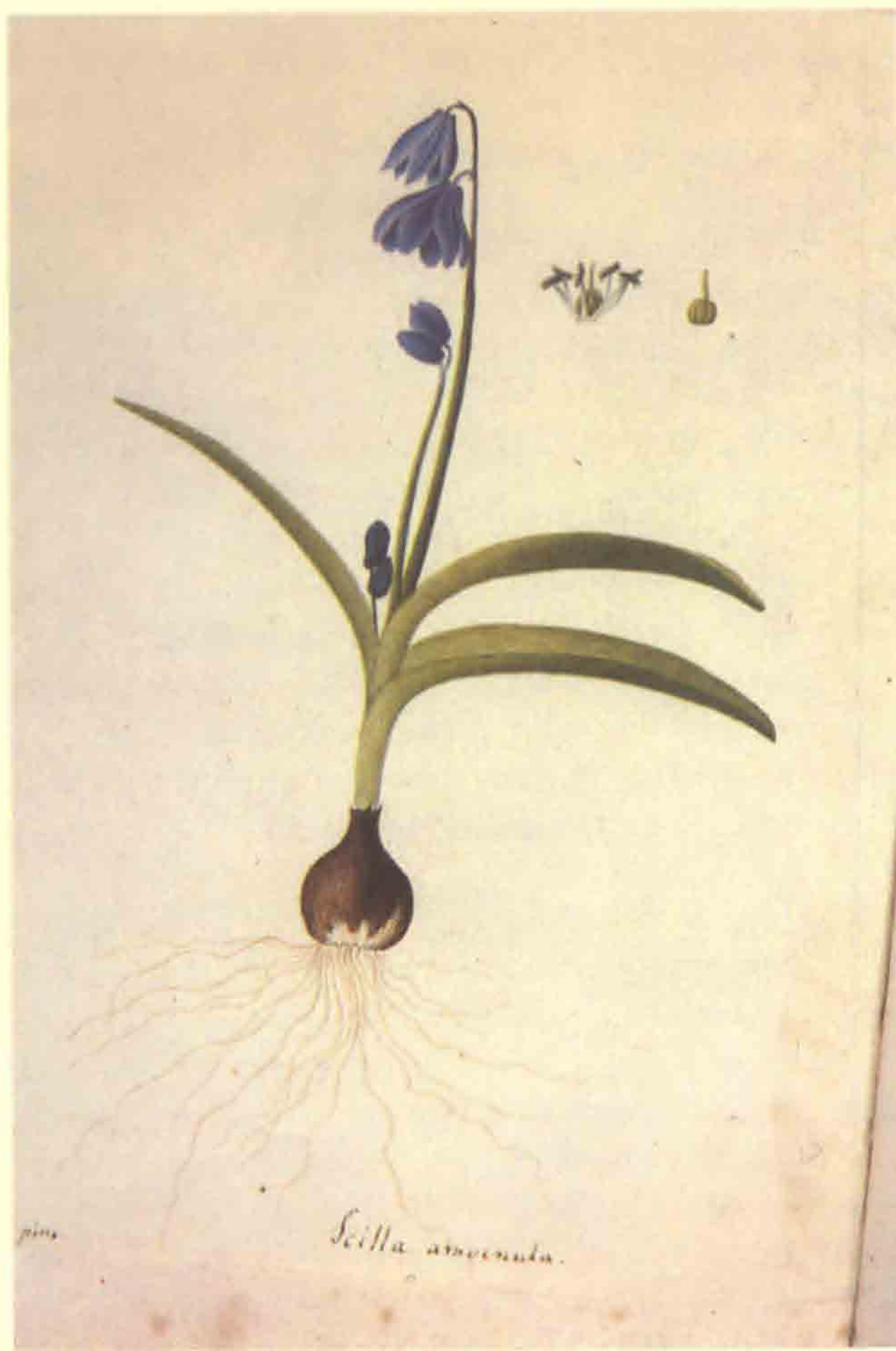
At trænge til bunds i problemet om hvilken botanisk planteslægt, der er den oprindelige lilje er en vanskelig opgave, selv om man ta'r biblens mange lilje-navne til hjælp. Det er blevet hævdet at hyacinten snarere end madonnalilje er det gamle Palæstinas »lilje«. Liljekonval, der også er foreslået, kan udelukkes, da *Convallaria majalis* ikke vokser der; og oversættelsen *lily of the valleys* fører således på vildspor. I det hele taget vil oversættelser fra selv nok så gamle kilder ikke kunne tages til hjælp, da oversætteren hverken har kunnet støtte sig til beskrivelser eller afbildninger i kilderne, men nærmest har måttet gætte. Derimod vil visse heraldiske figurer, der i det mindste kan ligne blomster og som tidligt har fået heftet betegnelser på sig, snarere kunne hjælpe:

Den franske lilje må efter de dels udadbøjede dels oprette blosterblade at dømmes være en *Iris*-blomst; herom er vist alle der sysler med problemet enige. Den tilsvarende betegnelse *fleur de lis* dukker meget tidligt op i heraldikkens eksistens, og våbenet selv kendes i hvert fald i fransk heraldik (det franske kongevåben) siden 1179. Senere blev symbolet udbredt over det meste af Europa og brugt på talrige sigiller og våbenmærker. Her har vi altså måske et bevis på at den ældste »lilje« var en *Iris*. Hvorvidt de ældste danske forekomster af navnet »lilje« i danske boglige kilder er *Lilium* eller *Iris* er nok ikke helt let at afgøre sikkert. Noget tyder dog på at Harpestreng (ca. 1300) har ment *Lilium*, idet han skriver om det »hoved der er på liljeroden«; med hoved mener han formodentlig løg; og de dengang kendte *Iris*-arter havde hverken løg eller knold i jorden. Der er altså virkelig gammel tradition for at kalde *Lilium* for lilje; men formodentlig var det *Iris* der et par århundreder før Harpestreng blev kaldt lilje ☉: det tilsvarende franske navn.

Viol er i dialekt og til dels også i rigssprog et flertydigt navn, særlig i formen *fiol(e)* og den sjældne variant *filit* (flt. *filitter*), der synes fransk-engelsk påvirket. I gammel litteratur træffer vi oftest former med f, hvilket bekræfter at vi har fået navnet fra tysk, takket være *vau'et*, der på dansk skrives og udtales f; tysk på sin side har det fra latinsk *viola*, der atter går tilbage til (er en diminutiv-form til) en oldgræsk form (*v*)*ion*. Allerede på Homers og Sapphos tid skelnede man mellem en (sort)blå viol, en hvid viol og en brungul viol, nemlig henholdsvis martsviol, levkøj og gyldenlak. Og endelig den dag idag, op mod 2600 år senere, skelner vi her i Danmark mellem 1) de små blå violer, hvoraf den duftende *V. odorata* er den kulturhistorisk vigtigste, 2) hvid viol som er levkøj, *Matthiola* og 3) brun

eller gul eller rød viol, gyldenlak, **Cheiranthus**. De er alle tre stærkt duftende, uden at vi desværre er i stand til at afgøre, hvorvidt det græske fællesnavn *ion* eller *vion* sigter til denne duft. Men det kan ikke udelukkes at det gør.

Til disse tre klassiske duft-violer er kommet et sæt andre »viol« i dansk (dialektal) navnepraksis, dels nogle flere duftende dyrkede eller vilde planter, nemlig *matronal-fiol*, aftenstjerne, **Hesperis matronalis**; *måneviol*, *-fiol*, judaspenge, **Lunaria annua**; *koralfiol*, tandrod, **Dentaria bulbifera** og

Scilla sibirica, Russisk skilla, Joachim Fr. Schouw?

endelig natviol, gøgelilje, **Platanthera**, dels nogle andre, hos hvilke en vis lighed med martsviol især i blomsterfarve og/eller -stilling, tildels også bladform og -stilling er grunden til navnefællesskabet: *Alpeviol* (**Cyclamen**) dufter ikke og er heller ikke blå, men blomsterne er nikkende som hos viol, og bladene er nærmest nyreformede og står i roset, omtrent som hos viol, specielt martsviol.

Usambaraviol, også kaldet *afrikansk viol* og (misvisende) *indisk viol* er **Saintpaullia ionantha**, der som bekendt er blevet meget udbredt som

Colchicum autumnale, Tidløs, Johanne Lange 1900

stueplante; den har oftest blå (nikkende) blomster. *Vandviol* er det samme som vandrøllike med blegrøde, udstående primulaagtige blomster, **Hottonia**. *Fiolenblå* er **Scilla** med blå, oftest nikkende blomster.

Selvom vi nu vælger at se bort fra navnene til de forskellige til dels nyere planter, navne som nok kun er udtryk for en sammenligning med gammelkendte planter, har vi dog helt fra år 6-700 før vor tidsregnings begyndelse haft tre samtidige *ion*-arter: 1) *ion mélan*, 2) *ion leukón* og 3) *ion krókeon*: 'blå viol', 'hvid viol' og 'safranfarvet (brungul) viol'. Hvilken af dem der er blevet vor viol synes til en vis grad at have beroet på en tilfældighed. Men bortset herfra er det interessant at konstatere, at vor betegnelse *levkøj* eller *leukoi* er opstået gennem lat. *leukojum* < *leukoium* fra *leuko-íon*, 'hvid viol' og *gyldenlak* er det omdannede og oversatte nedertyske *gelber lakai* < *gelbe leukoie*, 'gul hvidviol'; altså betegner begge noget sekundært i forhold til den »egentlige« primære *viol*.

Hvordan navnet **Leucojum (vernum)** er kommet til at betegne vor dorthealilje (hvidblomme) er noget uklart og passer meget dårligt ind i de ovenfor antydede udviklingskemaer. Det er blevet hævdet, at det kan skyldes martsviolens og dorthealiljens samtidige blomstring (Wittstein s. 520).

Nellike er i botaniker- og havebrugskredse kun én bestemt slægt **Dianthus**, bestående af en meget lille række i Danm. vilde arter, hvoraf kun bakkenellike er almindelig, og en længere række dyrkede arter, hvoraf havenellike, **D. caryophyllus** og væksthussnellike, **D. suffruticosus** og hybrider med denne er de bedst kendte, dertil kommer studenternellike, pudenellike, kinesernellike, fjernellike o.fl. Men *nellike* er særlig i dialekt mange andre urteagtige planter, især til nellikefamilien, som fx *tjærenellike*, *fiksernellike* o.fl., men også fjernerestående planter som *romersk* eller *indiansk nellike* om fløjlsblomst, **Tagetes**, *blånellike* og *vild nellike* om kornblomst, **Centaurea cyanus**. I de sidste tilfælde har *nellike* måske snarest fået den almene betydning 'blomst', plante med smuk blomst, ligesom undertiden rose, lilje (også i formen *nilje*, ligesom fx *blånellike* kan være et dialektalt *blånilje*, der af nedskriveren er »normaliseret« til *nellike*).

Hvornår navnet første gang er blevet brugt om **Dianthus** er uvist; Henrik Smid (1546) synes indtil videre at være den ældste, kendte kilde. Men i mange gamle kilder er det ofte svært at afgøre hvad der menes med et bestemt navn, når dette er flertydigt, og det er *nellike*.

Den oprindelige genstand for ordet *nellike* er nemlig det velkendte eksotiske krydderi, *kryddernellike*, der består af de knapt fuldt udviklede blomster af træet **Eugenia caryophyllata** til myrtefamilien. Disse ca. centimeterlange, ret faste dannelser, bestående af en lille cylindrisk frugtknude og en oversædig dobbeltbred kuglerund og tillukket krone + firtalligt lille bæger, kan mindes om et lille, meget kort og ret tykt søm med

et kugleformet hoved, en lille nagle, på middelnedertysk *nägelke*, diminutivum af *nagel*, et 'søm'. Denne *nägelke* har vi overtaget i formen *næglike*, *neglike*, senere *nellike*. 1504 synes at være ældste år for en dansk kilde, optrykt i Nord. Tidsskr. f. Historie I s. 563. Men en tysk betegnelse for træet *Eugenia*, nemlig *nägelbaum* er nedtegnet i 1300-tallet af Konrad von Megenberg, *Das Buch der Natur* 1861. Kun takket være en vis lighed i duft mellem krydderiet og havenellikens blomst er navnet vandret fra krydderiet til vor velkendte haveplante og derefter med botanikernes hjælp til alle andre *Dianthus*-arter.

Ambra er det nu »legaliserede« navn til en dyrket *Artemisia*-art, *A. abrotanum*; dette sidst anførte ord stammer fra græsk og skal komme fra et ord der betyder enten behagelig eller guddommelig; det er i klassisk græsk i formen *abrótanon* og i latin i formen (*h*)*aprotanus* også blevet brugt om cypresurt, *Santolina chamaecyparissus*. *Ambra* synes ikke anvendt om *Artemisia abrotanum* før sidst i 1700-tallet (IDJust II 286 »Ambrabusk«), men lignende former, der dog straks røber sig som omdannelser af det klassiske navn *abrotanum* kendes i dansk litteratur fra ca 1300 og fremefter; *abrut*, *abrud*, *abrød*, *ambarum*, *ambrud* osv osv.

Ambra er nemlig egentlig et helt uvedkommende navn, der på grund af tilfældig lighed med de gamle originale navneformer er trådt ind på dens plads.

I tysk kendes *amber* og *ambra* allerede i middelalderen, hvor det optoges i ty. handelssprog gennem middelalderlatin og italiensk fra arabisk; i dansk vistnok i begyndelsen af 1600-tallet (Coldings Dictionarium). Det betegner det fedtholdige, faste, grå sekret fra kaskelot- eller spermacethvalens indre. Ved dyrets død frigøres det, flyder rundt i vandet i valnødstore og meget store klumper og skylles op på stranden. Og da det lugter krydret og behageligt, har man tidligt interesseret sig for det, forhandlet det til høje priser og anvendt det i kosmetikken og medicinen. Det varede længe (fra midten af 1800-tallet) før man blev klar over ambraens animalske herkomst; før kaldte man den først en vellugtende harpiks, derefter rav, endelig et mineral beslægtet med rav.

Et incitament til at optage dette varenavn i plantenomenklaturen har formodentlig et par plantenavne været, hvori der hentydes til plantens (frøets, blomstens) desmerlugt: *Ambrablomst* dels om *Hibiscus abelmoschus*, desmerkorn (1767 von Aphelen I 103) dels om *Adoxa moschatellina*, desmerurt (VSO I 598).

Solsikke betyder 'sol-følger'; det er en fordanskning af et førlinnæisk kurvplantenavn *Solsequium*; dette sigter til at kurvene åbner og lukker sig i en 24-timers rytme og altså på en måde »følger« solen (bedre: dagens rytme med skiftende solhøjder). Ingen *Helianthus*-art åbner og lukker kurven, hverken i bestemt eller ubestemt rytme, end mindre drejer kurven

sig efter solen under dennes gang hen over himmelen, således som navnet ellers ofte forklares. En anemone retter i solskin sin krone mod solen, så længe den skinner tilstrækkelig varmt, og mange andre blomster viser tendens til det samme, ligesom formodentlig den originale **Heliotropium**, 'solvender', ikke vor Heliotrop. Hos kurvblomster er denne tendens yderst svag, nogle ta'r fast retning mod den fremherskende lyssektor, altså bort fra fx en mur eller tæt grenværk, men ingen bærer sig ad som fx anemone.

Crocus neapolitanus (*C. vernus*), Almindelig Krokus, Johannes Kragh 1893

Adskillige af dem lukker og åbner sig i solskin i en bestemt rytme, når vejret er tilstrækkelig varmt. Blandt sådanne kurvblomster er morgenfrue, *Calendula* en af dem der gør det meget udpræget; og det er da også den til hvilken *solsikke*-navnet i sin tid blev givet. Morgenfrue har været dyrket her i Danmark i hvert fald siden 1400-tallet, mens vor *solsikke* først er kommet til landet i 1600-tallet. Middelalderens og 1500-tallets *solsikke* var altså morgenfrue. Men da så *Helianthus annuus* med den meget store sollignende kurv dukkede op, fik den hurtigt, fx hos Hans Rasmussøn Block, navnet *solblomst*, der så desværre sidst i 1700-tallet fortrængtes af det gammelkendte navn *solsikke*, samtidig med at morgenfrue fik mindre betydning i haver. *Solsikke* og de næsten ensbetydende *solvrid* og *soldrejer* fik en noget ufortjent stor udbredelse, formodentlig takket være plantens store popularitet, og denne er fortsat til vore dage. Der går næppe en sommer, uden at der i dagspressen har været bragt en meddelelse om årets rekord, hvad *solsikke*-højde angår.

Tidløs er i dansk nutidig nomenklatur altid den efterårsblomstrende nøgen jomfru, *Colchicum (autumnale)*. I 15-1600-tallet var det anderledes: *Gul tidløs* (1546 Henrik Smid) er påskelilje, *Narcissus pseudonarcissus*, *tidløs* (uden artsnavn hos Chr. Pedersen 1533) er ligeledes påskelilje, *blå tidløs* (Henrik Smid) er *Scilla bifolia* og *hvid tidløs* er enten vintergæk, *Galanthus nivalis* (1622 Colding, Dictionarium) eller oftere dorthealilje, *Leucojum vernum* (1546 Smid, 1648 Paulli). I tysk litteratur er *zeitlose* langt oftere en eller anden forårsblomst, fx *Leucojum vernum* («tidlose», «titlote», «titlötje») end det er *Colchicum*. Særlig er krokus i tysk litteratur helt fra 1300-tallet blevet kaldt *zeitlose* eller noget tilsvarende »zydelose«, »zitlose« osv.; flest former af *zeitlose* er dog noteret for *Narcissus*-arter, ganske særlig påskelilje, nemlig 17-18 stk. og af *titlose* et lignende antal + yderligere et antal forvanskninger og omtydninger. Også enkelte hollandske navne til påskelilje kan normaliseres til *tidløs*.

Meget tyder altså på at den oprindelige *tidløs* er en forårsblomst, således at navnet snarest skal tydes 'tids(afsnit)-opløser'; når planterne kunne være så tidligt på færde, at de tilsyneladende brød gennem frossen jord og kold sne, så måtte det være den planterne iboende kraft, der fik foråret til at komme og vinteren til at vige, de kunne opløse det onde tidsafsnit, de var tid-opløserne.

Med de blåblomstrede krokus-arter, fx den efterårsblomstrende, i Ml-Europa kun dyrkede safrankrokus som formidler, er det ikke svært at forstå at en forveksling med *Colchicum* er foregået, hvorved navnet efterhånden er gledet over på denne almindeligt på enge i Ml-Europa udbredte *tidløs*; og dér er det blevet hængende. Her er det altså hverken middelalderens læger eller 17-1800-tallets botanikere der har manipuleret med navnene, men snarest den jævne mand eller kvinde, der har kludret lidt.

De to sidst behandlede navne *tidløs* og *solsikke* har i vore almindelige ordbøger tilsyneladende ikke voldt de helt store vanskeligheder, hvad tolkning angår, skønt navnene har været direkte fejlplaceret; og det må ifølge sagens natur være vildledende, hvilket da også fremgår af tolkningerne. Et navn helt uden sikkert tilhørsforhold er også besværligt at have med at gøre:

I det følgende skal gennemgås et par navne der formodentlig er mindst lige så gamle, idet de indirekte er »belagt« i et vestjysk sagn fra år 4-500 e.Kr., hvilket må være rekord hvad danske navne angår. For de to førstes vedkommende er det tvivlsomt, til hvilke planter de egentlig hører. Det er *hestehov*, *hanekam* og *tag*, som forekommer i Hamlet-sagnet; og det store flertal af vore sagn menes at stamme fra denne tid 4-500 e.Kr. Men de er først blevet nedskrevet kort før 1200 af Saxo. Det skete på middelalderlatin og plantenavnene kendes altså kun indirekte, uden at man har garanti for formen på dansk. Den latinske ordlyd er henholdsvis *ungula jumentis*, *crista galli* og *laquear tecti*. Direkte oversat til moderne dansk må de lyde 'trækdyrs-hov', 'hanens kam' og '(felt eller del af loft eller) tag'.

Hamlet opfører sig ifølge sagnet som en tosse for at undgå at komme til at dele skæbne med sin far, der blev myrdet af Hamlets skinsyge farbror Fenge. I et forsøg på at afsløre Hamlet sender Fenge ham ud i en stor tagrørbevokset mose sammen med en ung pige, der skal lokke sandheden ud af ham. Den unge pige er imidlertid Hamlets barndomslegekammerat og er derfor tro over for ham og røber intet. Og da Hamlet bliver taget i forhør, siger han at de har hygget sig sammen på et leje af *hestehov*, *hanekam* og dele af *tag*, ord som ikke sagde Hamlets plantenavne-ukyndige fjender noget, men bekræftede for dem at manden måtte være gal. Men Hamlet havde jo kun sagt, hvad der med rimelighed kunne være korrekt, når man tolker navnene som henholdsvis *engkabbeleje*, *engtroidurt* og *tagrør*, planter der alle stadig kan træffes i mængder i en vestjysk mose. Men denne tolkning kræver en kommentar.

Trækdyrs-hov kan gengives *hestehov*, som er et velkendt plantenavn; men vor røde *hestehov* var ikke indført i landet dengang og vokser ikke i moser, lige så lidt som de sjældne østjyske og østdanske vilde *hestehov*-arter. I det danske navneværk finder vi desværre ingen hjælp; vi skal til diverse udlande, især Norge og Sverige for at finde løsningen. På Norges vestland, hvor *følfod*, *Tussilago farfara*, som måske kunne komme på tale, er sjælden, træffes en fylde af navne, der kan oversættes *hestehov*: *roshov*, *russehov*, *ryskjehov*, *hovgræs*, *hovblom*, *hestehov*, *hestahovsoleie*; og i Vestmannland og Dalsland i Sverige finder vi et navn med betydningen 'følfod', nemlig *fål(s)ungefötter* i flere variationer. De gælder alle *engkabbeleje*, *Caltha palustris*, og den træffes i og ved tagrørskove og passer godt i Hamlet-selskabet. Men desværre kendes ingen danske belæg på *hestehov*-

følfod som et *Caltha*-navn. Følfod er som antydnet en svag mulighed, men planten fandtes næppe i Vestjylland dengang, for det var længe før mergelgravenes og svenskharvens tid, to faktorer der først kom til at betyde noget for følfods udbredelse i landet i helt ny tid.

Men det er da interessant at konstatere, hvad allerede sprogmanden Marius Kristensen gjorde i 1911, at kabbeleje formodentlig har heddet *hestehov* eller noget lignende, og at Hamlet-sagnet i så tilfælde er det eneste sandsynlighedsbevis derpå. For fuldstændigheds skyld bør tilføjes at navnet *hestehov* må sigte til blodomridsets lighed med aftrykket af en hests eller et føls hov i blød jord eller et tyndt lag sne, hvad enten det drejer sig om kabbeleje, følfod eller *hestehov*; men denne sidste fik først dette navn i 1793 (E. Viborg) som lån fra følfod.

Crista galli, *hanekam* som navn til en dansk plante kan gælde flere, men ihvertfald ikke haveplanten *Celosia cristata*, som desværre anført i vor grundigste, meget statelige Saxo-udgave og kommentar ved Det danske Sprog- og Litteraturselskab 1931-37. Fra botanisk hold er det måske rimeligt at foreslå skjalder, idet en af arterne hedder (*Rhinathus*) *crista-galli*; den er imidlertid gulblomstret og vokser ikke så fugtigt som kabbeleje; det er meget snarere i overensstemmelse med det gamle førlinnæiske navn *Crista galli altera* den ranke røde engtrodurt, *Pedicularis palustris*; jf også de litterære kilder Moth ms fra ca 1700 og von Aphelen III 1768 s 306.

Laquear tecti opfattes sædvanligvis som en fast forbindelse med betydningen 'tagrør', svarende til at *crista galli* er plantenavnet 'hanekam'. I Blatts kommentar til den ovenfor nævnte Saxo-udgave står der imidlertid om *laquear alene*, at det det pågældende sted »in nomine floris« ɔ: i et plantenavn hos Saxo må oversættes 'tagrør'. Denne temmelig alvorlige misforståelse må korrigeres derhen, at det naturligvis er *tectum*, der betyder tag = *Phragmites communis*, tagrør; og *laquear*, der står i ablativ flertal (lokativisk ablativ) 'på felter' (af tagrør), se nedenfor, hører altså ikke med som en del af plantenavnet, sådan som i *crista galli* (der iøvrigt står i lokativisk genitiv: *cristae galli*, 'på hanekam'. Men hvorfor er *laquear* så kommet med og hvad betegner det?

Sædvanligvis kan det oversættes 'felt i et tavlet loft', men da der her tydeligvis er tale om et tag eller noget der betegnes tag, kan der ikke godt være andre muligheder end oversættelsen 'felt' eller 'del' eller snarest 'neg', idet hvert enkelt neg indgår i det færdige stråtag som en del eller et felt.

Forudsætter man at dette er acceptabelt, kan man se for sig hele sceneriet med den unge pige og Hamlet, der skjult i rørskoven griber et par neg af strå, høstet om vinteren og stillet i pyramide til tørring i majsolen, breder dem ud på en lille åben og halvtør plet, hvor der har vokset engkabbeleje i massevis, og hvor troldurter har kunnet ses stikke deres røde hanekamme frem mellem stråene, og lægger sig på dem.

Skønt Saxo selv mærkelig nok havde misforstået et vigtigt træk i beretningen, nemlig at det er moseplanter, Hamlet taler om, idet Saxo skriver at Hamlet, for ikke at skulle lyve, havde medbragt disse tre »ting« til moseturen, så synes beretningen om de planter og plantedele, de to unge lå på, nu klarlagt i detaljer.

Men hvad de foretog sig på strålejet, har Saxo, skønt han var munk, bestemt ikke misforstået; det fremgår med al mulig klarhed af hans ordvalg.

Bortset fra Saxos plantenavn *tectum*, 'tag', der er let tolkeligt, har både forleddet *laquear* og hans to andre navne voldt store kvaler for forskerne i mange år, ligesom alle de andre ovenfor omtalte plantenavne har skabt visse problemer.

En sammenstilling af alle de nordiske, gerne også de andre europæiske plantenavne, som det har været muligt at samle fra både folkesprog og litterære (rigssprogs-) kilder er næsten en forudsætning for at kunne løse blot nogle af de mange gåder i vore plantenavne. I hvert fald lader problemerne sig ikke løse alene ud fra de få navneformer man finder i moderne floraer og praktiske navnelister, hvor der ifølge sagens natur er lagt vægt på at navnene skal være mere et redskab i omgangen med og omtalen af planterne end et sprogligt og kulturhistorisk studieobjekt.

Under lægers og botanikers arbejde med at skabe et sådant praktisk brugbart redskab og ved tilfældigheders spil er det, som vist ovenfor, ganske vist af og til gået ud over de originale plantenavnes rette tilhørsforhold, omend udtrykket »løgn og latin« naturligvis er let overdrevet.

Men vi har i Danmark undgået rene kunstord (som svenskernes forgæves forsøg med »rym« dannet af *Erysimum*, »byll« af *Bupleurum*, »buna« af *Bunias*, »salsel« af *Salsola* osv) der ville have krævet en længere tilvæningstid end praktisk gennemførligt. Så gik Erik Viborgs nyskabelser *fladstjerne*, *hulsvøb*, *støvbald* osv mere smertefrit ind i sproget, ligesom vi nok skal være glade og taknemmelige for navne som *nellike* og *ambra*, skønt de egentlig betegner henholdsvis et tropisk krydderi og et naturprodukt fra hvalens indvolde.

Små meddelelser

George Schierbeck

En dansk havebrugs-pioner i Island

A Danish Garden pioneer on Iceland

Keywords: Garden society, plant introduction

Under overværelse af en lille flok mennesker indviedes i august 1986 en minde-obelisk for George Schierbeck til erindring om hans stiftelse af *Det islandske Haveselskab* i 1885, og hans indsats for Islands havebrug og gartneri. Højtideligheden fandt sted i resterne af Schierbecks gamle have i Reykjavik.

George Schierbeck blev født i Odense 4. febr. 1847 og uddannedes først ved gartneri, som havde hans interesse hele livet.

Senere studerede han til læge og tog embedseksamen 1876. I 1883 blev han udnævnt til landsphysikus og leder af Reykjaviks medicinske Skole i Island. Her indrettede Schierbeck sig en rummelig bolig og anlagde ved huset en stor have på en gammel begravelsesplads. Arealet var ca. 1/4 ha (4000 kvadrat-alen) og heget af et ca. 2 m højt stakit. Her drev Schierbeck frilands-gartneri og forsøgshave, hvor han prøvedyrkede frugtbuske, blomsterplanter, løg, grøntsager og prydræer. Plantematerialet og frøene indforskrev han fra Norge og Danmark. Herved fik man endelig klarhed over hvilke arter og sorter af de relevante planter, som egnede sig for islandske forhold. På den tid havde man i Danmark knap nok fået oprettet et offentligt forsøgsvæsen for havebrug. Schierbeck offentliggjorde sine forsøgs-resultater i islandske og danske fagtidsskrifter.

Haven fungerede naturligvis også som demonstrations-have for de islandske haveinteresserede.

I 1885 stiftede Schierbeck som nævnt Islands Haveselskab, der fik stor betydning for landets havebrug og gartneri, bl.a. fordi det fik relativt mange betydningsfulde medlemmer, der gik ind for havesagen. Samtidig begyndte man også at udgive et lille have-tidsskrift.

Hermed var grundlaget lagt til den rige udvikling af Islands moderne drivhus-gartneri, der i nyere tid opvarmes af de for driften så værdifulde varme kilder. Noget som vistnok ikke praktiseres mange andre steder i verden!

Direktør Gisli Sigurbjörnsson afslører mindestenen for Georg Schierbeck i Reykjavik 26/5 1985. Udført af kunstneren Helgi Gislason. Teksten lyder: Georg Schierbeck Landlæge Første formand for Det islandske Haveselskab 1885.

Foruden de mange forsøgs-beretninger og artikler om havebrug forfattede George Schierbeck også et lille skrift om gartneridrift »*Garðykjakver*«, der byggede på hans egne forsøgs-erfaringer. Denne lille bog blev i nogle år benyttet som lærebog i faget.

I sin forsøgshave beskæftigede Schierbeck flere unge islandske gartnere, blandet andet Einar Helgason, der senere i 1920 af Selskabet ansattes som havebrugskonsulent.

1895 blev George Schierbeck forflyttet til Nordsjælland som distriktslæge, men han beholdt nær kontakt med sine islandske venner, også indenfor gartnerifaget. Han døde 1911.

Asger Ørum-Larsen

Anvendt litteratur:

Danmarks Havebrug og Gartneri. 1920 – s. 750-751.
Tidsskriftet Nyt fra Island. Nr. 1 – 1987.

Boganmeldelser

V. J. Brøndegaard: *Hvorfor hedder den det?*
Plantenavnene ABC 157 sider kr. 158,-

Man kan måske blive i tvivl om, hvad bogens hovedtitel er, når der både på bindets ryg og forside kun står *Plantenavnene ABC (abc)*; men titelbladets klare opstilling med spørgsmålet øverst fortæller at forfatterens titel på hans standard-foredrag efter ét ords udskiftning er brugt til bogtitel. Og skønt forfatteren naturligvis gang på gang må blive os svar skyldig på spørgsmålet, fordi talrige plantenavne simpelthen ikke lader sig tyde, så må vi hilse bogen velkommen som en kærkommen, smart, lille håndbog, næsten til at stikke i jakkelommen. Der er valgt et smukt skovbillede til omslaget, hvor bøgeblade og to anemonearter er de dominerende motiver, netop to planter, hvis navne er vanskelige at tolke, eller i det mindste hvis tydninger absolut ikke er indlysende rigtige, hvad naturligvis ikke skal lægges VJB til last.

Hvad angår violen og kodriveren på bindets bagside, lades vi inde i bogen også noget i stikken, idet viol (af græsk (*v*)ion) er lige så håbløs at tyde (hvad stadig ikke er nogen kritik), og kodriver synes at skulle tillægges den unægtelig skuffende betydning 'kokasse'; den tolkning ofres der 20 linjer på at sandsynliggøre med dobbelt henvisning til den tyske ophavsmand. En anden, ti gange bedre forklaring ofres der fem linier på, og den ansvarshavende står det én frit at søge ud mellem andre tre nævnte muligheder. Yderligere tre forklaringer til kodriver-navnet erklæres med god grund for gætterier, og kilderne skal man ligeledes rafle om.

Øverst på hver af de 135 ordforklaringssider findes (2-) 3 små stregtegninger, især af nogle af de sammesteds omtalte planter. De kunne være bedre; de fleste synes at være fotokopier fra ældre, ikke nævnte bøger. Jeg vægrer mig ved at tro at salmedigteren Brorson (til illustration af plantenaavnet præstekrave) så så imbecil ud.

Efter denne måske lidt negative redegørelse for mit første indtryk af bogen, vil jeg nu først dvæle ved bogens fortræffelige egenskaber, for dem er der mange af, senere også underbygge min kritik af bogen med flere facts.

En ret udførlig indledning på 3½ side giver et overblik over navnenes folkelige og botaniske kilder og den omtrentlige alder på navnene, hvad enten det drejer sig om ældgamle arveord med indoeuropæisk rod som fyr

og røn, munketidens væld af indlånte græsk-latinske navne som selleri og persille, botanikeres (især Erik Viborgs i 1793) kunstigt lavede navne som hulsvøb og fladstjerne, eller vort århundredes friskyr-prægede navne som svigermors skarpe tunge, mølleren og hans kone og løjtnantshjerte. Vore vigtigste boglige kilder opregnes, med Harpestreng først og V. J. Brøndegaard sidst. Der henvises ikke til dennes Folk og Flora (lige så lidt som der i teksten henvises til Ordbog over Danmarks Plantenavne, der er en hovedkilde også for F. og F.). Men i flere af navnekommentarerne bringes uden kildeangivelse kortere eller længere uddrag af Folk og Flora. Iøvrigt benyttes lejligheden til at supplere denne op med nyerehvervet lærdom. Og det er da en god ide. V. J. Brøndegaard har så vist ikke lagt sig til at hvile på sine laurbær, hvad folkebotanisk forskning angår. Der springer et frodigt kildevæld af folkløriske og andre herlige, især boglige beretninger fra ind- og udland.

Dét kan naturligvis ikke undgå at sløre indtrykket af »leksikalt opslagsværk«, et udtryk som forlaget bruger om bogen i anmeldelsen på bagsiden. Hovedtitlen antyder dog klart at det drejer sig om mere end et katalog med koncise ordforklaringer; så vi må prøve at acceptere at kildeapparatet svigter og folkløren dominerer. Det første var ellers en af de ting, man måtte (og stadig må) beundre i Folk og Flora. VJB har selv ved diverse lejligheder ytret sin tilfredshed med sit enormt store antal kildehenvisninger. At det for os andre er et hestearbejde at finde frem til forfatteren til en videnskabelig afhandling eller lignende i et ukendt tidsskrift, er så en anden sag. Vi den nyere tids videnskabsmænd er i F. og F. ganske anonyme, mens botanikkens patres' og lyrikeres og prosaisters navne lyser frem fra siderne i firebinds-værket. For der, kritiske læser er det alfa og omega hurtigt at kunne finde frem til kilderne, for selv at kunne vurdere forfatterens forskningsresultater.

I VJB's nye bog er det anderledes. Men noget konsekvent princip for hvornår ophavsmanden (kilden) til en navneforklaring skal nævnes, hvornår ikke, er ikke til at øjne. Ikke sjældent bringes kilden til en almen undersøgelse af folkløren omkring en plante uden at denne granskning har sat spor i form af en navneforklaring. Således er Axel Lange nævnt som kilde fem gange, Brøndegaard selv syv gange, ca. ti andre forfattere hver en eller to gange. Når Axel Lange anfører under klinte, er det således ikke for en navneforklaring (som derimod anmelderen har givet) men for hans omtale af en række folkelige remser, hvori bl.a. klinte indgår; for Axel Lange var mere plantefolklorist end plantenavneforsker. Rolf Nordhagens navnetydninger er nævnt nogle få gange, Bengt Hesselmanns én gang, se henholdsvis brøndsøl, bølge og bynke. Når Nordhagen nævnes i forbindelse med hindbær er det også forvirrende, for det er anmelderen der har leveret forklaringen i den citerede afhandling. VJB's tekst siger det også klart i dette tilfælde.

Brøndegaard har altså ikke været helt karrig med at citere afhandlinger, om end hans gengivelser ikke altid er acceptable. Derimod er det småt med hans oplysninger om, hvilke tydninger i Ordbog over Danmarks Plante-navne der skyldes dennes forfatter; jeg kan (med en lille usikkerhed) opregne 25 tilfælde, hvor autor er forbigået i stilhed af VJB, 7 hvor mit men ikke ordbogens navn er nævnt; til gengæld er mine navnetydninger i diverse afhandlinger nævnt i 8 tilfælde. Forklaringen til lyng i Sprog og Kultur 1978 har VJB åbenbart ikke fanget. Og VJB's valg af foretrukne tydninger synes undertiden temmelig diskutabel, som f.eks. til akeleje, hvor en hebræisk indskrift i initialer: AGLA på et 1200-tals krucifix («du almægtige i evighed, min herre») tydes som urformen til akeleje- (agaleia-, agleia-) navnet, blot fordi der på krucifixet ses en ranke-dekoration med detaljer, der *kan* ligne akeleje-blomster. Har man nogensinde set en kirke-kalkmaleri-dekoration forsynet med etiket med plantenavn? Ordb.o. Danm. P-navne's tydning går ud på at planten har navn efter de fem ride-spore-lignende, nektarholdige sporer i blomsten, et helt unikt træk i en almindelig plantes blomst (aculeus (= spore) omtydet til aquileus og aquilegia). Den tydning nævnes ikke hos VJB.

Det kunne have været interessant at læse nærmere om de tidligere tolkningsforsøg til akeleje, men der nævnes ingen litteratur her, så lidt som til navnene brombær, farvevajd, græskar osv osv. I hvilken afhandling fremsætter Nordhagen i 1951 sin »mest sandsynlige« forklaring til brøndsel?

Trykfejl og andre konkrete småfejl er der ikke overvældende mange af, men dog lidt for mange.

En filolog har engang angående populærvidenskabelige og lignende værker, med let overdrivelse og ironi erklæret at alle bøger burde være skrevet *før* alle bøger, hvilket med andre ord vil sige, at en (populær) videnskabelig forfatter er særdeles afhængig af tidligere litteratur. Det gælder naturligvis også det foreliggende arbejde, der næppe kunne være skrevet uden især Ordbog over Danmarks Plantenavne som en væsentlig forudsætning. Og det gælder ikke alene årstallene for ældste navnebelæg, som det kort erklæres i forordet. Der var ikke gået splinter af Brøndegaards anseelse som selvstændig forfatter, hvis han lidt klarere havde erkendt sin gæld til ODP.

Aksel Olsen 6. august 1887 . 1987

Et minde

Udgivet af Havebrugshistorisk Selskab og Kolding Kommune. Otte af Aksel Olsens pastelfarve-tegninger af planter som AO har indført fra udlandet er gengivet på 4 løse plancher i en turkisfarvet kartonmappe med tofarvet blomstermotiv i regelmæssigt ordnede gentagelser.

I det indlagte hefte mindes 4 tidligere elever hos AO, nemlig Anna Thora Olsen, som har ført sin fars planteskole videre, planteskoleejer H. P. Danielsen, Fredensborg, planteskoleejer Olga Nørgaard, Lilleballe og slotsgartner Wisti Raae, Frederiksborg, den betydning, som Aksel Olsen havde for dem som lærer og menneske. Videre skriver tandlæge Erik Barfod om AO som Rhododendron-pionér og endelig Johan Lange om Aksel Olsens vedplante-introduktioner. Navnene på de ca. 450 vedplanter, som AO var den første til at indføre til Danmark, opføres med angivelse af herkomststed og årstal for indførelsen. De omtalte farvegengivelser er valgt som illustration til otte af de i listen nævnte planter.

Pris kr. 35,- excl. porto; for selskabets medlemmer efter bestilling på speciel talon på tidligere udsendt mødekort kr. 25,- excl. porto, gennem Den geografiske Have, Chr. IV's Vej, 6000 Kolding.

Gartner Tidendes jubilæumsnummer

25. juni 1987, 78 sider

Dansk Erhvervsgartnerforening 100 år

Med en til lejligheden fremstillet farvestrålende Arnoldi-plakat på forsiden præsenterer Gartner Tidende sig markant og dristigt med stærke farver på næsten hver eneste halv- og helsides reklame, der oftest er formuleret som en lykønskning til jubilaren. Men også til de lødige artikler er der i nogen udstrækning ofret farver, her i form af meget fine farvefotografier. Redaktionen med Aage Damm i spidsen har ære af det flotte nummer, der ganske vist på grund af de mange store reklamer virker uroligt og til dels pågående, og har leveret en række fine dagaktuelle artikler dels af hovedredaktøren dels af Lisbet Edinger Plum og Anne Fonnesbech.

Men når jubilæumsnummeret skal omtales her i årsskriftet, er det for de mange historiske artikler, der er bragt: Eva Koch Nielsen skriver således om Oldtidens nytteplanter; artiklen begynder med et kort blik ind i have dyrkningens vugge i »den frugtbare halvmåne«: Iran, Iraq, Syrien, Israel, Ægypten og springer derfra frem til vor egen oldtid, hvor kornsorterne nok blev dyrket som var de haveplanter, over bronzealderen med Juellingekvindens frugtøl til jernalderens moselig og ender med munketiden.

Derefter gennemgår anmelderen vore vigtigste grønsager i historisk belysning, fra de få lokale arter som champignon og jordbær over den ældre middelalders talrige fra Nærorienten og Sydeuropa indførte urter fra endnu fjernere østlige lande til de fra Amerika i 1600- og 1700-tallet indførte vigtige køkkenurter som tomat, havebønne, kartoffel og jordbær.

Også Anemette Olesen griber sit emne historisk an: Der skal kål på bordet igen, kalder hun sit bidrag, og slutter med at agitere for den jævne kost, som vi bør vende tilbage til, hvis vor kost skal være forsvarlig.

Amagermor giv mig Gulero'r, kalder Marianne Therkildsen sin artikel om amagerbruget, et fint og klart resumé af hendes store artikel fra årsskriftet *Fra Kvangård... 1985*.

Krydderurternes historie i Danmark under navnet Østens krydderier lever i Danmark, leveres af Anne Fonnesbech. Titlen er korrekt for så vidt Nærorienten og Indien faktisk har leveret nogle få af de arter vi dyrker i vore haver idag, fx portulak, havemerian og koriander. Ellers fortælles om de særligt eftertragtede »fjerne« krydderier som kanel til madlavning, om røgelse og salver, og om hvordan krige i områder, hvorigennem den lange besværlige transport med kameler foregik, forhindrede fremkomsten, så man prøvede andre veje. Det førte til opdagelsen af Amerika kort før år 1500. Endelig tager Anne Fonnesbech os i sin artikel med på en tur til Vitskøl, hvor alle tiders krydderurtehave blev anlagt af Magna Leth og E. Enevoldsen i 1952. Og den have lever stadig i bedste velgående.

Blomsterbukettens historie behandles af Janne Laursen, ligesom potteplanternes og stuekulturens. Herunder hører vi om potteplanterne som væsener og husånder og om overtro knyttet til bestemte arter.

Artikelrækken afsluttes med to vægtige bidrag af Erik Kalsgård Poulsen, først Haver gennem tiderne, tendenser og strømninger, så om rosens kulturhistorie. Den første begynder med Det romerske Riges undergang ca. 450 og slutter med det 20. århundredes fritidssamfund, i hvilket haven igen er kommet til at spille en vigtig rolle for folkesundheden, for specialklubbers opståen og de grønne fingres virke for miljøet. Om rosens kulturhistorie arrangerede Erik Kalsgård en meget smuk lille udstilling i Søllerød med lysbilledshow og indlagt tale. Dette show, som han forelagde for os i HHS, er vist stadig på rejse i landet.

Joh, Gartner Tidende har her ydet et særdeles prisværdigt bidrag til vor kulturhistorie.

Johan Lange

Ekskursionsberetninger

Lørdag den 23. maj 87

Ledreborg

I meget smukt vejr samledes 28 deltagere ved indgangen til parken, hvorfra vi stilede direkte mod slottet for at påbegynde den rundtur i slottets gemakker, som vi havde aftalt med slottets ledelse. I løbet af en time fik vi under meget kyndig ledelse (Erik Ferslev) forevist en stor del af slottets kostbarheder i form af malerier (nogle i sin tid indkøbt en bloc i Holland, andre med en nøje kendt historie bag sig), møbler, kunstgenstande, trapper og andre bygningsdele. Vi sluttede i kirken der er tilbygget i midten af 1700-tallet, og efter en pause nu igen fungerer som offentlig, lokal, katolsk kirke. Vi kunne kun glæde os over de smukke, velholdte stuer, der til trods for at de nu står ubenyttede, holdes nødtørftigt opvarmede i vintermånederne og derfor virker beboede og ikke som golde museumslokaler.

På gårdspladsen gjorde Jette Abel rede for haveanlæggets historie og påpegede bl.a. at lindealleen (fra ca. 1750) ikke som ellers forløber vinkelret ind mod slotsfacadens midte, men med en retning parallelt med slotsfacaden og fortsættende, efter et spring, på den vestre side af slotskomplekset.

Om alleen iøvrigt kunne oplyses, at Fonden for Træer og Miljø har påtaget sig en radikal renovering af de fjernere liggende dele af alleen, der her længe har haft en blandet, for ikke at sige rodet sammensætning. Fonden havde oprindeligt planer om at etablere en egealle. Havebrugshistorisk Selskabs mand i repræsentantskabet protesterede mundtligt og skriftligt i 1985 og foreslog lind, som må betragtes som det klassiske danske alletræ, mens der i Danmark ingen tradition er for eg. Om det er protesten der har haft effekt skal lades usagt, men i det mindste sås det at der på lange strækninger nu er plantet smukt opbundne unge linde; og plantningen fortsætter, et handlingsforløb, der da også på forespørgsel var blevet bekræftet for mig ved Fondens sidste repræsentantskabsmøde den 8. maj 87.

Opholdet i parken kunne kun blive ret kortvarigt, da der var afsat tid til kaffedrikning på Lejre Kro. Men vi fik da beundret det terrasseopbyggede anlæg med de grønne engpartier i bunden på begge sider af den kanalformet udrettede del af åen. Både visse engarealer og lidt af terrasseområderne er

erobret af hestehov, der kun har heddet sådan i knap to hundrede år (E. Viborg 1793), mens den på Middelfart-egnen har heddet Niels Bugges Blod formodentlig siden kort efter 1359, da denne kendte herremand blev myrdet ved Middelfart. Planten var da meget nylig, sandsynligvis som middel mod pest («pestilensurt»), blev indført i anledning af Den sorte Død 1348-59; pludseligt opdukkede røde blomster blev dengang (og op gennem årene) ofte anset for at være »farvede« af myrdedes eller faldnes blod.

Parken har været ret godt forsynet med dendrologiske seværdigheder, vist for størstedelens vedkommende indplantet midt i 1800-tallet. Nu er antallet decimeret; vi bemærkede et stort smukt individ af mammuttræ, *Sequoiadendron giganteum*, der må være tilkommet lidt senere end hovedparten, idet plantearten her i Danmark første gang er plantet på Langesø på Fyn i 1866. Resten af de forekommende træarters indførselshistorie måtte vi gå let hen over på grund af den knappe tid, men vi nåede da i farten at bemærke en forvildet ret gammel staude, nemlig giftig gemserod, *Doronicum pardalianches*, der er konstateret første gang i et gammelt herbarium (Bursers fra 1630). De øvrige i Danmark dyrkede gemserod-arter synes først indført hertil omkring sidste århundredskifte.

Lolland, lørdag den 22. august 1987

37 deltagere (medlemmer og gæster) ankom pr bus fra Nykøbing til Krenkerup ca. kl. 11.45 og blev modtaget af godsejer Gorm Reventlow-Grinling og hans (ca 6) gæster, deriblandt godsets tidligere skovrider og godsforvalter Hans Dons med frue, i strålende sol og varme. Godsejeren indledte med en kort gennemgang af slottets historie i grove træk, hvorefter vi inden for gæstefløjene i den smukke gamle bindingsværksgård, »Grønnegård« beundrede den frodige og sunde Morbær, *Morus nigra*, og diskuterede dens alder, som er ganske uvis. Uden at gå nærmere ind på lindealleens alder, som derimod er kendt, nemlig plantet i et af årene mellem 1700 og 1710, passerede vi den for at gøre holdt ved den imponerende række af de på østvolden langs Krenkerup Å stående meget gamle egetræer, hvis berettigelse på en fæstningsvold drøftedes. Den lave brede jordbastion i hjørnet mellem den nævnte østvold og den nu meget rudimentære sydvold langs dele af den oprindelige haves sydgrænse påpegedes, mens vi ikke kom nærmere ind på den nu helt forsvundne have øst for de ældste avlsbygninger (en af disse med en meget velbevaret gotisk taggavl med pilastre og Mogens Gøyes initialer, vel fra 1500).

Næste stop var plænen med *Acer*-arter, den rød-blomstrede Hestekastanie-varietet af *Aesculus octandra* og et par Ege-arter, bl.a. den sjældne, sortrøde havesort *Quercus robur* 'Atropurpurea'. Stedet kaldes stadig Labyrinten efter den tidligere hæk-labyrint, som stadig huskes af ældre mennesker. Træerne på stedet kan således ikke være mere end ca. 70 år, mens hovedmassen af de gamle, dendrologisk interessante *plantede* træer (altså ikke Egene) må være fra dels Grev Gersdorffs (1841-43) dels Grev Holcks tid (1867-85).

Næste punkt blev havens klenodie, den enormt tykstammede Eg (772 cm i stammeomkreds i 1983). Der var forskellige forsigtige bud på træets alder med yderpunkterne 500 og 800 år. Vi var enige med skovrider Dons i den betragtning, at træet må været vokset rask til i sine første 2-300 år, hvorefter væksthastigheden er aftaget, særlig efter bortfald af store gren-partier. De stammetykkelsesmål der er taget i løbet af dette århundrede kan derfor næppe bruges til en konstruktion af en vækstkurve anvendelig til tilbageføring til et nulpunkt, således som det er gjort for den kun godt 160 år gamle Bromølletaks, se D. Dendrol. Årsskr. 1968 s. 73-79. Kurven for Krenkerupegens vedkommende er nu fladet helt ud. Træet har sandsynligvis i sine ældre år stået helt frit; og efter bortfald i vinteren 1986-87 af en meget stor Bøg i nærheden præsenterer den sig nu helt ideelt. Den store tidligere frugthave med en hel del af de ikke særlig gamle frugttræer i behold passeredes, og det konstateredes at mange sjældnere træer er indplantet for nylig. Godsejeren gør meget for at bibeholde parken som en også i dendrologisk retning værdifuld have.

Som et af de sidste punkter på turen rundt dvæledes der kort ved iskælderen, som godset har i sinde at restaurere, således at også den så forholdsvis ubetydelige bygning vil blive bibeholdt ud i fremtiden. Vi må være den nuværende initiativrige ledelse af det enormt store gods taknemmelige for den beundringsværdige indsats for stedets bevaring som en historisk perle.

Efter en tur over den tidligere ridebane med bl.a. Hassel-krydsningen *Corylus colurnoides* sluttede ekskursionen inde i Grønnegård, hvor vi både indendørs og udendørs blev budt på drikkevarer, der slog rigeligt til, skønt deltagelsen i turen var blevet meget større end skønnet.

Vel forfriskede efter den varme tur i den solrige have kørte bussen os derefter til Søholt, hvor Jette Abel gav en særdeles instruktiv indføring i barokhavens forskellige elementer i almindelighed og Søholts i særdeleshed. Det blev en glædelig overraskelse at se den tidligere mishandlede formale have så vellykket restaureret, for så vidt som de mange høje hække var blevet behandlet, om ikke nænsomt så dog så effektivt at linjen i anlægget nu igen fremtrådte som en ganske typisk barokhave. Væsentlige

dele er gået tabt; således er der ingen buegange mere, resterne er knap nok til at erkende, ud over et enkelt stærkt formet træ med dele af en halv bue; parterrerne er ligeledes væk og dammene delvis tilgroede. Til gengæld er den landskabelige del af haven ganske velbevandret, for så vidt som de fritvoksende mere eller mindre sjældne træer, som vi ofrede nogen tid på er bevaret. Den største sjældenhed, en mindst 100-årig *Liquidambar styraciflua* har dog mistet en stor del af sin krone og synes truet af yderligere grenbrud, noget vindudsat som den står.

Sidste punkt på ekskursionen var Fuglsang, hvor overgartner Ernst Christensen førte os rundt med ekspertise. Parken der ligesom Søholts er offentlig tilgængelig (i modsætning til Krenkerups) er særdeles velholdt, og det Classenske Fideikommis ofrer mange penge på dens trivsel. Køkkenhave og drivhuse er væk, men blomsterbedene er der og særlig et 40-50 meter langt lavt buksbom-parterre med stærktfarvede blomster (*Ageratum*, *Knoldbegonia* og *Tagetes*) var fint, omend buksbomplanterne var vinter-skadede. Det er dyrt at holde, men af veneration for testator Bodil Neergaards minde bibeholdes det som i hendes tid.

Ellers domineres parken af statelige træer i hundredvis og græsplæner i acre-vis; fine stensætninger findes også. Træbestanden fornys løbende. Alt meget beundringsværdigt. Vi måtte nøjes med fra udsigtshøjen i havens østside at skue ud over lidt af Skejten; en så stor flok af fortrinsvis lidt ældre mennesker tør man ikke dirigere så hurtigt frem og tilbage, som det havde været nødvendigt af hensyn til togafgangstiden, der dog rigeligt nåedes. Konsulent Jørgen Holm havde under hele ekskursionen været vor fortræffelige guide, der særlig i bussen holdt os fornøjeligt og kyndigt orienteret om talrige emner med tilknytning til de besøgte og passerede godser, den nedlagte Eggert Pedersen Planteskole, kirker og meget andet. Bedre kunne det ikke gøres.

Se iøvrigt angående Krenkerups haves historie fra Kvangård til Humlekule 1981.

Johan Lange

FRA KVANGÅRD TIL HUMLEKULE
Meddelelser fra Havebrugshistorisk Selskab
17. årgang – 1987

Udgiver: Havebrugshistorisk Selskab
Rolighedsvej 23, 1958 Frederiksberg C

Redaktion: Johan Lange (ansvarh.), Hans Mathiesen, Finn Sørensen

Ekspedition: Havebrugshistorisk Selskab, kassereren,
Thomas Ratjen, Rolighedsvej 26, 1958 Frederiksberg C
giro 4169476

Abonnement tegnes kun gennem medlemskab p.t. 90,00 kr.
Medlemmer kan erhverve tidligere meddelelser,
der hidtil er kommet med ét nummer årligt, til nedsat pris,
indtil videre kr. 35.00 pr. stk.

INDHOLDSOVERSIGT

Wisti Raae: Frederiksborg Slotshave medio september 1987	7
Asger Ørum-Larsen: To berømte danske renæssancehaver	13
Søren Cock-Clausen: Fra haveklokker til solfangere :	21
Johan Lange: »Løgn og latin« i danske plantenavne .	33
Små meddelelser	57
George Schierbeck	
Boganmeldelser	59
V. J. Brøndegaard: Hvorfor hedder den det? Mindeskrift for Aksel Olsen Gartner Tidendes jubilæumsnummer 25. juni 1987	
Ekskursionsberetninger	65
Ledreborg den 23. maj 1987 Lolland den 22. august 1987	